T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HZ. İBRAHİM VE TEVHİD İNANCI

Sümeyra BİLTEKİN

ŞANLIURFA- 2021

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HZ. İBRAHİM VE TEVHİD İNANCI

Sümeyra BİLTEKİN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Veysel KASAR

ŞANLIURFA – 2021

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Veysel KASAR danışmanlığında, Sümeyra BİLTEKİN'in hazırladığı **"Hz. İbrahim ve Tevhid İnancı"** konulu bu çalışma 18 /10 /2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

■ Oybirliğiyle / □ Oy çokluğu ile

		İmza
Danışman	: Doç. Dr. Veysel KASAR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Hacer ŞAHİNALP	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ……. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No: ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ORJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	175230040
Adı / Soyadı	Sümeyra BİLTEKİN
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri/ Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Hz. İbrahim ve Tevhid İnancı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin, 30.04.2021 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %20'tir. Ayrıca Hz. İbrahim ve Tevhid İnancı çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,

2- Kaynakça hariç

3- Alıntılar hariç/dâhil

4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hz.İbrahim ve Tevhid İnancı tez çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

30/04/2021

Sümeyra BİLTEKİN

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 30/04/2021

Doç.Dr. Veysel KASAR

(Danışman)

ÖZET

HZ. İBRAHİM VE TEVHİD İNANCI

BİLTEKİN, Sümeyra

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel KASAR

Eylül 2021, 97 sayfa

Kur'an'ı Kerim insanları tevhid dinine davet ederken farklı üslup ve metotlar kullanmıştır. Tebliği insanlara ulaştıran peygamberler Allah'a kulluk etmenin yollarını göstermişlerdir. Peygamberler, dünya ve ahiret dengesini sağlama, uyarma ve müjdeleme görevlerini yerine getirmişlerdir. Yüce Allah onları akıl, zekâ ve ahlâki davranışlarıyla bütün insanlardan üstün kılmış ve insanlığa örnek olarak sunmuştur. İlahi dinlerin ortak referans noktası tevhid'tir. Tevhid, Kur'an'ın dil ve düşünce dünyasına hâkim olup Kur'ânî değerlerin ana eksenini oluşturur**.** İlk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Âdem'den bu yana tarih boyunca Allah'ın insanlara yaptığı en temel çağrıların başında "Tevhid" gelmektedir. Bu anlamda tevhid, önce insan zihninde belli bir yapılanma yaratan, ardından da yaşam biçimlerini şekillendiren bir inanç durumundadır. Bu yüzden Tevhid prensibi İslâm'ın doğuşundan itibaren de imanın en önemli konusu ve en önemli temel prensibi olmuştur. Çünkü Allah'ın varlığının ve birliğinin bilinmesi ve anlatılması meselesi her devirde insanlar için en önemli görev sayılmış, kendisini yaratan, büyüten, yediren, hayatını yönlendiren üstün bir varlık her zaman aranmıştır.

Çalışmamızda Ulu'l-azm peygamberinden olan Hz. İbrahim'in tevhidi ifade etme, anlatma ve çevresindeki insanlara ispat etmekle ilgili örnek hayatına yer verilmiştir. Aynı zamanda dini tebliğ ederken kullandığı yöntem ve metotlar ile bu uğurda verdiği tevhit mücadelesi de Kur'an-ı Kerim ve çeşitli eserler ışığında açıklanmaktadır. Hz. İbrahim'in hayatında bütün insanlık için ve özellikle aslı semavi dinlerin şaşmaz esası olan tevhid dininin yerleştirilmesine dair ilginç örneklikler vardır. Çalışmamızda bu örneklere de yer verilmiştir. Hz. İbrahim ve

Tevhid İnancı adlı çalışmamızda tevhidin insanlar tarafından içselleştirilmesi ve bir hayat tarzı haline gelmesi için Hz. İbrahim'in mücadelesi ele alınmıştır. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm'de tevhid ve tevhidin zıttı olan şirk üzerinde durulmuş; bu bölümdeki alt başlıklarda, Kelam âlimlerinin tevhid ile ilgili düşüncelerine geniş ölçüde yer verilmiştir. İkinci bölümde Hz. İbrahim'in dini tebliğde kullandığı yöntem ve metotlar ile bu uğurda verdiği tevhid mücadelesi Kur'an-ı Kerim ve çeşitli eserler ışığında açıklanmaktadır. Çalışmamızın kaynaklarını, Kur'an-ı Kerim, İslam tarihi kaynakları, konuyla ilgili bazı akademik çalışmalar, kelam kaynakları ve İslam Ansiklopedisindeki ilgili maddeler oluşturmaktadır. Tezimiz çoğunlukla betimleme ve karşılaştırma metotlarına başvurularak yapılmıştır. Taraftar ve karşıt görüşlere dair tespitler yapılarak çalışmamız bilimsel verilerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. İbrahim, İnanç, Tevhid, Halilullah.

ABSTRACT

HZ. ABRAHAM AND THE TAWHID BELIEF

BİLTEKİN, Sümeyra

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Asist. Prof. Veysel KASAR

Eylül 2021, 97 pages

The Qur'an used different styles and methods while inviting people to the religion of tawhid. The prophets who conveyed this message to people showed the ways of serving Allah. The prophets fulfilled the duties of maintaining the balance of the world and the hereafter, warning and giving good news. Almighty Allah has made them superior to all humans with their intelligence, intelligence and moral behavior and presented them as an example to humanity. Our study is based on the exemplary life of Prophet Abraham, one of the Ulu'l-azm prophets, about expressing and explaining tawhid and proving it to the people around him. Hz. In the life of Abraham, there are interesting examples of the establishment of this unfailing principle for all humanity and especially the original monotheistic religions. As it is known, the common reference point of divine religions is tawhid. Tawhid dominates the language and thought world of the Qur'an and forms the main axis of the Qur'anic values. Our work consists of two parts. In the first chapter, tawhid and shirk, which is the opposite of tawhid, are emphasized; In the sub-headings of this section, the thoughts of the scholars of Kalam about tawhid are given extensively. In the second part, Mr. The methods and methods that Abraham used in religious preaching and his struggle for oneness for this cause are explained in the light of the Qur'an and various works.

In our work called Hz. Abraham and the Faith of Tawhid, in order for tawhid to be internalized by people and become a lifestyle, Hz. Ibrahim's struggle is discussed. Our work consists of two parts. In the first chapter, tawhid and shirk, which is the opposite of tawhid, are emphasized; In the sub-headings of this section,

the thoughts of the scholars of Kalam about tawhid are given extensively. In the second part, Mr. The methods and methods that Abraham used in religious preaching and his struggle for oneness for this cause are explained in the light of the Qur'an and various works. The sources of our study are the Qur'an, Islamic history sources, some academic studies on the subject, sources of kalam and related articles in the Encyclopedia of Islam. Our thesis has mostly been done by using descriptive and comparison methods. Our study has been supported by scientific data by making determinations about supporters and opposing views.

Key Words: Hz. Abraham, the belief, Tawhid (religion of unity, the true in faith), friend of Allah.

HZ. İBRAHİM VE TEVHİD İNANCI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
ORJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xii
GİRİŞ 1
A. MÂRİFETULLAH BAHİSLERİ 1
B. PEYGAMBER GÖNDERMENİN LÜZUMU 3
C. HZ. İBRAHİM'İN HAYATI 4

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD VE ŞİRK

1.1. SÖZLÜKTE TEVHİD 8
1.2. ISTILAHTA TEVHİD 9
1.3. TEVHİD İLE İLGİLİ ISTILAHLAR VE TEVHİD'İN İSPATI 10
1.4. KELAM ÂLİMLERİNE GÖRE TEVHİD ÇEŞİTLERİ 15
1.4.1. İmanda ve Amelde Tevhid 15
1.4.2. Allah'ın Fiillerinde Tevhid 17
1.4.3. Allah'ın Zâtında Tevhid 19
1.4.4. Rubûbiyyette Tevhid 20
1.4.5. Ulûhiyyette Tevhid 22
1.5. TEVHİD'İN İKRARI 26

1.5.1. Tevhidin İkrarına Mezheplerin Bakışı 27
1.6. TEVHİD'İN ZIDDI ŞİRK 29
1.7. ŞİRK'İN ÇEŞİTLERİ 31
1.7.1. Şirk-i İstiklâlî: 31
1.7.2. Şirk-i Teb'iz 32
1.7.3. Şirk-i Takrib 33
1.7.4. Şirk-i Taklîd 33
1.7.5. Şirk-i Esbâb 34
1.8. TEVHİD İLE İLİŞKİSİ AÇISINDAN ŞEFAAT 36
1.8.1. Kelam Âlimlerinin Şefaat İle İlgili Görüşleri 37
1.9. TEVHİD BAĞLAMINDA TEVESSÜL VE VESİLE 39
1.10. ALLAH'IN ZÂTIN'DA SIFATLARINDA VE FİİLLERİNDE TEVHİD .. 42
1.10.1. Selbî Sıfatlar 45
1.10.1.1. Vücûd 45
1.10.1.2. Kıdem 45
1.10.1.3. Bekâ 46
1.10.1.4. Muhâlefetün li'l-Havâdis 46
1.10.1.5. Kıyâm Binefsihî 46
1.10.1.6. Vahdâniyet 47
1.10.2. Sübûti Sıfatlar 48
1.10.2.1. Hayat 48
1.10.2.2. İlim 49
1.10.2.3. Semi' 49
1.10.2.4. Basar 49
1.10.2.5. Kudret 50
1.10.2.6. İrade 50

1.10.2.7. Kelam 50
1.10.2.8. Tekvin 51
1.10.3. Fiîli sıfatlar 51
1.10.4. Haberi sıfatlar 51
1.11. İSLAM MEZHEPLERİNİN İLAHİ SIFATLARLA İLGİLİ YORUMLARI 52
1.11.1. Kaderiyye 52
1.11.2. Selefiyye 54
1.11.3. Mu'tezile Mezhebi 56
1.11.4. Ehl-i Sünnet 58
1.11.5. Eş'ari'ler 59
1.12. TEVHİD'İN SEMBOLÜ KÂBE 60

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN TEVHİDİ İSPAT YÖNTEMLERİ

2.1. MANTIKSAL DELİLLER 66
2.1.1. Allah'ın Varlığının Hudûs Delili 66
2.1.2. Allah'ın Varlığının İmkân Delili 68
2.1.3. Nizam Delili 69
2.2. HZ. İBRAHİM VE ANLATIM YÖNTEMİ 70
2.3. HZ. İBRAHİM VE TARTIŞMA YÖNTEMİ 73
2.3. HZ. İBRAHİM VE SORU CEVAP YÖNTEMİ 76
2.3. HZ. İBRAHİM VE KARŞILAŞTIŞMA YÖNTEMİ 79
2.3. HZ. İBRAHİM VE DUA YÖNTEMİ 81
2.4. PSİKOLOJİK YÖNTEMLER 82
2.4.1. Korkutma Yöntemi 82

2.4.2. Rağbet Yöntemi 83
SONUÇ 85
KAYNAKÇA 89

KISALTMALAR

A.S	Aleyhi’s Selâm
B	Bin
C	Cilt
ÇEV	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ED	Editör
HZ	Hazreti
S	Sayfa
S.A.S.	Sallallahu aleyhi ve sellem
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
VB	Ve Benzeri
VD	Ve Devamı

GİRİŞ

İnsanoğlu düşünerek hareket eden bir varlıktır. Her insan kendi öz benliğindeki izlenimleriyle bulunmuş olduğu toplum içerisinde aldığı bilgi ve kültürü, aklı sayesinde algılayarak bunun doğruluğu ve yanlışlığı yargısına varmaktadır. Böylece "Nerden geldim?" "Ne yapıyorum?" ve "Nereye gideceğim?" sorularına cevap arar. Ancak herhangi bir ilham kaynağı tarafından aydınlanmasa da saf akıl şeklinde devam eden bu diyalog, doğru veya yanlış ama mutlaka kendisini tatmin edecek bir cevaba ulaştırır.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk emrine imtisalen yapılacak okumanın sadece bilinen anlamda bir okuma yazma olmadığı Allah'ın kevnî âyetlerini araştırma ve okuma yönteminin bizzat Kur'ân tarafından verilen örneklerden anlamaktayız. Kur'an Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir hayat rehberidir. Kur'an'ı Kerim'in Fussilet süresi 53. âyetinden Kur'an'ın bir hayat rehberi olduğunun en iyi biçimde anlaşılabilmesi için bir okuma biçimi öneri olarak sunulmuştur. Âyette zikredilen okuma biçimi öğretim ilkeleri arasında "yakından uzağa" tekniğine uygun olarak insanın bizâtihi kendi nefsini ve daha sonra çevresinde olan bitenleri ibret nazarıyla incelemesi gerektiği öngörülmüştür. Kişi kendi yaratılışını inceleyerek bu eşsiz düzenin bilgili, güçlü, merhametli bir yaratıcı tarafından sağlandığı kanısına varabilir ve geçici dünya yurduna çok fazla değer vermeden sorumluluğunu yerine getirme konusunda gerekli çabayı göstererek rabbine yönelebilir.

A. MÂRİFETULLAH BAHİSLERİ

Mârifetullah (Allah'ı bilme) kelam ilminde yer alan önemli konulardandır. Kelâm âlimleri mârifetullah konusunun dinin temelini oluşturduğu hakkında görüş birliği içindedirler. Kelamcılar mükellefin en önemli görevinin mârifetullah olduğunu savunmaktadırlar. Mârifetullah'ın Allah'a yaklaştıran ve sevaba vesile olan bir konu olması hakkında da icma etmişlerdir. Kelâm âlimleri açısından mârifetullah itikadi bir mesele olduğundan büyük bir öneme sahiptir. Bu açıdan mârifetullah her dönem ve çağda önemini korumuştur. Mârifetullah'ın hakkında konuşmanın imkân ve mahiyeti, çeşitli inanç ve düşünce mensupları tarafından üzerinde tartışılan temel hususlardandır. Nitekim bu konu hem kişisel hem de toplumsal bir ihtiyaç olarak

görülmektedir. Dolayısıyla Allah, her ne kadar akıl ve duyularla idrak edilen herhangi bir şeye mukayese edilmekten, akılla ihata edilmekten ve halk arasında kullanılan lafızlarla ifade edilmekten münezzeh ise de O'nun bilinmesi ve insanlara tanıtılması da gereklidir. Bunun insanların, mümkün olan kemal mertebesine ulaşabilmeleri için gerekli olduğu söylenebilir.[1]

Kelam âlimleri mârifetullah ile ilgili iki görüşe sahiptirler: Birinci mesele Allah'ı bilme ikinci mesele ise Allah'ı bilmenin vucubu konusudur. Mu'tezile, Eş'ariler ve Maturidiler birinci meselede görüş birliği içindedirler. Bu üç mezhebe göre Allah'ı bilmenin imkânı aklen sabittir. Çünkü aklıselim olan bir insan herhangi bir mazereti yoksa aklı ile temyiz etme gücüne sahiptir. Dolayısıiyle aklı ile Allah'ı bilmesi vacibtir. Herhangi bir peygamber tebliği ulaşmayan bir insanın Allah'ı bilme konusunda ise, Mu'tezile ve Maturidiler aynı düşünceye sahipken Eş'ariler farklı bir görüşe sahiptir. Mu'tezile Allah'ın varlığının bilinmesi için aklın yeterli olduğunu ve hatta bu vazifenin aklen zorunlu olduğunu yani kendisine peygamber ulaşmayan bir insanın Allah'ı aklıyla bulmak zorunda olduğu düşüncesine sahiptir.

Eş'ariler, insanın Allah'ı bulma yönünde aklın sadece bir araç olduğunu kabul ederken, akla Allah'ı bilmenin vücubunu nakin emrettiğini ve kendisine peygamber tebliği ulaşmayan bir insanın Allah'ı bilme vazifesinin olmadığını savunmuşlardır.[2] Eş'ariler bu görüşlerini " *Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz*."[3] âyetine dayandırmaktadırlar

Mâturidiler bu konuda Mu'tezile gibi düşünmekte ve Allah'ı aklen bilmenin vacib olduğunu kendisine peygamber ulaşmayan bir insanın Allah'ı aklıyla bulmasının gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Mâturidilerin bu hususla ilgili delilleri ise: "*Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da "Batanları sevmem" dedi. Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce, "Rabbim budur; zira bu daha büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak*

[1] Mehmet Şaşa, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 110-111.
[2] Murat Serdar - Harun Işık, "Sistematik Kelam" (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 340-343.
[3] İsra, 17/15.

koştuğunuz şeylerden uzağım." "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim."[4] âyetleridir. Bu âyetlerden de anlaşılabileceği gibi insanın Allah'ın yarattıkları üzerinde düşünüp Allah'ı bulma mükellefiyeti bulunmaktadır.

B. PEYGAMBER GÖNDERMENİN LÜZUMU

Allah'ı bildirmek ve birliğini insanların bilmesini ve idrak etmesini sağlamak peygamberlerin en önemli görevlerindendir. Kur'an-ı Kerim'de bulunan kevni âyetlerden söz eden kavlî âyetlerin varlığı kelam âlimeri tarafından peygamber göndermenin zorunlu olup olmadığı tartışmasına konu olmuştur. Kâinatın hudûsu, onun var edicisinin ispatı; sonradan var etme anlamına gelen ihdas fiilinin bağlı olduğu kudret, irade ilim ve hayat gibi salt aklî delillerle kavranan bilgiler, insanın hak dini bilebilmesi için temel oluşturmaktadır. Kelam ilminde "Âkliyat" ve "Sem'iyât"ın da temeli sayılmaktadır. Çünkü naklin kaynağının vahiy olduğunu bilmek, Allah'ı, O'nun peygamber gönderdiğini bilmek, mucizenin nübüvvete delil olduğunu bilmeye bağlıdır. Bu husus "akıl asıl, nakil ise fer'dir" şeklinde ifade edilir. Hatta peygamber göndermenin zorunlu/vacip olduğunu ifade eden bazı âlimler, özellikle Mâtüridî kelamcılar bu zorunluluğun "yüce Allah üzerine zorunlu ve gerekli" anlamında değil; hikmetin bunu gerekli kıldığı şeklinde değerlendirmişlerdir.

İslam filozofları, âlemdeki düzenin korunmasına, hayrına vesile olduğu için peygamber göndermeyi, Allah'a vacip kabul etmişlerdir. İslam filozofları Peygamberlerin gönderilmemesini ilahi inayet ve hikmet açısından imkânsız olarak değerlendirmişlerdir. Mu'tezile peygamberlerin gönderilişini el-adl ilkesi içinde değerlendirip Allah'a vacip olduğunu savunurlar. Ehl-i sünnet ise peygamberlerin gönderilişinin Allah'a vacip olması düşüncesine karşı çıkmaktadır. "vücub ale'l-lah" Dolayısıyla nebi ve resul göndermek de Allah'a vacip olmaz diye düşünmüşlerdir.[5] "*O, merhamet etmeyi kendi zatına farz kılmıştır*"[6] Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili

[4] En'am, 76/79.
[5] Cüneyt Gökçe, "Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhim Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020), 288.
[6] En'âm, 6/12.

benzeri âyetler herhangi bir şeyin Allah'a vacip olmadığını, aksine bütün lütufların O'nun rahmetinin bir eseri olduğunu göstermektedir.[7]

C. HZ. İBRAHİM'İN HAYATI

Hazreti İbrahim; Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te önemli bir yere sahiptir. Hz. İbrahim'in yıllarca çocuğu olmamış; ancak daha sonra dünyaya gelen çocuklarından birçok peygamber dünyaya gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu konu ile ilgili: *"Biz ona İshak'ı ve Yakup'u bağışladık. Peygamberleri ve kitapları onun soyundan gelenlere verdik. Ona dünyada mükâfatını verdik. Şüphesiz o ahirette de Salihler zümresindendir"*[8]

Hz. İbrahim önce çocuğunun olmamasıyla, daha sonra da doğan çocuğundan ayrılmak zorunda kalmasıyla imtihan edilmiş ve bu imtihanlardan hakkıyla geçmiştir. Hz. İbrahim'in Künyesi "Ebu'l-enbiya" dır. Kur'an'da isimleri geçen ve Hz. İbrahim'den sonra gelen 16 peygamberden 14'ü onun soyundan gelmektedir. Hz. İbrahim'e peygamberlerin babası anlamındaki künye bu yüzden verilmiştir. Peygamberlerin hepsi Hz. İshak'ın soyundan gelmiş olup sadece Hz. Muhammed Hz. İsmail'in soyundan gelmiştir. Bu konuyla ilgili âyet Kur'an'da Hac süresinde şöyle geçmektedir: *"Din işinde üzerinize bir güçlük yüklemedi babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi O size daha evvelde de şimdi de "Müslüman" adını verdi*."[9]

Hz. İshak'ın Yakup adında bir oğlu olmuş kendisine İsrail boylarının ona nispet edilmesinden dolayı İsrail lakabı verilmiştir. Bu boylar arasından birçok peygamber gönderilmiş olup bunların sonuncusu Hz. İsa'dır. O, İncil'de rivayet edildiği şekilde taraftarlarına şöyle demiştir: "Babanız İbrahim benim zamanımı görmeyi arzulardı, gördü ve sevindi."[10]

Hz. İbrahim Tevratta, İbranilerin atası, Terah'ın (Azer'in) oğlu inanan herkesin babası ve en önemlisi de Allah'ın dostu olarak geçmektedir.[11] Tevrat'ta bazı

[7] Gökçe, "Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhim Örneği", 268.
[8] Ankebut, 29/27.
[9] Hac, 78/22.
[10] Ömer Faruk Harman, "İbrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/266-272.
[11] Harman, "İbrahim",21/ 266-272.

yerlerde Avram (Abram) bazı yerlerde ise Avraham (Abraham) olarak geçmektedir. Tevrat'a göre Abram ulu ata anlamına gelmekte iken daha sonra bu isim milletlerin babası anlamına gelen Abraham adıyla değiştirilmiştir. Kur'an'da ise İbrahim adıyla anılmakta ve bu isim Kur'an-ı Kerim'de altmış dokuz yerde geçmektedir. İbrahim cemaat babası demektir. Ayrıca İbrahim İbranicede Allah'a itaat eden anlamına gelmektedir.[12] Hz. İbrahim'in en belirgin unvanlarından biri de Allah'ın dostu anlamına gelen Halilullah ismidir. Bu ismi almasının nedeni Allah'a olan sevgisi ve bağlılığıdır. Misafirleri çok seven ve evinde sık sık misafir ağırlayan hazreti İbrahim'in bir diğer ismi de Ebu'l edyaf'tır. Hz. İbrahim (as)'in künyesiyle ilgili olarak tarih kitaplarında şöyle bir soy takip edilmektedir: İbrahim b. Terah (Âzer) b. Nahor b. Sarug (Şarug) b. Rau b. (Erğu) b. Falığ b. Âbir b. Şalıh b. Erfahşed b. Sâm b. Nuh aleyhisselam'dır**.** Hazreti İbrahim'in nesebi Hz. Nuh'un oğlu Sam'a dayanmaktadır. Hazreti İbrahim ve Hazreti Nuh'un arasında iki peygamber vardır. Bunlar: Hz. Hud ve Hz. Salih'tir. Bu iki peygamber 1143 sene olduğu rivayet edilmektedir. Hazreti İbrahim Kur'an'ı Kerim'de ismi geçen ulu'l-azm denilen peygamberlerin de üçüncüsüdür.[13]

Hz. İbrahim'in doğum yeri ve çocukluğunun nerede geçtiği ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ancak bu konuyla ilgili bazı bilgilere Tevrat'ta rastlıyoruz. "Terah, oğlu Avram'ı, Haran'ın oğlu olan torunu Lut'u ve Avram'ın karısı olan gelini Sara'yı yanına aldı. Kenan ülkesine gitmek üzere Kildaniler'in Ur Kenti'nden ayrıldılar. Harran'a gidip oraya yerleştiler."[14] Arap bilginlerine göre doğum yeri Babil'dir. Bir başka rivayete göre, Hz. İbrahim'in doğmuş olduğu yer Kuzey Suriye'de Harran'a çok yakın olan Ura şehridir.[15] Babası'nın adı Tarah (Azer) dir. Bir rivayete göre Tarah Hz. İbrahim'in babasının eski ismi olup putlara inanmaya başlayınca kendisine Azer ismi verilmiştir. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in babasının adı Tarah olarak geçmektedir. Ancak Kur'an'ı Kerim'de Hz. İbrahim'in babası Azer adıyla anılmış ve aynı zamanda Azer'in tam bir putperest olduğu da geçmektedir. *"Hani İbrahim babası Âzer'e, "Putları ilah mı ediniyorsun?*

[12] M.Asım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi* (Ankara: Semerkand Yayıncılık, 2001), 150-157.
[13] Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, 150-157.
[14] Harman, "İbrahim", 21/266-272.
[15] İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004), 200-205.

Şüphesiz ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti."[16] Annesinin adı ise Ebyuna'dır. Diğer bir rivayete göre annesinin isminin Nuna Uşa olduğu söylenmektedir.[17]

Hz. İbrahim'in Allah'ı arayışı Kur'an'ı Kerim'de En'am süresinde şöyle anlatılmaktadır: Karanlık çökünce gökyüzünde bir yıldız gördü, işte *"Rabbim bu" dedi ama yıldız batınca "ben batanları asla sevmem"* dedi.[18] Ayı doğarken gördü ve ay için de "işte Rabbim budur. Dedi. Ama ay 'da battı. Allah'a sığındı ve "*Allah bana doğru yolu göstermezse yolunu şaşırmış kimseler gibi olurum" dedi.*[19] Güneşi gördü *ve "Rabbim güneştir bu hepsinden büyük" dedi. Güneşte batınca dedi ki:" Ey kavmim ben sizin taptığınız şeylerden çok uzağım" Ben Allah'ın birliğine inanarak yüzümü O'na çevirdim. Ve ben müşriklerden değilim."*[20] Dedi.

Hz. İbrahim inancından dolayı dönemin kralı nemrut tarafından ateşe atılmış ve o ateşten Allah'ın izni ile kurtulmuştur. Hz. İbrahim kendisine inanan ve müslüman bir hanım olan aynı zamanda amcasının kızı Sare ile evlenmiş ancak uzun yıllar çocuk sahibi olamamıştır. Daha sonra Allah Teâlâ kendisine ikinci hanımı Hz. Hacer'den İsmail'i Hz. Sare'den de Hz. İshak'ı nasib etmiştir. Rabbimiz Kâbe'yi inşa etme görevini Hz. İbrahim'e ve oğlu İsmail'e vermiştir. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail Kâbe'yi inşa ederken Hz. Hacer de onlara yardım etmiştir. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e Kâbe'nin yerini bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca insanları hacca çağırmasını, ona hiçbir şeyin ortak koşulmamasını, tavaf edenler için evinin temiz tutulmasını da aynı âyette emretmiştir.[21] Allah Teâlâ Bakara süresinde İbrahim'in makamını "Namaz yeri edinin" buyurmuştur. Hz. İbrahim'in makamının nerede olduğu konusunda ihtilaflar bulunsa da en belirgin görüşe göre, Hz. İbrahim'in makamı Kâbe'yi inşa ederken üzerine bastığı ve ayak izinin olduğu taştır. Bugün bu taş Kâbe'de bulunmaktadır.[22] Hazreti İbrahim hac vazifesini yerine getirmiş Şam beldesine geri dönmüştür. Şam'a döndüğünde hastalanıp orada vefat

[16] En'am, 6/74.
[17] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 200-205.
[18] En'am, 6/ 76.
[19] En'am, 6 /77.
[20] En'am, 6 /78.
[21] Hac, 22/26-27.
[22] Ömer Ahmed Ömer, *Vahdet Işığı Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim* (İstanbul: Şenyıldız Yayıncılık, 2017), 96.

etmiştir. Bu sıralarda yüz yetmiş beş veya iki yüz yaşında olduğu rivayet edilmektedir.[23] Hz. İbrahim oğulları İsmail ve İshak tarafından gömülmüştür. Hazreti İbrahim vefat ettiğinde oğlu İsmail (a.s.) seksen dokuz yaşlarındaydı.

[23] Ahmed Ömer, *Vahdet Işığı Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim*, 102.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD VE ŞİRK

1.1. SÖZLÜKTE TEVHİD

Her şeyin varlık sebebi olup, tek ve bir olan Allah'ı anlatmak için sembol olan tevhid, kök itibari ile vahdet, vühud kökünden türemiş bir kelimedir. Kelimenin Arapça'daki sülasi masdarı vahhede, muzarisi de yuvahhidu'dür." Tevhid, kelimesi birlemek, bir ve tek kabul etmek anlamlarını ifade etmektedir." Tevhidin sıfat olarak kullanımı olan "Vahid" kelimesi Allah Teâlâ için kullanıldığında "ortağı, eşi ve benzeri olmayan" anlamını taşımaktadır.

Peygamberimizin döneminde tevhid kelimesi Allah'a şirk koşmanın zıttı olarak kullanılmaktaydı. Çünkü o dönemde, araplar, ay, güneş ve yıldız gibi cismani şeylere ek olarak, ruh, cin ve melek gibi ruhani varlıkları Allah'ın ulûhiyetine ortak koşmuşlardır. Müşrikler, ilahlığın tapındıkları putlara değil Allah'a ait olduğunu biliyor, fakat kendilerini doğrudan Allah'a ibadet etmeye lâyık görmedikleri, O'na karşı gereğince kulluk yapamadıkları için Allah'a yakınlaşıp şefaatte bulunacaklarını umarak putlara tapmayı âdet ediniyorlardı."[24] Allah'ı kabul etmekle birlikte, kendileri ile Allah arasında putların aracı olduğuna inanmaktaydılar. Bu yüzden sahabeler Allah'ı birlemek anlamına gelen tevhid kelimesini kullanmaya başlamışlardır. Kur'an-ı Kerim'de tevhid kelimesi kullanılmamıştır. Ancak onun yerine "Vahid", "Ehad" kelimeleri yer almıştır. Hadis kaynaklarında ise Allah'ın birliğini ifade etmek üzere, tevhid kelimesinin yanı sıra "Ahad", "Samed" isimleriyle "Vahid", "Vahdehu" kelimeleri de yer almıştır.[25]

[24] Şuayip Karataş, "Kur'an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı", *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 101-122.
[25] Mevlüt Özler, "Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18-22.

1.2. ISTILAHTA TEVHİD

Tevhid Allah'ın zatında ve fiillerinde tek olup, hiçbir ortağının olmamasıdır.[26] Tevhid Allah'ı birlemektir, O'ndan başka ilah olmadığının göstergesidir. Tevhid denildiği zaman aklımıza ilk gelen şey ''lâ ilâhe illallah Muhammed Rasûlullah'' cümlesidir. Aslında bu cümle tevhidin ve imanın özünü yansıtmaktadır. Allah'tan başka ilah olmadığını ifade eden tevhid kelimesinin açılımıdır. Aynı zamanda imanın en büyük göstergesidir. Birçok âlimin düşüncesine göre tevhid kelimesi yüce rabbimizin birliğine inanmaktır. Yüce Allah'ı akla gelecek, ulûhiyetin şanına uygun olmayan her şeyden tenzih etmektir.

Tevhit ilkesi Hz. Âdem ile başlamış, Hz. İbrahim ile yeryüzüne yerleşmiş daha sonra da diğer peygamberlerle pekiştirilmiştir. Hazreti Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberlerin temel ilkesi tevhid dinini oluşturmak ve onu yeryüzünde kaim ve daim kılmaktır.[27] Allah'tan başka ilah olmadığını ifade eden Kelime-i Tevhid aynı zamanda Allah'tan başka dirilten ve hayat veren, Allah'tan başka yaratan, O'ndan başka ebedi mülk sahibi olan, O'na ortak koşulacak hiçbir varlığın olmadığı anlamlarını da ihtiva etmektedir. Tevhide bağlılığını söyleyen bir insan bu ifadelerin hepsini kabul ettiğini de vurgulamaktadır.

Tevhid değişik açılardan incelenmiştir. Bunlardan biri de tevhidin ilmî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılmasıdır. İlmî tevhid, Allah'ın bir olduğunu ve kâinattaki tüm varlıkların O'nun birliğini göstermesidir. Amelî tevhid ise bu bilgilere sahip olan kişinin bunun bilincinde olarak ibadet etmesi ve ibadetlerine dikkat edip bu bilgiyi ameline yansıtmasıdır.[28]

Fatiha süresinde geçen âyetler bize tevhidi en güzel şekilde açıklamaktadır. Allah Teâlâ Fatiha süresinin dördüncü âyetinde, din gününün yani ceza ve mükâfatın verileceği günün, mâliki olduğunu söylemektedir. Bu yüzden insanları hesaba çekme hakkı da Allah'a aittir. Kıyamet gününde Allah'ın birliği herkesçe bilinecek kimse inkârda bulunamayacaktır. O izin vermeden kimse konuşamayacak, kimse kimseye şefaat edemeyecektir. Her gün defalarca okuduğumuz ve Ümmul kitap diye

[26] Berat Sarıkaya, *İbn Teymiyye'de Tevhid Anlayışı* (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 27.
[27] Sarıkaya, *İbn Teymiyye'de Tevhid Anlayışı*, 29.
[28] Şaban Ali Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2009), 5.

isimlendirilen Fatiha süresi âdeta dinimizin özetini ihtiva etmektedir. Surenin devamında *"Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz*" cümlesi de tevhidin ana konusunu ihtiva etmektedir. Allah Teâlâ bu âyette yalnız kendisine ibadet edileceğini ibadet edilmeye layık olan tek varlığın kendisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu âyet ictimai bir mesaj da vermektedir. Allah Teâlâ bu âyette biz dilini kullanarak islamda birlik olmanın önemini vurgulamıştır. Bu duayı okurken tek başımıza olsak dahi "Ben yalnız değilim kardeşlerimle huzurundayım, meleklerle divanındayım dedirtiyor. Bu ifadeleri kullanırken âdeta bize şeytan gibi, benliği tattırma, ben dedirtme şeklinde niyazda bulunuyoruz. Bir yandan da bu âyetle Hz. İbrahim'in niyazıyla Rabbimize yalvarmış oluyoruz. En'am süresinde Hz. İbrahim "*Ben hakka ve Tevhide yönelerek yüzümü göklerin ve yerin yaratıcısına döndüm"*buyurmuştur. Biz de hergün defalarca Fatiha süresinde geçen âyetleri okuyarak Hz. İbrahim'in duasına eşlik etmekteyiz.[29]

1.3. TEVHİD İLE İLGİLİ ISTILAHLAR VE TEVHİD'İN İSPATI

Kur'an-ı Kerim'de tevhid kelimesi müstakil olarak geçmemektedir. Ancak aynı kökten olan "واحد, احد, واحده" kelimelerinin geçtiğini görmekteyiz. Eş'ari kelamcısı olan Abdullah Halimi yüce Rabbi'mizin Kur'an'da geçen "el-Kâfî", "el-Alî", "el-Azîm", "er-Refî" gibi isimlerin Cenab-ı Hakkın birliğini ifade ettiğini söylemektedir.[30] Bu örnekleri pekiştirecek olursak İhlas süresinde geçen Allah'ın Samed ismi de tevhidle ilgili isimlere verilecek en güzel örneklerden biridir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) pergamberliğinin yaklaşık on bir buçuk yılını tevhid akidesini oluşturmak için harcamıştır. O Mekke döneminde miraç hadisesine kadar geçen zamanda insanları şirkten uzaklaştırmak için çaba sarfetmiştir. Allah ile kulları arasında tevhid inancını yerleştirmek peygamber efendimizin en büyük hedefiydi. Vahdet bilincinin yerleşmesi için öncelikle cahiliyye devrindeki taassubun kırılması gerekiyordu. Bu durum kolay olmasa da

[29] Hasan Kâmil Yılmaz, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 175.
[30] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî*, Kitâbü't- Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 126.

imkânsız değildi. Peygamberimizin azmi ile cahiliyye devrindeki zorba ve müşrik zihniyete sahip insanlar doğru yolu bulmuşlardır.[31]

Peygamberimiz (s.a.v.) hadislerinde tevhidin öneminden birçok defa bahsetmiştir. Mesela bir hadisi şerifinde, "İslam beş temel üzerine bina kılınmıştır: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, Allah'ın evi Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak," buyurmuştur. Peygamber efendimiz bu hadisinde islamın temelinin tevhid olduğunu vurgulamıştır.[32] Diğer bir hadisinde Allah'ın birliğini kabul edenin, malının ve canının korunduğunu hesabının da Allah'a kaldığını söylemiştir.[33] Hadisi şeriflerden de anlaşıldığı üzere İslam dininin temelini tevhid oluşturmaktadır. İslam dini tevhid ilkesi üzerine kurulmuş bir dindir.

Tevhidin hayattaki yansımaları araştırmalara konu olmuştur. Bu tür tahlilleri olan İsmail Faruki, "Hiçbir din İslam dini kadar tevhid üzerinde durmamış ve hiçbir din İslam dini kadar şirke darbe vurmamıştır"[34] demiştir. İsmail Faruki'ye göre diğer dinler İslam dini kadar tevhide bağlı kalamamış zamanla tevhidden uzaklaşmışlardır. Bu yüzden İslam dininin dünyaya en güzel katkısının tevhid olduğunu ifade etmektedir.

İsmail Faruki, Kelime-i tevhidi islam için girişin anahtarı olarak görmüştür. Basit gibi görünen bu cümle islamın bütününü ihtiva etmektedir. Böyle zengin bir içeriğe sahip olan bir cümle içinde nice zengin manalar içerir. Bu cümle islamın zenginliğini, tarihini, kültürünü özetleyip içeriğinde barındırmaktadır. İsmail Faruki Kelime-i Tevhid ile ilgili düşüncelerine şöyle devam etmektedir: "Kelime-i Tevhid Allah'ın birliğini ikrar eden başlangıç noktasıdır. Bu başlangıçtan sonra insan tevhidi içselleştirerek gönül dünyasına yerleştirmek, mana ve mefhum olarak hayatına yansıtmak durumundadır. Tevhide inanan bir insanın Allah'ı hayatının merkezine alması ve bu şuurla yaşaması gerekmektedir."[35]

---

[31] Bünyamin Erul, *Hz. Peygamber Tevhid Ve Vahdet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 33-44.
[32] Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc Müslim, Sahîhu Müslim (Kahire: Muhammed Fuad Abdülbâkî, 1374), 19-22.
[33] Bûharî, Îman 1, 2; Tefsir 2/30; Müslim "*İman*"19-22.
[34] İsmâil Râcî Fârûkî, *Tevhid*, çev. Latif Boyacı, Yardım Dilaver (İstanbul: İnsan Yayıncılık, 2006), 41.
[35] Fârûkî, *Tevhid*, 41.

Ebu Hanife tevhidin tüm iman esaslarını içine aldığını, ifade eder; tevhidi, Allah'a, Peygamberlere, Kitaplara, Meleklere, Ahiret gününe, Kaza ve kadere hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine iman etmek olarak ifade etmektedir.[36]

Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) tevhid anlayışında ise Allah'ın kâinatı var eden olarak tek olması, tüm işlerinde bir olması yer almaktadır. Mâtürîdî bu düşüncesini üç delille desteklemektedir. O tevhidin birinci delilinin haber olduğunu söylemiştir. Kâinatta ilah olduğunu ilan edip, bunu da peygamber göndererek destekleyen başka hiçbir kimse yoktur. Bazı insanlar başka ilahlar edinse de en büyük ilahın Allah olduğunu kabul edip, Allah'ın kudretine boyun eğmişlerdir. Matûrîdî'ye göre diğer bir delil ise akli delildir. Bu delile göre Allah'tan başka ilahlar olsaydı ya birbirleriyle anlaşırlardı ki bu da Rab olma ve ilahlık manalarına ters olurdu. Ya da birbirleriyle anlaşamazlardı bu durumda da kâinat kurulamazdı. Kâinatın var olduğunu gördüğümüze göre de bir ve tek ilahın varlığı ispatlanmış olmaktadır.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

Yeryüzünde birden fazla ilah olsaydı yer ve gök fesada uğrardı âyeti de bu duruma bir delildir.[37]

Mâtürîdî üçüncü delil olarak, yeryüzünde başka ilahlar olsaydı âlemin düzeni bozulur mevsimler yer değiştirirdi demiştir.[38] Mâtürîdî'nin burada kast ettiği delil Allah'ı ispat için kullanınlan ve islam dini için önemli bir yere sahip olan bürhan-ı temanü' delilidir. İlahlık vasfını taşıyan bir varlığın tam kudret ve hüküm sahibi olması gerekmektedir. Bu ilahlık vasfının olmazsa olmazıdır. Tam bir kudret ve kuvvete sahip olan ilâhın bir rakibinin olması da söz konusu değildir. Rakibi olan bir ilâhın kudretinde noksanlık olduğu düşünülür. Her açıdan birbiri ile denk iki varlığın ilâh olduğunu farz edersek ikisi de yaratmakta ve hükmetmekte birbirine bağımlı olur. Bu iki ilâhın herzaman birbiri ile ittifak içinde olmaları imkânsızdır. Tam bir kudret ve galebe sahibi olan her bir ilâhın, kendi arzusuna muhalefet edilmesine rıza

[36] Ahmed Efendi Beyazi, *El- Usulü'l Münife Li İmami Ebi Hanife*, çev. İ. Çelebi (İstanbul: İfav, 1996), 107-108.
[37] Enbiyâ, 21/22.
[38] Ebu Mansur Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 220.

göstermesi de muhaldir. Böylece söz konusu iki ilâhın aralarında anlaşmazlık ve çatışma olacağı kesindir. Bunun sonucunda şu üç ihtimal gerçekleşir:

1. Ya iki ilâhın da dediği olacaktır.

2. Ya da her iki ilâhın da dediği olmayacaktır.

3. Yahut birinin isteği gerçekleşecek diğerinin isteği ise gerçekleşmeyecektir.

Her ikisinin de istediği olsa, bir anda bir şey'in hem olması, hem de olmaması, yani vücud ve âdem gibi iki zıddın bir araya gelmesi durumu ortaya çıkar ki, bu mantıken imkânsızdır. Her iki ilâhın da istediklerinin olmaması, bir anda bir şey'in hem vücuddan, hem de âdemden mahrum kalması, yani, zıdların ortadan kalkması demektir ki, bu da aklen ve mantıken muhaldir. İsteği yerine gelmeyen ilâhın acziyeti söz konusudur. Âciz olan bir varlığın ilahlığı söz konusu değildir. Bu halde üçüncü ihtimalde acizlik söz konusu olacağından iki varlığın ilâh olması söz konusu olamaz. Ayrıca ulûhiyet sıfatlarında eşit olduklarını zikrettiğimiz iki ilâhtan birinin âciz olduğu sabit olunca, âciz olana eşit olan diğerinin de âciz olacağı sabit olur. Böylece her iki ilâhın da aczi lâzım gelir. Âciz olan varlıklar da ilâh olamazlar. Bu şekilde bütün ihtimallerin bâtıl olduğu ortaya çıkınca, iki ilâh faraziyesinin bâtıl olduğu da kendiliğinden sabit olur. O halde ilâh tektir. O da vücudu ezelî, ebedî, zâtının gereği, mutlak kemal, mutlak kudret ve azamet sâhibi olan Hak Teâlâ`dır.[39]

Mâtürîdî "واحد kelimesinin hem adet hem de Allah'ın yüce olduğunu ifade etmek için kullanıldığını savunmaktadır. Mâtürîdî, İnsanın Allah'ı tanıyabilmesi için öncelikle kendini tanıması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü kendini tanımayan bir insanın gereksinimlerinin ne olduğunu bilmesine imkân yoktur. Mesela vücudunda bozulan şeyleri bilmesine imkân olmaz. Duyma, işitme, koklama vb. şeylerin inceliklerini bilemez. Mâtürîdî kişinin var olurken geçirdiği evreleri bilmesinin uzak bir ihtimal olduğunu söylemektedir. Bir insanın bunu düşünebilmesi dahi zor iken aklı ile bu gerçeği kavraması insanın gücünün üstündedir demiştir. Mâtürîdî kişi eğer bunları bilseydi, kendi vücudunu düzenleyip idare edebilirdi. Vücudunda rahatsızlanan bir uzvu düzeltmekte aciz kalmazdı demiştir.[40]

[39] Yusuf Şevki Yavuz, "Burhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6./429-430.
[40] Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd,* 220-227.

Mâtürîdî'nin burada kastettiği şeyi özetlemek gerekirse, kendini tanıyan insan, Allah'ın bilincine varır ve O'nun büyüklüğünü ve birliğini daha iyi kavrar. Kendi acizliğini anlar. Uluhiyetinde ve mutlak sıfatlarında hiçbir varlığın Yüce Allah'a benzemediğini kavrar ve bütün kuvvetin ve gücün Allah'a ait olduğunu bilir. Bu yolla Allah'ın varlığı ve birliğini de kavramış olur.

Ehl-i sünnet mezhebinden olan Eş'arî Allah'ın varlık ve birliğine farklı bir yönden yaklaşmış ve yeryüzünde birden fazla ilah olması halinde kesinlikle bir düzenin olamayacağını, iki ilahın birbirini engelleyeceğini söylemiştir. Bu şekilde kâinatın varlığını sürdüremeyeceğini de vurgulamıştır.

Eş'arî birden fazla ilahın olduğunu varsayarsak birinin, dileğinin diğerinden farklı olacağını ve dileği gerçekleşmeyen ilahın aciz kalacağını bir ilahın da aciz kalmasının imkânsız olduğunu, aciz kalmışsa onun ilah olamayacağını ifade etmiştir. Eş'ari konuyla ilgili düşüncelerini Enbiya süresinde geçen birden fazla ilahın olması halinde yerin ve göğün fesada uğrayacağını bildiren âyetle temellendirmiştir.[41]

Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.[42]

Eş'arî âlimlerinden Şehristânî de tevhitle ilgili konulara değinmiştir. Şehristânî Nihayetü'l-ikdam adlı eserinde Allah'ın zatında bölünmediğini, sıfatlarında da bir benzerinin olmadığını, fiillerinde ise bir ortağının asla olamayacağını söylemiştir. Filozofların ve Mu'tezilenin görüşünü tenkit etmiş, kadim sıfatları kabul ettiklerinde birden fazla vacibi kabul etmek durumunda kalacaklarını bu durumun da tevhide ters düşeceğini belirterek onların aslında tevhidi anlamadıklarını iddia etmiştir. Allah'tan başka kadim varlıkların kabul edilmesinin tevhide ters düşeceğini, fakat Allah'ın kadim sıfatlarının olmasının tevhide zarar vermeyeceğini vurgulamaktadır.[43]

Tevhid konusunda farklı bir yaklaşımda Mu'tezile'den gelmiştir. Mu'tezile mezhebinin mensupları Allah'ın kadim sıfatlarını zâtı yanında başka kadimler olur

[41] Ebü'l-Hasan Eş'arî, *Kitabu'l-Luma'* (Beyrut : Darü'l-Benan, 1987), 84.
[42] Enbiya 21/ 22.
[43] Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristani, *Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-kelâm* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 90-91.

endişesiyle kabul etmemiştir. Allah'ın tenzih ve takdisi ile ilgili olarak bu konuda aşırı hassas davranmalarından dolayı kendilerine "Ehlu'l - Adl ve't - Tevhid" ismini vermişlerdir. Mu'tezile mezhebi mensupları, Allah'ın zatı ile birlikte kadim sıfatlarının varlığını diğer kelamcılara göre daha başka bir nedenle kabul etmediklerini söylemişlerdir. Vâsıl b. Atâ bu konuda açık bir görüşe sahiptir. O'na göre iki kadîmin mümkün olmayacağı hususunda ittifak edilmelidir. Bu konu ile ilgili olarak Vâsıl b. Atâ, "Her kim kadîm bir sıfatın manasını ispat ederse iki ilâh kabul etmiş olur" demektedir. O bu meseledeki görüşü ile, Allah'ın zâtı dışında kadîm sıfatları nefyederek, Mu'tezile'nin yorumladığı şekli ile, bu akımın en önemli prensibi olan tevhidi ortaya koymaktadır.[44]

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı üzere kelamcılar tevhid konusunu yeryüzünde Allah'a denk olan hiçbir varlık yoktur görüşüne göre temellendirmişlerdir. Tevhidi, "Allah'ın zâtını asla bir şeye benzetme cihetine gidilmemesi, Allah'a cisim olma gibi durumu isnad etmeme ve yaratmanın sadece Allah'a has olduğu" şeklinde tanımlamışlardır. Tevhid, bazen de tüm iman esaslarını içine alacak şekilde tanımlanmıştır. Bu doğrultuda tevhid kelimesi, bütün kelamı içine alacak şekilde değerlendirilmiştir.[45]

1.4. KELAM ÂLİMLERİNE GÖRE TEVHİD ÇEŞİTLERİ

1.4.1. İmanda ve Amelde Tevhid

Kuran'ı Kerim'in ana teması tevhittir. Kur'an'da ismi geçen bütün peygamberler tevhid akidesini yerleştirmek için yaşamış ve mücadele vermişlerdir. Peygamberleri göndermenin ana amacı da tevhit akidesidir. Tevhid insanın düşüncesinde başlayıp hayatına yansıyan bir yaşam biçimidir. Tevhid insanın günlük hayatında her tavrında Allah'ın belirlediği sınırlara uyarak yaşamak ve bu uğurda her türlü zorluğa katlanmaktır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, tevhid bir yaşam biçimi ve hayat felsefesidir. Allah'ın koymuş olduğu ölçülere şüphe etmeden inanmak ve bu ölçülere uyulması için mücadele vermektir.

---

[44] Kemal Işık, *Mu'tezilenin Doğuşu Ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 67.
[45] İrfan Eyibil, "Tevhîd-i Ulûhiyyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Aralık 2013), 185.

İmanda tevhid, Allah'ın tek tanrı olduğunu kabul etmek, bunu iyice idrak etmek ve Allah'ın bütün ortaklıklardan uzak olduğunu ikrar (tenzih) etmektir. O'nu zatında, sıfatlarında, fiillerinde birlemek ondan başka ilah olmayacağını kabul etmektir.[46] Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de Bakara süresinin 255. Âyetinde geçen ve Âyet'ül kürsi adı ile anılan âyette tevhidi gereği gibi anlatmıştır. Âyetin başında Allah Teâlâ bize kendisinden başka bir ilah olamayacağını bildirmiş, yeryüzünde yaratılan her şeyin kendisi ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Âyetin devamında Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında bilgi verilmektedir. "O ne uyuklar ne de uyur!" buyurmuştur. Bunun anlamı, uyuyan ya da uyuklayan bir varlığın gözetiminde aksaklık olur, bu da bir ilah için zayıflığın göstergesidir diye anlaşılmıştır. Bunu Hay ve Kayyum sıfatlarıyla pekiştirmiş ve kesinlik kazandırmıştır.

"*Yerde ve gökte ne varsa ona aittir*" âyetinin tefsirine baktığımızda; Allah'tan başka hiç kimse bir şey yaratmaya kadir değildir. Yaratılan her şey Allah ile bağlantılıdır yorumlarını görmekteyiz. Her şey yalnız O'na aittir söylemiyle tevhid ilkesi vurgulanırken, başkasına ait olamayacağı manasıyla da şirkin önü kesilmekte ve tamamen reddedilmektedir. Tefsirciler yerde ve gökte cümlesini bütün varlıklar şeklinde açıklamaktadır. Âyetin devamında, Allah Teâlâ, kendisinin izni olmadan hiç kimsenin kimseye şefaat edemeyeceğini açıklamış, böylece zamanın araplarının putların kendilerine şefaat edebileceği düşüncesini de reddetmiştir.[47]

Âyette, hiç kimsenin bilgisinin kendi bilgisiyle denk olmayacağını ifade buyrulmuştur. Burada kullanılan "kürsî" kelimesi elbette ki Allah'ın sıfatlarına ters düştüğünden bu kelimeyi hükümranlık olarak çevirmek hem âyetin akışına hem de Allah'ın kudretine daha layık olacaktır. Kürsü kelimesinin tefsirinde; O'nun hükümranlığı her yeri kaplamıştır yorumlarının isabetli olduğunu görmekteyiz; zira yerleri ve gökleri içine alacak bir şey basit bir kürsüye indirgenemez. Âyetin devamında yerde gökte ve onun içinde ne varsa Allah tarafından gözetildiği ve muhafaza edildiği, bunu yapmanın ise Allah için çok kolay bir iş olduğu belirtilmiştir. Başka varlıklar için bu fiil imkânsızken, Allah Teâlâ için basit bir şey olduğu vurgulanmıştır.

[46] Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 45-48.
[47] Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't Tefasîr* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995), 300.

Böylelikle Âyetü'l-Kürsî'den çıkarılacak sonuçları şöyle sıralayabiliriz;

1. Allah bir ve tektir O'ndan başka ilah yoktur ve olmayacaktır.
2. Allah Teâlâ her zaman diridir ve her zaman kaimdir.
3. İnsanlarda olan uyku ve uyuklama hissi Allah Teâlâ'da asla yoktur.
4. Yerde ve gökte ne varsa ona aittir.
5. Allah'ın izni olmadan hiç kimse kimseye şefaat hakkına sahip değildir.
6. Tüm hüküm Allah'ındır o tek hâkimdir.
7. Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmıştır.
8. Her şeyi koruyup gözetir ve bu da O'na asla zor gelmez.[48]

Âyetü'l-Kürsî'yi açıkladıktan sonra şunu daha iyi anlıyoruz ki; tevhid Allah'ın zatında, sıfatlarında ve isimlerinde hiçbir eşinin ve benzerinin olmamasıdır. Bize düşen görev bunu tasdik edip Allah Teâlâ'ya gereği gibi ibadette bulunup, Allah'ı ibadet yönünde de birlediğimizi göstermektir.

Allah'ın zatında bir olması Allah Teâlâ'nın cüz'ünün bulunmamasıdır. Şöyle ki bir şeyin parçalara bölünebilmesi sonradan yaratılmışlara has bir durum olup, Allah için böyle bir durum söz konusu değildir. Yüce Allah'ın sıfatlarında bir olması tam olarak onun eşinin ve benzerinin bulunmaması anlamındadır. Sonradan yaratılmış hiçbir varlık mahiyet ve keyfiyet bakımından sıfat olarak Allah'a benzememektedir. İşte bu inanca sahip olmak Allah'ı sıfatlarında birlemek anlamına gelmektedir.[49]

1.4.2. Allah'ın Fiillerinde Tevhid

Allah'ın fiillerinde bir olmasının şu anlamı içerdiğini söyleyebiliriz: Allah her şeyi kudretiyle ve sonsuz iradesiyle yaratmış ve yarattığı varlıkların rızıklandırmış, yaşatmış ve vakti gelince de öldürmüştür. Her şeyi var eden eser veren hayat veren ve öldüren de yüce Allah'tır. Yüce Allah dilediği her şeyi tek başına yapmaya muktedirdir. İşlerinde hiçbir ortağa veya yardımcıya ihtiyacı yoktur. Allah Vacibu'l-Vücud'tur; Onun varlığı başka bir sebepten değil, bizzat kendisindendir. İslam alimleri bu fıtri ve akli bir gereklilik kabul ederek, O'nun varlığının gerekli oluşunu

[48] Sâbûnî, *Safvetü't - Tefasîr*, 301.
[49] Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), 41.

vacip kelimesi ile ifade etmişlerdir. O'nun yokluğu düşünülemez. Allah Teâlâ En'am süresinde bunu şöyle açıklamıştır.[50]

"*Bu benim yolumdur. Bana inananlar bu yolu takip etsin. Başka yollara sapmayın, eğer başka yollara uyarsanız o zaman benim yolumdan sapmış olursunuz. Allah size bunları sakınasınız diye buyurmaktadır."*[51]

Yüce Allah bizim birlememizle değil kendisi gerçekte bir olduğu için birdir. O zâtında ve hükümlerinde birdir. Bizim onu birlememiz inancımız için gereklidir. Allah'ın buna ihtiyacı yoktur. Bilakis buna ihtiyaç duyan biziz. İnancımızın değer ve anlam kazanabilmesi için bizim Allah'ı her yönden birlememiz şarttır.[52]

İhlas süresine baktığımızda; bu sürede ana temanın birleme olduğunu görmekteyiz. Sürenin ilk âyetinde Allah'ın bir ve tek olduğundan, ikinci âyette ise Allah'ın Samed sıfatından bahsedilmektedir. Samed kelimesinin anlamına baktığımızda; her şey Allah'a muhtaç o ise hiç kimseye muhtaç değildir anlamını içerdiğini görüyoruz. Bu anlam da bizi Allah'ın birliğine götürmektedir. Âyetin devamında Allah Teâlâ doğmadığından, doğurmadığından ve kendisinin hiçbir eşinin, denginin ve benzerinin olmadığından da söz edilmiştir.[53]

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın özelliklerinden ve sıfatlarından bahseden nadide sürelerden biri olan İhlas süresi, Allah'ın bir ve tek olduğunu gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda Allah'ın tek yaratıcı tek ilah hükümlerine dikkat çeken âyetler Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde de tek olduğunu vurgulamaktadır.[54] Kelâm âlimlerinin de ifade ettiği üzere, hiçbir varlığın mahiyeti ve keyfiyeti Allah'ın sıfatlarına benzememektedir. Örnek verecek olursak Allah'ın ilmi ezelidir mesela bizim de ilmimiz vardır ama hiçbir varlığın ilmi Allah'ın ilmi gibi ezelî ve ebedî değildir. Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmış bir ilimdir. Başka varlıkların ilmiyle karşılaştırılması mümkün değildir.

---

[50] Salih b. Abdullah Süheymi, *Pratik Akaid Dersleri*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul : Ümmülkura, 2007), 51.
[51] En'am6/153.
[52] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri* (İstanbul: Akçağ yayınları, 2016), 10./150.
[53] İhlas 1/4.
[54] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10./150.

Allah Teâlâ'nın fiillerinde birliğini anlamanın en güzel yollarından biri de yaratılmışlar hakkında tefekkür etmektir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim bize insanlar ve Kâinat üzerinde tefekkür etmeyi örnek olarak sunmaktadır.

"Sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini varetmiştir; sizin için hayvanlardan sekiz çift meydana getirmiştir; sizi annelerinizin karınlarında üç türlü karanlık içinde, yaratılıştan yaratılışa geçirerek yaratmıştır; işte bu Rabbiniz olan Allah'tır. Hükümranlık O'nundur, O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyken nasıl olur da O'nu bırakıp başkasına yönelirsiniz?"[55]

İnsan Allah'ın yaratma fiili hakkında tefekkür ettiğinde kendisinin bu fiili asla yapamayacağını, yaratma fiilinin sadece Allah'a has olduğunu bilir ve Allah'ın büyüklüğünü daha iyi idrak eder. Yaratma fiilini başka hiçbir varlıkta bulamayan insan yaratılmışların tek başına varolmasının imkânsızlığına kanaat getirir. Bu yüzden Rabbimiz diğer canlıların ve insanların yaratılışını tek ilah olmasına delil olarak sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen ve tefekküre örnek teşkil edecek başka bir âyette ise kâinatın yaratılışından söz edilmektedir.[56] *"O ki, birbiri ile ahenkli yedi göğü yaratmıştır"*[57] Burada özellikle gökyüzünden bahsedilmesi geçmiş kavimlerin gökyüzündeki varlıklara yükledikleri anlamlardan dolayıdır. Geçmişte bu cisimlere tapılmıştır ve gökyüzü cahiliye devri için büyük bir öneme sahiptir.

Allah Teâlâ bu ve buna benzer âyetlerde gökyüzünün kendisi tarafından yaratıldığını hatırlatmıştır. İnsanın yeryüzünde yaşaması için gerekli olan tüm şartlar Allah tarafından insanlar için var edilmiş ve Kur'an'da gökyüzünün yaratılışı hakkında bilgi verilmiştir. Bu ve benzer âyetlerde amaç, kozmolojik veya bilimsel ilkeleri belirtmek olmayıp muhatapların her an gördüğü varlık ve olaylara yönelik algılarını yönlendirerek bakış açılarını değiştirmektir.[58]

1.4.3. Allah'ın Zâtında Tevhid

Allah'ın zâtı Allah'ın kendisi demektir. Allah'ın zatında tevhid Allah'ın tek ilah olduğuna iman etmektir. Her insan kendisine inanacağı, tevekkül edeceği, bir

[55] Zümer39/6.
[56] Fikrullah Çakmak, "Kur'an'da tevhidin inşa süreci", (ts.), 103.
[57] Mülk 67/3.
[58] Çakmak, "Kur'an'da tevhidin inşa süreci", 83-103.

yaratıcıya ihtiyaç duyar. Fıtrat olarak Allah Teâlâ bizi o şekilde yaratmıştır. Bunun tecellisini de bugün yeryüzünde görmekteyiz. Yeryüzünde yaşayan toplumlara baktığımızda hiçbir toplumun tamamen dinsiz olduğunu göremeyiz. Mecusi, Hristiyan, Zerdüşt, Sabiî ya da Müslüman tüm toplumların kendilerine bir din seçtiklerine şahit oluyoruz. Bu da insanların yaratıcıya duydukları ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.[59] *Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona;"Benden başka ilah yoktur o halde bana kulluk edin" diye vahiy etmiş olmayalım*.[60]

Yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerimeden de anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ'nın peygamberleri göndermesinin temel amacı tevhid inancını oluşturmaktır. İnsanların sadece yüce Allah'a inanıp sapkınlıklardan uzak durmalarını sağlamaktır.

Yüce Allah insanı yaratılmışların pek çoğundan üstün kılmış ona büyük nimetler sunmuştur. Bu nimetlerden biri de elbette ki akıldır. Yeryüzünde gözlem yapabilme, iyiyi kötüden ayırabilme yeteneğine sahip olan herkes Allah'ın yeryüzünde yaratmış olduğu düzeni, birlik ve beraberliği ve ahengi görür. Bütün bu âlemi çokluk ve çeşitliliğine rağmen düzen içinde devam ettiren kâinatın birliğini düzenleyen, büyük mucizeler yaratarak devamını sağlayan hamde ve senaya layık olan elbette ki Allah'tır. O'ndan başka hiçbir varlık övgü ve senaya layık değildir.[61]

1.4.4. Rubûbiyyette Tevhid

Tevhitle ilgili yapılan bir diğer bölümlendirmede rububiyyette ve uluhiyyette tevhittir. Mâtürîdî'ye ait olan Kitabu't-tevhid kaynağında ya da Ebû'l-Muîn Nesefî'de (ö. 507/1115) bu bölümlendirmelere raslamaktayız.[62] Bekir Topaloğlu bu bölümlendirmeyi İbn Teymiyye'ye mal etmenin doğru olmadığını söylemiş, Kur'an-ı Kerim'den bile bu ayrımın çıkarılabileceğini belirtmiştir. İbn Teymiyye öncesinde yazılan Kelam kitaplarında da bu ayrımın yapıldığını söylemiştir.

[59] Vecihi Sönmez, "Hz. İbrahim'in Tabi Olduğu Hak Din Ve Tevhidi İspat Metodu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010), 154-157.
[60] Enbiya 21/25.
[61] Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 159.
[62] Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm İbn Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, çev. Abdi Keskinsoy (İstanbul: Pınar yayınları, 2006), 39.

İbn Teymiyye birçok eserinde kelamcıların tevhide dair anlayışlarını tenkit etmiş bu anlayışın kelamcılara Bişr el-Merisi'den geçtiğini söylemiştir. İbn Teymiyye El Eş'ari'nin tevhidi üç şekilde değerlendirdiğini, bu taksimatın ilk maddesinde; Allah'ın cüzlere ayrılmasının ve terkibinin asla olamayacağını, ikinci maddede yüce Rabbimizin sonradan yaratılmışlara hiç benzemediğini ve benzetilemeyeceğini, üçüncü bölümde ise kâinatı yaratanın tek başına Allah olduğunu, O'nun hiçbir işinde ortağının olmadığını söylemiştir.[63] İbn Teymiyye El-Eşari'nin yaptığı bu sınıflandırmanın sadece Rubûbiyet tevhidini kapsadığını belirtmiş, kelamcıların ulûhiyyet tevhidine yer vermemelerini eleştirmiştir. İbn Teymiyye kendinden önceki bütün kelamcıları tevhidi tam olarak anlamamakla ve manasını yansıtamamakla suçlamıştır.

Peygamberimizin döneminde rububiyyet ve uluhiyyet ayırımı yapılmadan iman ettiğini söyleyen herkes direkt müslüman olarak kabul edilmiştir. Hatta savaşta Usame ile çarpışan biri son anda ben müslüman oldum deyip ''le ilâhe illallah'' demesine rağmen Usame onu öldürmüştür. Bunun üzerine peygamberimiz Usame'ye neden öldürdüğünü sormuş Usame de: "O korkudan Müslüman oldum dedi" deyince; Peygamberimiz onu şiddetle tenkit etmiş açıp kalbine mi baktın demiştir. Kur'an-ı Kerim'de de ilgili âyetlere bakıldığında çoğu zaman ulûhiyyetle ibadet birlikte yer almış, bazen de ibadet rububiyyete bağlanmıştır.[64] Mesela Meryem süresi 65. Ayette, "*O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin rabbidir. Şu hâlde O'na sabır ve sebatla kulluk et. O'nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?*" buyrulmuştur. Rububiyyet ve uluhiyyet tevhidlerinin ortaya çıkışıyla ilgili âlimlerin görüşlerine kısaca değindikten sonra rububiyyet tevhidi ile ilgili bilgi vererek konumuza devam edelim.

Rab kelimesi, terbiye etmek anlamına gelir. Kelimenin kemâle erdirmek, tamamlamak, mâlik olmak, bakmak, büyütmek, gözetmek, sözünü geçirmek, rızık vermek, istediğini yaptırabilmek gibi anlamları da vardır.[65]

---

[63] İbn Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, 40.
[64] Heyet, *Hadislerle İslam Serlevha Hadisler*, 40.
[65] Nedim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya: Ribat Basım, 1992), 305-315.

Rububiyyet tevhidi, Allah'ın yaratma, kâinatı çekip çevirme, rızık verme, yağmur yağdırma gibi fiillerde Allah'ı birlemek O'nun tek hâlik, tek ilah olduğuna kalpten inanmaktır. Kâinatın tek yaratıcısı O olduğu için bu anlamlardaki "rububiyyet" sıfatı sadece ona aittir. Buna layık başka bir varlık yoktur. Allah; öldüren, dirilten, rızık veren, yağmur yağdıran kâinatı bir düzen ve intizam içinde idare eden, dualara icabet eden, hayır ve şerrin elinde olduğu tek yaratıcıdır.[66] İnsanoğlu bu fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettiğinde Allah'ın ilah olduğunu da kabullenmiş olmaktadır. Kur'an-ı Kerim tarihte yaşamış birçok kavmin tevhidin Rububiyyet kısmını kabul ettiğini bize haber vermektedir.

"Yemin olsun ki, eğer onlara/müşriklere, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, onlar mutlaka 'Allah' diyeceklerdir."[67]

"De ki: 'Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Yahut o gözlere ve kulaklara malik olan kimdir? Ölüden diriyi çıkaran ve diriden ölüyü çıkaran kimdir? İşleri yerli yerince kim yönetiyor?' (O müşrikler) *hemen: 'Allah' diyeceklerdir. De ki: 'O halde korkmaz mısınız?"*[68]

Ancak bu kavimlerin Allah ile birlikte farklı inanışlar sergilemelerinden dolayı sapkın olarak kabul edilmişler ve şirke düşmüşlerdir. Çalışmamın ilerleyen kısımlarında şirk konusunda daha detaylı bilgi verileceği için uluhiyyette tevhid konusuna geçmek uygun olacaktır. Kâmil ve halis bir iman için ulûhiyyette tevhid de önemlidir. Bu nedenle konumuza ulûhiyyette tevhidin ne demek olduğunu açıklayarak devam edelim.

1.4.5. Ulûhiyyette Tevhid

Ulûhiyyet tevhidi rububiyyet tevhidini tamamlayıcı bir tevhittir. İki tevhid de birbirine bağlıdır. Biri olmadan diğeri olmaz. Ulûhiyyette tevhid, Allah'a gönülden tam bir samimiyetle gereği gibi ibadet etmektir. Ulûhiyet tevhidinin bir diğer ismi de ibadet tevhididir. İbadette Allah'ı birlemek, ondan başkasına ibadet etmemek, ona ibadetlerde ortak kabul etmemek ulûhiyet tevhidinin şartlarındandır. Tüm

[66] Eyibil, "Tevhîd-i Ulûhiyyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", 183-194.
[67] Lokman Süresi, 31/25.
[68] Yunus Süresi, 10/31.

peygamberlerin kavimlerinin inanmalarını istediği tevhid biçimi rububiyyet tevhidinden sonra ulûhiyet tevhididir.[69]

Peygamberler kavimlerinden yalnız Allah'a ibadet etmelerini istemişlerdir. "Biz senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona "*Gerçek şu ki, benden başka ilah yoktur; onun için hep bana ibadet edin' diye vahyetmiş olmayalım*"[70] "*Onlara kendi içlerinden bir resul gönderdik ve Allaha ibadette bulunun çünkü sizin ondan gayrı ilahınız yoktur buyurduk."*[71] "*Hüküm ancak Allaha aittir size de ondan gayrısına ibadet etmemenizi emretti*"[72] âyetlerinin de tevhid-i ulûhiyeti gösterdiğini söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de bu âyetler gibi birçok âyet vardır. Bu âyetlerden de anladığımız üzere tevhidin temelini Allah'a ibadet oluşturmaktadır. Harekete dökülmeyen sevgiden ne sevene ne de sevilene fayda vardır. Allah Teâlâ'nın insanlara emri, kendisine hakkıyla ibadet etmeleridir. İnsanların görevi onları yoktan var eden yüce Allah'a gereği gibi ibadet etmek onu ta'zim ve tesbih etmektir. İbadetlerine hiçbir şeyi ortak koşmamaktır. O halde bize düşen Allah'a tam bir samimiyet ve bağlılıkla gereği gibi ibadet etmek, ibadetlerimizde ihlaslı olmaktır.[73]

İbadette tevhid; zihniyle Allah'ı kabul etmiş bir insanın, kalbiyle de tasdik etmesi, Allah'ı sevmesi ve bu sevgiyi davranışlara dökerek taçlandırmasıdır. Bu da hem günlük hayatta hem de ibadetlerde bir müslümana yakışır bir şekilde davranmakla olur. İman nasıl ki insanın zihnini aydınlatıyorsa ibadette insanın kalbini aydınlatır. Tabi ki bu iki fiilde de önemli olan tevhittir. Eğer tevhid yoksa bu iki aydınlanmanın da hiçbir önemi yoktur. İmanda, ibadet de, tevhitle önem kazanır.

Îmani tevhid ne kadar önemli ise amelî tevhitte bir o kadar önemlidir. İbadette tevhidi zedeleyecek en ufak bir şey o ibadetlerin geçersiz olmasına sebep olur.[74] Kur'an'da bahsedilen ibadetlerin en önemlileri namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerdir. Ancak Allah'ın birliğine inanmayan bir kişinin bu ibadetleri yapması kendisine hiçbir katkı sağlamaz. Çünkü ibadeti sadece fiilde görmek ibadetin taşıdığı

[69] Eyibil, "Tevhîd-i Ulûhiyyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", 183-194.
[70] Enbiya, 21/560.
[71] Mu'minun, 23/3.
[72] Yusuf, 12/40.
[73] Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, 150-165.
[74] Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, 165-170.

anlamı daraltmaktadır. İslam dini de bu fiillerle sınırlanamayacak kadar geniş bir dindir.

İbn Teymiyye'ye göre tevhid-i ulûhiyyet peygamberlerin getirdiği ve üstünde durduğu tevhittir. İbn Teymiyye ibadeti, Allah'ın rızasını gözeterek ister açık ister gizli ister sözle ister fiille yapılan Allah'ın sevdiği tüm iyi işler olarak açıklamıştır. İbn Teymiyye tevhid inancını dini-ictimai olarak değerlendiren ilk isimlerdendir. İbn Teymiyye'nin inanç sistemi "selefilik", "eserilik", "ehl-i ispat" ve "ehl-i sıfat gibi terimlerle ifade edilmektedir. İbn Teymiyye hayatının büyük bir kısmını Allah'ın sıfatlarını araştırmaya adamıştır. O'nun üstünde durduğu iki konu sıfatlar ve uluhiyyet tevhididir. Selefiler aklı tamamen devre dışı bırakırken İbn Teymiyye ilk selefiler gibi özellikle inanç konusunda aklı devre dışı bırakmayı uygun görmemiştir. İbnu'l Kayyim el Cevziyye gibi önemli şahsiyetlerde İbn Teymiyye'nin düşüncesine öncülük etmiştir.[75] İbnu'l Kayyim el Cevziyye'nin yaptığı tanıma göre rububiyyet tevhidi, "yalnızca sana ibadet ederiz" demek iken ulûhiyyet "tevhidi de yalnız senden yardım dileriz" âyetini içermektedir. O bu açıklamayı Kur'an-ı Kerim'deki birçok âyetle desteklemektedir. Mesela Kâfirun süresinde geçen âyette peygamberimizin kâfirlere sizin taptıklarınıza ben tapmam demesi emredilmektedir. Bunun da ulûhiyyet tevhidine örnek teşkil eden âyetlerden olduğunu söylemektedir. İbn Kayyim el Cevziyye'nin de üstünde durduğu üzere bu âyette Allah'tan başkasına ibadet edilmeyeceği açıkça emredilmektedir. Bu âyet ibadeti Allah'a has kılmaktadır.[76] Aslında bu konuda iman ve amel ilişkisinin mahiyetine dairdir. Uluhiyet ve Rububbiyetteki tevhidle ilgili yapılan ayrımlar iman ve amel arasındaki ilişkinin anlaşılması ile açıklık ve netliğe kavuşturulabilir.

Burada mezheplerin iman ve amel ilişkisine nasıl yaklaştığına değinmek gerekir. İman ve amel ilişkisi konusunda mezhepler arasında tartışmalar büyük günah işleyenin hükmünün ne olacağı konusuyla başlamıştır. Bu konuda birçok farklı görüş bulunsa da bu görüşleri üç kısımda özetlemek mümkündür:

Birinci görüş: Amelin imanın cüz'ü olduğu görüşüdür. Bu görüşü savunanlar amelin yokluğunda imanın da olmadığı görüşünü savunurlar. Bu görüş Haricilere ve Mu'tezile'ye aittir. Bu mezhepler iman ile isyanın bir arada barınamayacağı

[75] Sarıkaya, *İbn Teymiyye'de Tevhid Anlayışı*, 61.
[76] Eyibil, "Tevhîd-i Ulûhiyyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", 177-187.

görüşündedirler. "*Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır.*"[77] Mu'tezile bu âyeti görüşlerine delil olarak göstermektedir. Mu'tezile büyük günah işleyenlerin fasık olduklarını savunmaktadır. Ehl-i sünnet büyük günah işleyenlerin mü'min olmakla birlikte günahkâr olduklarını söylemiştir. Hariciler ise büyük günah işleyenlerin kâfir olduğunu savunmuştur.[78]

İkinci görüş: Bu görüşe sahip olanlar küfürle birlikte itaatın faydası yoksa imanla birlikte amelsizliğin de zarar vermediği görüşündedirler. Mürcie mezhebi bu görüşü savunmaktadır.

Üçüncü görüş: Amel, imanın aslını var eden bir cüz değildir, ama iman, imana yaraşır amellere yöneltir. Bu görüşte olanlar imandan sonra amelin çok önemli olduğunu savunmuşlardır. Ancak amel ve iman ayrıdır diye eklemişlerdir. Yani ameli terkedenin imanı zarar görmez ancak günahkâr olur. Günahkâr olan günahları dolayısıyle cehenneme girer ancak orada ebedi kalmaz. Cezasını çektikten sonra mü'min olduğu için cennete girer. Eş'ariler ve Maturidiler bu görüşe sahiptirler.[79]

Ehl-i sünnete göre iman ile isyan bir arada olmaz. Kişinin imanına uygun davranması ve amellerini aksatmaması gerektiğini savunmuşlardır. Ehl-i sünnet âlimleri amelsizliğin kâmil imana engel olduğu görüşündedir. Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette iman ile amelden birlikte söz edilmektedir.[80]

"*Asra yemin olsun ki, İnsan mutlaka bir ziyandadır. Ancak iman edenler, salih amel (iyi işler) işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye eden ve sabrı tavsiye edenler bunun dışındadır.*"[81]Asr süresindeki bu âyetler aslında imanla birlikte amelin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Allah (c.c.) insanların hüsranda olduğunu ancak salih amel işleyenlerin bunlardan ayrı olduğunu söylemiş böylelikle amelin önemine vurgu yapmıştır. Sözün özü ibadetsiz iman, imansız da ibadet olmaz.

---

[77] Nisa 4/74.
[78] Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014), 330-335.
[79] Dilek Işık, *İman Amel İlişkisi Bakımından Büyük Günah İşleyenlerin Durumu* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 46-67.
[80] Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 330-335.
[81] Asr, 103/1-3.

1.5. TEVHİD'İN İKRARI

Her dinin şiarları vardır. Bazı şiarlar birbirine benzese de İslam dininin kendine has şiarları vardır. Bunlardan en önemlisi lafzi şiarımız olan kelime-i tevhittir. Kelime-i tevhid Allah'ı birlemek, O'na her koşulda teslimiyet göstermek, başka ilahlara kul olmayı reddetmek, Allah'tan başka ilah olmadığı hakikatine inanma ve bunu dil ile tekrar etme manalarına gelmektedir.[82]

Kelime-i tevhidin manası, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Muhammed Allâh'ın Resûlü'dür. "Lâ ilâhe illallâh ve Muhammed'ün Resûlullah" olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. İnanılması gereken temel esasların özeti sayılan icmâlî imanın ifadesidir. Birçok âyet ve hadiste en yalın ve kısa haliyle alınmış sadece, "lâ ilâhe illallâh" cümlesi yer almıştır. İmanın esaslarını tek bir yerde topladığı için kelam âlimleri tarafından "aslü'l-usûl" olarak nitelendirilmiştir. Kelime-i tevhid hadislerde sıkça yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de 37 yerde kelime-i tevhidin "lâ ilâhe illallâh" kısmı geçerken sadece bir yerde tamamı yer almaktadır. Fetih süresinde Muhammed Allah'ın Rasûlu'dür şeklinde geçmektedir.[83]

Kelime-i tevhid İslam dini için çok önemli bir şiardır. Bir insanın kalben Allah'ı ve peygamberi kabul etmesi zaruri bir öneme sahipken, dil ile bunu söylemesi de insanlara ilanını ve rabbine itirafını kapsamaktadır. İnsanın sevdiğine sevgisini ilan etmemesi pasif bir ilişki doğurur. Kişi bunu bilse dahi kulaklarıyla duymak bambaşka bir mutluluk yaşatır. Bu yüzden kişinin içindeki hisleri kelimelere dökmesi büyük bir önem taşımaktadır. Kelime-i tevhid kişinin Allah'a duyduğu sevgiyi, Allah'ı ve peygamberini benimsediğinin en güzel göstergesidir.

Kelime-i tevhid ve kelime-i şehadet hakka olan bağlılığın dile dökülmüş halidir. Yüce Rabbimiz Bir'dir. Bu sadece sayı bakımından değil ilah olarak Allah'ın bir olduğunu da ifade etmektedir. Allah'ın eşi ve benzeri yoktur. Yeryüzünde yaratılmışların hiçbiri ona benzememektedir ve asla ona eş değer değildir.[84]

---

[82] Erul, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, 38.
[83] Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari., *Mirkâtü'l-mefatih şerhu mişkâti'l-mesabih* (Beyrut: Daru'l Fikr, 2002), 82.
[84] Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1964), 1/1:280.

Tevhid akidesi insan ruhuyla örtüşmektedir. İnsan tabiatı gereği tevhid ile örtüşen bir düşünceye sahiptir. Kişi Allah'ı hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan bulabilecek bir akla sahiptir. Gözün görmesi, midenin acıkması ne kadar doğalsa kişinin de Rabbine ihtiyaç duyması o kadar doğal ve tabîi bir istektir. Elbette ki insan kendisine nice nimette bulunan, karşılıksız olarak ihsan eden, yaratıcısını tanımak ister. Bu istek Allah'ın varlığını insanın içinde hissetmesini sağlar. Bu hisle insan yaratıcısına saygı duymaya başlar, bu saygı da Allah'a kul olmayı beraberinde getirir ve kelime-i tevhid dillerden dökülür. İnsanoğlunun dünya üzerindeki en önemli vazifesi Allah'ı bilmek (marifetullah) ve O'na layığıyla kulluk etmektir. Tevhidin gereği de insanın Allah ile arasına hiçbir aracı koymadan kulluk vazifesini yerine getirmektir. Allah'ın iradesini ve gücünü kabul etmek, Ona denk hiçbir şeyin olmadığını bilmek, kullukta hata etmemek tevhidin en güzel göstergesidir.[85]

1.5.1. Tevhidin İkrarına Mezheplerin Bakışı

İman "emn" ya da "eman" kökünden gelmektedir. Sözlükte tasdik etmek, güven vermek, gönülden benimsemek, yürekten inanmak manalarına gelmektedir. İmanın terim anlamı, Allah'a, peygamberine ve peygamberinin getirdiği tüm esaslara hiç tereddüt etmeden inanmak ve kabullenmektir.[86]

İmanın en güzel göstergesi olan kelime-i tevhid, dil ile ikrarı da içermektedir. İmanın daha sahih olması yönünden bazı mezhepler tarafından kelime-i tevhidin dil ile ikrarı zorunlu sayılırken bazıları da dil ile ikrarın zorunlu olmadığı konusunu savunmuşlardır.[87] İtikadi ekollerden olan Hariciler imanı; kalben tasdik etmek, lisanen ikrar etmek ve bedenen tatbik etmek olarak üç bölüme ayırmışlardır. Bu üç maddeden birinin eksik olması halinde imanın eksik olacağını ve bu şekilde tam bir imandan bahsetmenin mümkün olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Kelime-i tevhidin dil ile ikrar edilmesinin de zorunlu olduğu görüşündedirler.[88]

---

[85] Bekir Topaloğlu vd., *İslam'da İnanç Esasları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 85.
[86] Topaloğlu vd. *İslam'da İnanç Esasları*, 90.
[87] Recep ardoğan, *Delillerden temellere Sistematik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları* (İstanbul: Yeni asya yayın evi 2014) 332-336.
[88] Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 332-336.

Mu'tezile ekolü de imanı üçe ayırmıştır. Kalben tasdik, dil ile ikrar ve beden ile fiilde bulunmak olarak değerlendirmişlerdir. Mu'tezile mezhebi aklı ön planda tuttuğundan dolayı bilgiyi de imandan saymıştır. İnsanın dil ile ikrarı, bedeniyle güzel amellerde bulunması, aklı ile de Allah'ı ve peygamberini bulması gerekmektedir. İşte bunları tamamladığında tam bir imana sahip olunacağını söylemişlerdir.[89]

Kerramiyye ve Mürcie mezhepleri, peygamber zamanında bir insanın dil ile ikrar etmesinin yeterli görüldüğü noktasından yola çıkarak, kalbinin sadece Allah tarafından bilineceğini düşünüp, dil ile kelime-i tevhidin söylenmesinin yeterli olacağını savunmuşlardır.[90]

Ebu Hanife imanın dil ile ikrar kalp ile tasdik olduğu görüşündedir. Sadece kalben inanmanın ya da sadece iman ettiğini dil ile söylemenin tam bir iman olmayacağı görüşüne sahiptir. Sadece kelime-i tevhidi söyleyip kalben iman etmemek yeterli olsaydı o zaman tüm münafıklar mü'min olurdu. Tam tersi olarak sadece kalben tasdik yeterli olsaydı, o zaman da tüm ehli kitap mü'min olurdu bu yüzden de ikisinin de tek başına bir şey ifade etmediği görüşündedir. Ebu Hanife imanın kalbin tasdiki, dilin ikrarı, marifet, yakin ve İslam terimleriyle de aynı manaya geldiğini söylemiş ancak asıl yerinin kalp olduğunu savunmuştur.[91]

Ehl-i Sünnet'ten Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (v.330/942), dil ile ikrârı ve ameli esas rükün olarak değerlendirmeye almayıp, "İmanda sadece tasdik önemlidir" demiştir. Ancak Ebu Hanife, Pezdevi ve Beydavi gibi âlimler bu tarifin yanlış olduğunu bir insanda dilsizlik gibi bir problem olmadığı halde dinini gizlemesinin doğru olmayacağını savunmuşlardır. Bu durumun aynı zamanda kişi için belirsizlik ifade edeceğini de eklemişlerdir.[92]

Maturidi'nin bu yöndeki düşüncesi, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır. Çünkü bir insan kalbinde tasdik ettiği şeyi dili ile söylemiyorsa Allah'ın nezdinde mü'min

[89] Temel Yeşilyurt - Osman Oral, "İman'da İkrar Kavramı", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2012), 39-45.
[90] Yeşilyurt - Oral, "İman'da İkrar Kavramı", 39-45.
[91] Ebu Hanife Numan b. Sabit, *El-Fıkhu'l-Ekber*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), 89.
[92] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 45-48.

ancak insanlar içinde kâfir olarak değerlendirilir. Maturudi'ye göre dil ile ikrar imanın şartı olmasa da insanların bilmesi açısından önem arz etmektedir.[93]

Eş'ari kelamcıların neredeyse hepsi kalbin tasdiki ile birlikte ikrarın da gerekli olduğunu görüşünü savunmaktadırlar. Bu ikrar da kelime-i tevhid ile gerçekleşmektedir. İkrar dil ile, tasdik ise kalp ile olur. İkisinin de yeri ve önemleri ayrıdır. Gerçek iman ikisinin olmasıyla vücud bulur.[94]

Sözün özü ikrar kelime-i tevhidin dil ile ifade edilmesidir. İman eden insan için gerekli bir şiardır. İnsanın içinden tasdik etmesi birçok âlime göre eksik olarak değerlendirilmiştir. İnsan hayatına yönelik bir tehlike, tehdit, bir başka zorunluluk yoksa Kelime-i tevhidin dil ile söylenmesi gerektiği ifade edilmiştir. İkrar, Müslümanların birlik, bütünlük ve kardeşlik duygularının pekişmesi açısından önemli bulunmuştur. Bu da kelime-i tevhide ayrı bir önem kazandırmaktadır.

1.6. TEVHİD'İN ZIDDI ŞİRK

İnsanlık monoteizm olarak ifade edilen tek tanrı inancından önce politeist (çok tanrılı) inançlar sergiliyordu. Hz. Âdem ve torunları monoteist olmakla birlikte onunla Nûh arasında ve Nûh'tan sonra geçen dönemlerde politeist inançlar monoteizmden sapma şeklinde ortaya çıkmıştır. Yani insanlık Hz. Âdem'den sonra monoteist inançtan günden güne uzaklaşmıştır.[95]

Şirk Allah'a ortak isnad etme anlamı taşıyan bir kelimedir. Şirk koşan kişiye müşrik yani Allah'ın birliğini kabul etmeyip ortak koşan denmektedir. Şirk koşulan kişiye ise şerik denir. Daha geniş anlamıyla ele alacak olursak, Allah'ın sıfatlarında, fiillerinde ya da zatında denginin veya benzerinin olduğuna inanmak şirk olarak kabul edilmektedir. Allah'tan her bakımdan düşük olan varlıkları ilah edinmek, putları ilahlaştırmak, Allah'ın oğulları ya da kızları olduğunu söylemek veya Allah'a ibadetlerde ortak isnad etmek bu ve benzeri davranışların hepsi şirk'e örnektir. Kur'an'da şirk affedilmeyecek bir günah olarak geçmektedir. Allah'tan başka bir varlığa meyletmek şirk olarak değerlendirilmiş ve bunun zulüm olduğuna

[93] Kılavuz, Anahatlarıyla *İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş,* 45-48.
[94] Yeşilyurt - Oral, "İman'da İkrar Kavramı", 39-45.
[95] Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/193-198.

değinilmiştir.[96] Yüce Allah'a has olan fiillerde ortak kabul etmek şirktir. Çünkü tek yaratıcı O'dur. İşleri tek başına idare eden kullarına yardım eden O'dur.

Peygamberimizin döneminde yaşayan müşrikler, kendilerine peygamber gönderilmesine rağmen Allah'a şirk koşmuşlar ve Allah ile birlikte putları aracı kılmışlardır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "Kendilerine yeri ve göğü kim yarattı diye sorsan Allah derler" diye buyuruyor.

"Deki *biliyorsanız söyleyin bu dünya ve onda bulunanları kim yarattı"*[97] *"Allah diyecekler o halde düşünmez misiniz de!"*[98] *"Peki, yedi göğün rabbi, yüce arşın rabbi kimdir?" diye sor.*[99] *"Bunlar Allah'ın" diyecekler. "O halde Allah'a saygınız yok mu?" de*[100] *"Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?"de.*[101] *"Yönetim Allah'ın" diyecekler. "O zaman nasıl olup da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?" de.*[102] "*Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik, onlar ise kesinlikle yalancıdırlar."*[103]

Kur'an-ı Kerim'deki bu ve buna benzer birçok âyet, Kur'an'ın nüzul sürecinde Arap müşriklerinin de kâinatı çekip çevirenin Allah olduğunu kabul ettiklerini gösteriyor. Müşrikler rububiyyet tevhidini kabul etmişlerdi. Ancak onlar tevhide aykırı şeyler yaptıkları için onların imanı kabul edilmemektedir. Mesela müşrikler yağmurun yağmasına yıldızların vesile olduğunu iddia ediyorlardı. Kâhin ve sihirbazların gaybı bildiklerini kabul ediyor, putların kendileri ile Allah arasında aracı olduklarına inanıyorlardı. Bu ve bunun gibi fiiller onları kâmil imandan uzaklaştırıyordu.[104] *Onlar Allah'ı bırakıp ancak birtakım dişi putlardan medet umuyorlar; başkasından değil, isyankâr şeytandan dilekte bulunuyorlar.*[105]

---

[96] İsmail Kılıç, "Kur'an'da Şirk ve Acele Azap Talebi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019), 301.
[97] Mü'minun, 23/ 84.
[98] Mü'minun, 23/ 85.
[99] Mü'minun, 23/ 86.
[100] Mü'minun, 23/87.
[101] Mü'minun, 23/88.
[102] Mü'minun, 23/89.
[103] Mü'minun,23/ 90.
[104] Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 41-42.
[105] Nisa 4/117.

Ayrıca Kur'an'da Allah'ın indireceği azaba müşriklerin inanmadığından dolayı azabı sıkça istedikleri de vurgulanmıştır. Allah teâlâ müşriklerin azabı istemelerine karşılık azabın kıyamette geleceğini vurgulamıştır. "*Ona inanmayanlar, onun çabuk gelmesini isterler. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bil ki, o saat hakkında tartışanlar, tam bir sapıklık içine düşmüşlerdir*."[106] Âhireti görmeden inanmayacağını söyleyen insanlar maalesef günümüzde de mevcuttur. Bir şeyleri tecrübe etmeden inanmayan insanlar Ahirete de kuşkuyla bakmaktadır. Hatta çoğu zaman "gidip gören ya da ordan dönen var mı?" gibi söylemlerde bulunurlar.[107] Umarım günümüzdeki inançsız insanlar Allah'a iman etmek için azabın gelmesini beklemezler.

1.7. ŞİRK'İN ÇEŞİTLERİ

1.7.1. Şirk-i İstiklâlî:

Açık bir şekilde başka cisimlere tapmaya şirk-i istiklâlî denmektedir. Allah'tan başka ilah edinerek taşa, toprağa, güneşe, ay'a ve insanlara tapmaktır. Kâinatta hayır- şer olmak üzere iki ayrı ilahın varlığını kabul eden Mecûsîler ve Seneviyye bu tür şirke örnek verilebilir. Seneviyye ve Mecûsîlere göre ilah ikiye ayrılmaktadır. Biri iyiliğin diğeri ise kötülüğün tanrısıdır. Zulmet ile nur gibi tanrılarda varlığı yaratır ve düzenlerler. Mecûsî ve senevilere göre nur ve zulmet tanrıları birbirlerine uzaktı bir araya gelince âlemi oluşturdular. Mecûsîlere göre nur kadim, zulmet ise mahlûk ve hadis iken, Seneviyye'ye göre ikisi de kadimdir. Zulmet ve nur üzerine akide inşa etmek isteyenler aslında zulmetin hâdis olduğu konusunda bir müslüman ile hemfikir olmak durumundadır. Şöyle ki, zulmet ya kendi kendine ya da nurun onu ihdas etmesiyle var olmuştur. Şayet kendi kendine var olduğu iddia edilecek olursa bu durumda bir şeyin yaratıcısı olmadan meydana gelmiş olduğu kabul edilir. Ortaya çıkan sonuç, iki ayrı yaratıcının olduğu değil, yaratıcının (ta'tîl) işlevsiz kaldığıdır. Nurun zulmeti yarattığı var sayılacak olursa, Mecûsi ve

[106] Şûrâ Süresi, 42/18.
[107] Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 41-42.

seneviyyenin iddiasının aksine, nurun bütün kötülük ve suçların aslını yarattığı anlaşılmış olur. Böylelikle bu tür inancın geçersizliği tespit edilmiş olmaktadır.[108]

1.7.2. Şirk-i Teb'iz

Allah'a inanıp Allah ile birlikte başka varlıkları da ilah edinmeye şir-i Teb'iz denmektedir. Yahudilerin Üzeyr Allah'ın oğludur demeleri ve Hristiyanların teslis inancı bu şirk türüne örnektir. Hristiyanların teslis inancı Baba Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşmaktadır. Ortodokslar ise Kutsal Ruh'un Oğul yoluyla Baba'dan çıktığına inanırlar. Katoliklere göre ise hem baba hem de oğuldan çıkar etmiştir Hristiyanlığa göre, Baba, Tanrı'dır; Oğul, Tanrı'dır, Kutsal Ruh (irade), Tanrı'dır. Bunlar, aslında birdir. Bir Tanrı'nın değişik tezahürleri, sıfatları olarak kabul edilir. Bu üçlü; açıklaması zor, ama inanılması gereken bir sırdır.[109]

Hristiyanların bir kısmı Hz. İsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia edip ulûhiyyeti "baba, oğul ve Kutsal Ruh" olarak üçlü sisteme oturtmuş ve "ulûhiyyet cevheri birdir" diyerek üçünü bir sayıp güya tevhid inancına ulaşmışlardır. Bir kısmı ise onu Allah ve Ruhulkudüs'ün insanlaşmış şekli kabul edip kendisine tapınmışlardır. Nitekim, "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" sözleriyle bu inançlarını ifade etmek istemişlerdir. Hristiyanların teslis inancı Kur'an'da sıkça eleştirilmiş ve geçersiz sayılmıştır. Onların bu inançlarını doğrulayacak ne akli, ne de nakli bir delil vardır![110]

Allah'a ve peygamberlerine inanın da (Allah) "üç"(tür) demeyin. Kendiniz için hayırlı olmak üzere (bundan) vazgeçin. Allah ancak bir tek tanrıdır. O herhangi bir çocuğu bulunmaktan münezzehtir."[111]

"Allah gerçekten üçün (üç tanrının) biridir' diyenler andolsun kâfir olmuştur. Hâlbuki bir tek tanrıdan başka tanrı yoktur. Eğer diye geldikleri (bu

[108] İsmail Yılmaz, *Kur'an-a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 45-46.
[109] Yılmaz, *Kur'an-a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri*, 92.
[110] Mehmet Bulut, "İman Açısından Ehl-i Kitap", *Yeni Ümit Dergisi* 5/31 (1996), 41-42.
[111] Nisa Süresi, 4/171-172.

sözden) vazgeçmezlerse içlerinden o kâfir olanlara herhalde pek acıklı bir azap dokunacaktır"[112]

1.7.3. Şirk-i Takrib

Allah'a inanmakla birlikte insanların Allah'a yakın olmaları için aracı tayin etmelerine şirk-i takrib denmektedir. Bu şirk türünde Allah'a yakın olmak amacı olsa da, sonuç olarak aracı edinildiği için inanç kayması ve sapma yaşanmaktadır. Bu şirk putperestlik ya da veseniyye olarak adlandırılmaktadır. Bu şirkte Allah'a ait bazı sıfatlar putlara atfedilmektedir. Mesela yardım dileme, sığınma, Allah'ı sevdiği gibi putları sevme, onlara kurban hediye etme vb. Müşrikler putları Allah ile aralarında bir iletişim mekanizması olarak görmektedirler. Müşrikler Allah'a yakın oldukları hasebiyle meleklerden, felaketlerden korunma ve bol rızık gibi taleplerde bulunmaktadırlar.[113]

Allah Teâlâ bir âyette putlardan medet umanlardan bu şekilde bahsetmektedir. "O'nu bırakıp da putlardan dost edinenler "onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz", derler."[114]

1.7.4. Şirk-i Taklîd

Geçmişi sorgulamadan atalarında gördükleri gibi körü körüne taklid etmeye şirk-i taklid denir. Atalarının yanlışlarını katı bir şekilde kabul etmek ve atalarının doğru dediğini doğru yanlış dediğini de yanlış olarak kabul etmek ve araştırmadan uygulamaktır. Bu şirk türüne bazı insanların diğer insanları Rab mertebesine yükselterek onların emirlerini kati bir şekilde uygulamak da girmektedir. Mesela Hristiyan din adamlarının insanların günahlarını affetmesi ya da kendilerini Rab gibi gören rahiplerin isteklerine harfiyyen uyulması da bu şirk türüne örnektir.[115]

---

[112] Mâide Süresi, 5/73.
[113] Zülal Alışkan, *Kuranda Put ve Putlaştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 45.
[114] Zümer Süresi, 39/3.
[115] Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 113.

"Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini, Meryem'in oğlu Mesih'i tanrılar edindiler. Hâlbuki bunlar da ancak bir olan Allah'a ibâdet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardır. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. O bunların eş tutageldikleri her şeyden münezzehtir."[116]

Yüce Rabbimiz Bakara, 2/75, 79, 85; Âl-i İmran, 3/78 ve benzeri âyetlerde Hristiyan din adamlarının kutsal kitabı değiştirdiklerini, kendi heva ve heveslerine göre uydurduklarına yer vermiştir. Konuyla alakalı âyetlere bakıldığında Hristiyan ve Yahudi din adamlarının dini istismar ettiği, kendilerini yücelterek Rab mertebesine çıkardıkları ve insanların birçoğunu dinden soğuttukları görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in son peygamber olarak islam dinini müjdeleyeceğini gizlemiş ve Hristiyan halkın Müslüman olmalarına engel olmuşlardır. Bu şirk tipine Kur'an-ı Kerim'de ayrıca bu şekilde de değinilmiştir. "*Hiç birimiz Allah'tan başkasına tapmayalım. Ona hiçbirimiz, birbirimizi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp birbirimizi Rabb edinmeyelim.*"[117]

1.7.5. Şirk-i Esbâb

Eşyanın tabiatını, tabiat kanunlarını ilâh mertebesine çıkararak, onları hakiki müessir kabul etmek şeklinde kendisini gösteren şirke şirk-i esbâb denir. Tabiatta, âlemde yürürlükte olan Sünnetullah'ı reddederek her şeyi esbaba bağlayan Tabiiyyûn ve taraftarlarının şirki bu türdendir.[118]

İlk olarak filozoflar tarafından ortaya atılmış olan bu görüşler 19. ve 20. yüzyıllarda felsefi akımların can bulmasıyla tekrar ortaya çıkmıştır. Bu akım özellikle ateist mihraklar tarafından benimsenmiştir. Bu şirk çeşidine göre âlemde olan her şey kendiliğinden varolmaktadır. Bilhassa maddiyyun ve tabiiyyunun sıkça başvurduğu şirk-i esbâb'a göre, tabiatın yapı taşı olan madde hâdis değil kadimdir ve tabiattaki herşey doğal olayların bir araya gelmesiyle varolmaktadır.[119]

Maddiyyun, tabiiyyun veya pozitivizm gibi isimler altında felsefi birer sistem halini alan bu düşünce biçimlerinde fiiller, sebeplerin birer sonucudur. Allah'a ait

[116] Tevbe Süresi, 9/31.
[117] Âl-i İmran, 3/64.
[118] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*, 113.
[119] Alışkan, *Kuranda Put ve Putlaştırma*, 45.

isim, sıfat ve fiillerin yaratılmış varlık ve sebeplere nisbetiyle ortaya çıkan putperestlikte Allah'ın varlığı tümden inkâr edilmezken değindiğimiz esbâb şirkinde sebepler bazen Allah'ı tamamen unutturduğundan Allah'ın varlığının inkârı söz konusu olmaktadır.[120]

İslamiyete göre tabiat ve tabiatta varolan her şeyi Allah yaratmıştır. Sebepler ancak bir şeylerin var olabilmesi için birer aracı olabilirler. Ayrıca İslam dininde insan tabiata kulluk etmez tabiat insana kulluk etmek için yaratılmıştır. Sebeplere kutsiyet atfedilmesi başlı başına yanlıştır.[121]

Sebepleri ilahlaştırarak şirk koşmakla büyük bir yanılgıya düşülmektedir. Zira Allah Teâlâ, varlıkta zahirî bir illiyet bağı kurmuştur. İşte, sebep ve sonucun zâhirde birbirine yakın ve bitişik gözükmesi, sebeplere tesir vermek isteyenleri aldatan bir etken olmuştur. Onlar sebebi, sonucun illeti zannetmişlerdir; oysa iktiran (beraber olma) ayrıdır, illet (asıl ve gerçek sebep) olmak ayrıdır. Varoluşta illet, İlâhî irade ve Kudret'tir. Zira ne toprakta ne suda, ne havada, ne de ateşte herhangi bir varlığı meydana getirecek bir bilgi, irade, rahmet ve kudret göremeyiz. Çünkü sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk, bütün bunlar kendi başına yer tutamayan ve özünde devamlılık bulunmayan arazlardır, her an varlıkla yokluk arasında yer değiştirirler, kendilerini taşıyan (ayn)lar da hâdislere mahal teşkil ederler. O halde bunlar da hâdistir ve bir yaratıcıya mutlak surette muhtaçtır.[122]

Kur'an-ı Kerim'deki bu âyet aslında Allah'ın kudretini açıkça ortaya koymaktadır: *"İnsan, yiyeceğine bir baksın; doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yarmakta ve orada taneli ekinler, üzümler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları ve bahçelerde koca koca ağaçlı meyveler ve çayırlar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimliktir"*[123] Rabbimiz âyet-i kerime'de her şeyi kendisinin yarattığını açıkça beyan etmiştir.

[120] Alışkan, *Kuranda Put ve Putlaştırma*, 46.
[121] Topaloğlu vd., *İslam'da İnanç Esasları*, 99-100.
[122] Sinanoğlu, "Şirk", 39/193.
[123] Abese Süresi, 80/24- 32.

1.8. TEVHİD İLE İLİŞKİSİ AÇISINDAN ŞEFAAT

Şef' sözlük olarak bir şeyi benzerine katmak anlamındadır. Şef'in diğer anlamı ise çift demektir. Karşıt kelime olarak vitr kelimesi kullanılmaktadır. Kur'an'da Fecr süresinde bu iki kelime "Çift'e ve tek'e andolsun." şeklinde geçmektedir. Bu sebeple Allah'ın yarattıklarına çift Allah'a ise vitr denmektedir. Şefaat kelimesi Kur'an'da bazı âyetlerde aracı olarak geçmektedir. *Kim güzel bir işe aracılık ederse ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.*[124]

Şefaat kelimesi terim olarak din gününde insanların günahlarının affı, günahsız kişilerin ise mertebelerinin yükselmesi adına peygamberlerin istekte bulunması ve günahların affedilmesini Allah teâlâ'den dilemeleri anlamına gelmektedir.[125] Kur'an-ı Kerim'de geçen iman esaslarından biri de âhiret hayatına imandır. Ahiret inancı takva sahibi kişilerin vasıflarındandır. Kıyametin kopması ve dünya hayatının bitmesiyle ahiret hayatı gerçekleşecektir. Ehl-i sünnet âlimleri Kur'an ve sünnettte haber verilen âhirette gerçekleşecek olaylara inanmanın da bir mü'min için gerekli olduğunu kabul etmişlerdir. Şefaat de âhiret âleminde gerçekleşecek önemli olaylardan biridir.

Kur'an'da ve hadislerde geçen şekliyle şefaate inanmak ve tasdik etmek gereklidir.[126] Ancak İnsanların Allah dışındaki canlı ya da cansız bir varlıktan medet ummaları, şirke düşmelerine yol açmaktadır. İnsanlardan bazıları görmedikleri bir varlık ile aralarında iletişimi sağlayacak bir vasıtaya ihtiyaç duymuşlardır. Psikolojide bunun nedeni; insanların soyut düşünce kabiliyetlerinin gelişmemesinden kaynaklandığı şeklinde açıklanmaktadır.[127] İnsanların putları kendileri ile Allah arasında aracı kılmalarının sebeplerinden bazıları, onlardan yardım görmeyi ummaları, korkularından emin kılacaklarını sanmaları, kendilerine şefaatte bulunacaklarını düşünmeleridir. Aslında sadece müşrikler değil başkasından şefaat uman insanların birçoğunda bu beklentiler vardır.

---

[124] Nisa Süresi, 4/85.
[125] Yaşar Düzenli, *Üslup ve Semantik Açıdan Kur'an ve Şefaat* (İstanbul: Pınar yayınları, 2006), 42.
[126] Akif Akay, *İslam İnancında Şefaat* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 2.
[127] Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi* (İstanbul: Timaş yayınları, 2009), 197.

Yukarıda belirtildiği gibi elbette İslam dininde şefaat vardır. Yeri ve zamanı geldiğinde Allah'ın izin verdiği ölçüde şefaat gerçekleşecektir. "*Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri; ancak allah'ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar."*[128]

"O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez."[129]

Kur'an'ı Kerim'de birçok âyette şefaatten bahsedilmektedir. Ancak yukarıdaki âyette de bildirildiği üzere kıyamet günü Allah'tan başka şefaatçilerin, sadece Allah'ın izniyle seçileceği ve yine O'nun izniyle şefaat edebilecekleri belirtilmektedir. Kur'an'da şefaatin olacağı kesinlikle bildirilmiş fakat kimin şefaat edeceği kimlere şefaat edileceği hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Peygamberimizin şefaat edip etmeyeceği de Kur'an'da yer almamaktadır. Bu konudaki açıklamalar sadece âyetlerin tefsirinde yer almaktadır. Peygamberimizin şefaat edip etmeyeceği âlimler tarafından tartışılmış bazı âlimler peygamberimizin şefaatte bulunacağını savunurken bazıları ise Peygambere şefaati yakıştırmamış Allah kendi kendine bağışlayamaz mı bağışlamak için başka bir varlığa neden gerek duyulsun gibi sorular yöneltmişlerdir. Hz. Peygamber'in şefaatini kabul edenler bu sorulara cevaben "Allah can da alabilir. Ancak bunu yapmak için bir melek görevlendirmiştir. Bu yüzden Allah dilerse peygamberimiz şefatte", demişlerdi. Kelam âlimlerinin birçoğu peygamberimizin şefaatini kabul etmişlerdir.[130]

1.8.1. Kelam Âlimlerinin Şefaat İle İlgili Görüşleri

İmam Maturidî, şefaatin çeşitli delillerle öne sürülmüş önemli bir konu olduğunu vurgulamaktadır. Şefaatin hem hadislerle hem de âyetlerle sabit olduğunu söylemiş fakat şefaatin küçük günahlar için söz konusu olduğunu savunmuştur. Küçük günah işleyenlerin iyilerin şefaatiyle cehennem azabı görmekten kurtulacaklarını da eklemiştir.[131]

---

[128] Necm Süresi, 53/26.
[129] Taha Süresi, 20/19.
[130] Düzenli, *Üslup ve Semantik Açıdan Kur'an ve Şefaat*, 38.
[131] Mustafa Özden, "Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 27-44.

Hasan el-Eş'ari, peygamberin şefaat edeceği konusunda ittifak olduğunu, ancak kime şefaat edeceği konusunda ittifak olmadığını söylemiştir. Peygamber efendimizin büyük günah işleyenlere mi, yoksa küçük günah işleyen muhlis kişilere mi şefaat edeceği konusunda ihtilaf vardır demiştir. Kendisi şefaatin küçük günah işleyenlerin mertebesini yükseltmek için değil büyük günah işleyen müslümanların azabtan kurtulmaları için peygamberin şefaat edeceğini de eklemiştir.[132]

Bağdadî, Ehl-i sünnetin peygamberin şefaatinin büyük günahlar için söz konusu olduğunu kabul ettiklerini vurgulamıştır.[133]

Gazalinin sıralamasına göre, âhirette kıyamet günü peygamberler, âlimler, şehitler ve Allah'a yakın olan kişiler mertebelerine göre şefaat edeceklerdir. Bu görüşe Nesefi de katılmaktadır.[134]

Sabunî şefaati kabul ettiklerini söylemiş ancak bu görüşlerine Mu'tezile katılmamıştır. Mu'tezile büyük günahların affının olmadığını savunduğu için şefaatin de büyük günahlar için değil de cennetteki müslümanların mertebelerini yükseltmek için olduğunu kabul etmektedir.[135]

Îcî peygamberimizin şefaat etmesi noktasında herhangi bir ihtilaf olmadığını Ehl-i sünnete göre şefaatin büyük günah işleyenler için olduğunu söylemektedir.[136]

Şîiler konuya farklı bir yorumla yaklaşmış, Hz. Muhammed'e Makam-ı Mahmud'un zaten şefaat etmesi için verildiğini söylemişlerdir. Şîî kelamcı Zencanî şefaatin Kur'an âyetleriyle sabit olduğunu söylemiş ve Makam-ı Mahmud'un şefaat için peygambere verildiğini eklemiştir. Bu görüşerini bu âyete dayandırmaktadırlar. *Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin.*[137] Onlara göre Makam-ı Mahmud'dan kasıt şefaat makamıdır.[138]

[132] Özden, "Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi", 27-44.
[133] Akay, *İslam İnancında Şefaat*, 243-287.
[134] Akay, *İslam İnancında Şefaat*, 243-287.
[135] Özden, "Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi", 27-44.
[136] Akay, *İslam İnancında Şefaat*, 243-247.
[137] İsra Süresi 17/79.
[138] Akay, *İslam İnancında Şefaat*, 234.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere birçok âlim peygamberimizin şefaatini kabul etmiştir. Peygamberin şefaatte bulunacağı Kur'an'da açık bir şekilde geçmese de bazı âyetler, peygamberimizin şefaatte bulunacağı şeklinde yorumlanmıştır.

"*İmanlı kadınlar, erkekler ve kendi günahların için af dile.*"[139] *"Artık onları bağışla günahlarının bağışlanmasını dile"*[140] Bu âyetler ve benzerleri peygamberimizin şefaat yetkisinin olacağına işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.[141]

1.9. TEVHİD BAĞLAMINDA TEVESSÜL VE VESİLE

Tevessül arapça bir kelime olup وسل kökünden türemiştir. Vesîle kelimesi ise, ulaşmak istenilen şeye yakınlaşmak, yakınlık ve muhabbet kurma, vasıta edinme, arzu edilen şeye ulaşmaya aracılık etme anlamlarına gelmektedir. Tevessül, Allah teâlâ'ya yakın olmak adına başka bir varlıktan yararlanma, araç ve aracı kılmak anlamına gelmektedir.[142]

Ezan duasında geçen "el-Vesile" kavramı, kıyamette şefaat, cennette bir menzil ve Allah'a yakınlık olarak değerlendirilmiştir. Tevessül kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yer almazken vesile kelimesi iki yerde geçmektedir.[143]

"Ey îman edenler, Allah'dan korkun; O'na yaklaşmaya vesîle arayın ve O'nun yolunda mücahede edin ki felaha erebilesiniz."[144] Bu âyetin tefsirine baktığımızda, Taberî, vesile kelimesinin yakınlık anlamında kullanıldığını ve Allah'ın rızasını gözeterek O'na yaklaşacak fiiller yapın şeklinde açıklanabileceğini söylemiştir.[145]

Fahreddin Râzî bu ayeti, "Allah'a itaati vesile edinin Allah'a isyanda bulunmayın. Yahudiler kendi yaptıklarıyla değil de babalarının atalarının

[139] Muhammed Süresi 47/19.
[140] Âli İmran Süresi 3/159.
[141] Düzenli, *Üslup ve Semantik Açıdan Kur'an ve Şefaat*, 33-44.
[142] Lütfi Taşel, *Abdullah Tanrıkulu'nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile Ve Tevessül Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 15.
[143] Berat Sarıkaya, "İnsan Allah İletişimi Ve Tevessül", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014), 114-136.
[144] Maide Süresi, 5/35.
[145] Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberani Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr* (Riyad: Mektebetu Rüşd, 1984), 402-403.

yaptıklarıyla övünürlerdi. Siz kendi yaptıklarınızla iftihar edin atalarınızın yaptığıyla iftihar etmeyin" şeklinde yorumlamıştır.[146]

Âlûsî âyetin Allah'ın emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmak anlamına geldiğini söylemiştir. Bu sayede Allah'a daha yakın olacağımızı belirtmiştir. Âlusi vesileye farklı anlamlar yüklemiş salih zatlarla irtibatta bulunmak, cennette yüce ve güzel bir makam elde etmek ve Allah ile kulları arasında rabıta anlamlarını da ihtiva ettiğini, ifade etmiştir.

Vesile ile ilgili bir diğer âyet ise, "*Onların yalvardıkları bu varlıklar, Rablerine vesile ararlar*"[147] âyetidir. Vesile kelimesi bu âyette, Allah'a yaklaşmak için yakınlığını kullanıp istifade edilen şey anlamında kullanılmıştır. Âyetin tefsirine baktığımızda Yahudiler, Hristiyanlar ve müşriklerin ilah edinip medet umdukları Hz. İsa, Hz. Meryem, Uzeyr, melek ve cin gibi varlıkların da Allah'a yakın olmak adına vesile aramalarına rağmen bu varlıkların İlah olduğunun düşünülmesi eleştirilmiştir. Allah'ın dışında putları vesile kılmanın kesinlikle kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Asıl olması gereken namaz, oruç, hac, zekât vs. gibi ibadetleri Allah'a yakın olmak için vesile kılmaktır. Anladığımız kadarıyla Kur'an-ı Kerim'de vesile bu anlamda kullanılmıştır.[148]

Peygamber efendimizin hadislerini araştırdığımızda vesile ile ilgili sahih hadislerin olduğunu görmekteyiz. Osman b. Huneyf'ten rivayet edildiğine göre, birgün âmâ bir adam peygamberimizin yanına gelir ve peygamberimizden şifa bulması adına kendisi için dua etmesini ister. Rasulullah, "İstersen dua edeyim, istersen sabret, sabredersen senin için daha hayırlıdır" buyurdu. Adam peygamberimize sabredemeyecek durumda olduğunu söyleyince peygamber efendimiz adama "güzel bir abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra" şöyle dua etmesini istedi: "Ey Allah'ım! Ben sana rahmet peygamberin olan nebin ile yöneliyorum. Ya Rasulallah! Rabbime şu ihtiyacımı gidermesi için seninle yöneliyorum. Ya Rabbi! Peygamberi benim hakkımda şefaatçi kıl."[149]

---

[146] Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Razi, *Mefâtihu'l Gayb* (Beyrut : Dâru'l Fikr, 1981), 172.
[147] İsrâ Süresi, 17/57.
[148] Razi, *Mefâtihu'l Gayb*, 184-186.
[149] İbn Mâce, Sünen, İkâme, 189, hadis no: 1385.

Yine tevessül ile ilgili bir hadis-i şerife göre İbn-i Ömer'den nakledildiği üzere; peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Üç arkadaş yolda giderken şiddetli bir yağmur yağmaya başlar ve bir mağaraya sığınmak zorunda kalırlar. Bu sırada dağdan yuvarlanan bir kaya mağaranın ağzını kapatır ve bu üç arkadaş mağarada mahsur kalırlar. Birbirlerine şöyle bir tavsiyede bulundular.

- Bizi burada yaptığımız iyiliklerden başka bizi hiçbir şey kurtaramaz bu yüzden herkes yaptığı bir iyiliği zikredip Allah'a yalvarsın, dediler. Birincisi şöyle dedi:

- Ya Rabbim Sende bilmektesin ki ben amcamın kızını çok seviyordum. Onunla birlikte olmak istedim ancak kendisi beni reddetti. Daha sonra paraya ihtiyacı olduğunu söyleyip benden para talep etti. Bu parayı çok zor şartlarda kazanıp kendisine verdim. O da benimle olmayı kabul etti. Onunla birlikte olacağım sırada bana "Allah'tan kork açılmamış mühürü bozma" dedi. Bende sırf senin rızan için bu fiili yapmaktan vazgeçtim. Lütfen bizi bu kaya belasından kurtar diye dua etti.

Bu dua bitince mağaranın kapısı biraz aralandı. Bir diğeri ise şöyle dedi:

- Ya Rabbim Sende şahitsin ki benim ihtiyar anam ve babam vardı. Her gece onlara ineğimden sağdığım sütü içirirdim. Fakat bir gece yaşadığım bir aksilikten dolayı onlara süt vermeye geç gittim ve gittiğimde uyuduklarını gördüm. Onları süt içmeden bırakmak istemedim ancak uyandırmaya da kıyamadım ve süt elimde olduğu halde sabaha kadar başlarında bekledim. Bunu sırf senin rızan için yaptım. Lütfen şu belayı üstümüzden sav Allah'ım. Onun duasından sonra kaya biraz daha aralandı ve gökyüzü görünmeye başladı. Bir diğeri de şöyle dua etti.

- Allah'ım ben bir ölçek pirinç karşılığında bir işçi çalıştırıyordum. Bir gün çalıştığının karşılığını almadan gitti. Bende bu pirinci onun için ektim. Sonra elde ettiğim mahsulü satıp onunla bir koyun ve sığır aldım. O koyun ve sığır yavaş yavaş çoğaldı. Bir müddet sonra işçi geri geldi ve çalıştığının karşılığını istedi. Ben de ona tüm sığır ve koyunlarını verdim. Allah'ım bunu senin rızan için yaptım bize burdan

çıkmayı nasip et dedi. Bu duadan sonra kapı tamamen açıldı ve mağaradan çıktılar.[150]

Hadislerden ve âyetlerden de anlaşılacağı gibi islam dininde tevessül ibadetle Allah'ın yolunda ilerlemek ve islami erdeme ulaşmak şeklinde nitelendirilmiştir. Allah'ın rızasını kazanma amacı ile itaat ifade eden fiilleri işleyip kötülüklerden uzaklaşma adına araç ve aracıların tamamı tevvessül kavramında yer almaktadır. Buradan şu anlaşılıyor ki; tevessül kötülükleri terk edip ibadet ederek iyi davranışlara yönelme anlamını da ihtiva etmektedir. İslam dininin iyiliği emretme kötülükten men etme prensibi de bu kategoriyle uyum sağlamaktadır.[151] Şunu söyleyebiliriz ki: Kur'an'ın yasakları ile ters düşmeyen ve Allah'a yaklaşma amacı taşıyan; imkânları, metotları, eşyaları veya kendisinden yararlanılan kişileri vesile kılmakta bir beis yoktur. Allah'ın güzel isimleri ve sıfatlarıyla tevessül, salih amellerle tevessül, salih kişilerin duasıyla tevessül gibi örnek davranışlar genel olarak âlimler tarafından kabul görmüş tevessül örnekleridir. Bütün bu yorum ve rivayetlerden anlaşılacağı üzere vesile, Kur'an-ı Kerim tarafından da önerilen sınırsız bir imkân ve günümüz şartlarında zorluklara göre yeni vesilelere sarılıp değerlendirilmesi gereken bir kolaylıktır.[152]

1.10. ALLAH'IN ZÂTIN'DA SIFATLARINDA VE FİİLLERİNDE TEVHİD

İmanın ilk şartı, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmektir. Bu şart semavi dinlerin temel ilkesini oluşturmaktadır.

Yüce Rabbi'miz her insanın aklını O'nu bulabilecek, varlığını idrak edecek şekilde yaratmıştır. Dilleri ve dinleri ne olursa olsun yeryüzünde yaşayan insanların hemen hemen hepsinde Allah'ın zatını çağrıştıracak Tanrı isimlerini dillerinden düşürmedikleri araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Her insan kendisini bir var edenin olduğu düşüncesini taşımaktadır. Fıtri olarak bir yaratıcıya ihtiyaç duyacak

[150] Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, Sahîh-i Buhârî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, İstiskâ, 3.
[151] Hacer Şahinalp, "Tevhid ve Şirk Arasında Tevessül Ve Vesile", *İlahiyat Alanında Teori Ve Araştırmalar* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 151.
[152] Şahinalp, "Tevhid ve Şirk Arasında Tevessül Ve Vesile", 155.

şekilde yaratılan her insanda Allah'a yönelme, dua etme ihtiyacı vardır. Ancak Allah teâlâ'nın zâtı duyularla açık bir şekilde izah edilemez. Böyle bir şeyin gerçekliğinden söz edecek olsaydık ne imanımızın ne de imtihanımızın bir değeri olurdu. Çünkü açıkça görünen bir varlığa her insan iman eder.[153]

Yeryüzünde akıl irade gibi yüksek özelliklerle donatılmış bir varlığın kendisini ve çevresini araştırarak yaratıcıyı hissetmesi kaçınılmazdır. Kendini ve çevresini araştırarak Allah'ın varlığını anlayan insan Allah'ı daha yakından tanıma ihtiyacını herzaman hisseder. Allah'ı daha yakından tanımakta insana yardımcı olacak üç tanıtıcı vardır. Bunlardan ilki elbetteki Kur'an-ı Kerim'dir. İkinci tanıtıcı Hz. Muhammedin bizzat kendisidir. Üçüncüsü ise içinde yaşadığımız kâinattır.[154]

Allah'ı tanıtmak üzere Kur'an'da verilen bilgiler O'nun kendi zâtı ile ilgilidir. Bu bilgilerin kesinliğinde ve gerçekliğinde hiç şüphe yoktur. İkinci tanıtıcı Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün peygamberlerin ortak davası olan tevhidi bize bildirmek için elinden gelen çabayı sarfetmiştir. Peygamberimizin yaşayışı ve hadisleri de her konuda olduğu gibi bizi bu konudada aydınlatmıştır. Allah'ın isim ve sıfatlarını bize tanıtmış, tevhidi hayatının merkezine yerleştirerek yaşamış helal ve haram noktasında Allah'ın yasaklarından en ince noktasına kadar dikkat ederek kaçınmış bize canlı örnek olmuştur. Bize Allah (c.c.) tanıtan üçüncü sebep ise kâinattır. Kâinatta bulunan özellik ve güzellikler bize Rabbimizin sıfatlarını âdeta dile gelerek tanıtırlar. Aklıselim ile davranan ve bu kâinata kalp gözünü açarak bakan herkes dünyada yaratılan herşeyin Allah'ın varlığına işaret ettiğini görür. Kur'an âyetlerinde bu konuyla ilgili uyarılar, bozulmamış bir fıtrata sahip ve aklını kullanmayı bilen insanların Allah'ın varlığını bilecekleri esasına dayanmaktadır.[155]

Allah'ın isim ve sıfatları yaratılan hakkında bilgi sahibi olmak açısından önem arz etmektedir. Nihai ve mutlak anlamda Yüce Allah'ın sıfatları da isimleri de ona hastır. İsim ve sıfatlar Rabbimizi bize tarif eden en önemli vesilelerdendir. Allah Kur'anda kendi zâtını bu isim ve sıfatlar ile tanıtmaktadır. İlahi sıfatların içerdikleri yüce anlamlar ve sahip oldukarı kemal, sınırsızlık anlamında kâinatta bulunan hiçbir varlıkta bu özellikler bulunmamaktadır. Bu sebeple mü'min olarak Yüce Allah'ı

[153] Veysel Kasar, *İlk Dönem Kelamında Kudret Sıfatı Etrafındaki Tartışmalar.* (İstanbul : Kardelen Yayınları, 2019), 17-25.
[154] Kasar, *İlk Dönem Kelamında Kudret Sıfatı Etrafındaki Tartışmalar.*, 17-25.
[155] Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınları, 2014), 87.

daha iyi tanımamız, O'nun varlık delilleri kadar, tekliğini ve özelliklerini daha iyi kavramak için sıfatlarını iyice bilmemiz gerekmektedir. İnsanoğlu Allah'ın sıfatlarını araştırdıkça, O'nun ne kadar yüce bir varlık olduğunu daha iyi idrak eder. Allah'ın bazı isim ve sıfatları kendisine has olup sadece Allah için kullanılırken, bazıları ise kelime olarak insanlar tarafından da kullanılmaktadır. Mesela bilmek, işitmek görmek gibi sıfatlar insanlarda da vardır. Ancak içerik olarak Allah'ta bulunan özellikler ile insanda bulunan özellikler tamamen farklıdır.[156]

Kur'an ve sünnette Allah'a nispet edilen bu sıfatlar, mâhiyet olarak çok farklı olup sadece O'na has kılınmıştır. Mesela görme özelliği hem Allah'ta hem de bizde bulunmakla birlikte insanların görmesi için göze ve ışığa ihtiyaç varken, Allah'ın görmek için bu tür şeylere ihtiyacı yoktur. O insanların içini bile hiçbir araca ihtiyaç olmadan görebilmektedir. Bu gibi asli nitelikler bakımından, Allah'ın sıfatları hiçbir yaratılmışın sahip olduğu özellikler ile aynı değildir. Kâinatı yöneten ve yaratan yüce Rabbimiz, şüphe yok ki sadece zihinlerde olmayıp varlığı aynı zamanda her yeri kaplamaktadır. Bunu yaratılmış şeyleri gözlemleyerek anlamamız mümkündür.

Her varlık belirli bir vasıfla ile nitelenir. Varlığın ismi ile özellikleri arasında da bir bağ bulunur. Bu temel bilğiden hareketle Allah'ın da isimlerinin olması bir gerekliliktir. Nitekim bu isimler naslarla sabittir. Kuran'ı Kerim'de "*En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın*"[157] buyurulmuştur. Esma-i Hüsna Allah'ın güzel isimleri anlamına gelmektedir. Esma' isim kelimesinin çoğuludur; Hüsna'da güzel anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın isimleri Esma-ül Hüsna olarak adlandırılmaktadır. Kuran-ı Kerim'de geçmeyen fakat hadislerde geçen Allah'ın başka isim ve sıfatları da vardır.[158]

Allah'ın isimlerinin sayısı bir hadisten de hareketle göre yüz olarak belirlenmiştir. Âlimlerden bazısı ise Allah'ın isimlerinin sonsuz olduğu görüşünü savunmaktadır.[159] Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de hadislerde Esma-ül hüsna olarak geçtiği için Allah'ın isimleri İslamiyet'in ilk yıllarından olmak üzere bu şekilde

[156] Kasar, İlk Dönem Kelamında Kudret Sıfatı Etrafındaki Tartışmalar, 17-25.
[157] A'raf Süresi, 7/180.
[158] Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm İbn Teymiyye, *Tevhidü'l-Esma ve's-Sıfat,* çev. Heyet (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996), 124.
[159] İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 2/100-107.

anılmıştır. Sıfat kelimesi ise İslamı reddedenler karşısında savunma amaçlı hicri ikinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.[160]

Kelamcıların yapmış oldukları sınıflandırmaya göre sıfatlar dört gruba ayrılmaktadır:[161]

a) Selbi sıfatlar
b) Sübûtî sıfatlar
c) Fiilî sıfatlar
d) Haberî sıfatlar

Dört gruba ayrılmaktadır.[162]

1.10.1. Selbî Sıfatlar

Bu sıfatlara tenzihi sıfatlar da denebilir. Allah'ı her türlü noksanlıktan beri kılan ve onun sonradan yaratılmışlara benzemediğini ortaya koyan sıfatlardır. Bu sıfatların sayıları hakkında ihtilaf olmakla birlikte çoğunluk beş ya da altı olarak değerlendirmiştir. Bu sıfatlar; Vucüd, Kıdem, Beka, muhalefetun lil-havadis, Kıyam bi-nefsihi Vahdaniyet'tir. Şimdi bu sıfatları tek tek ele alalım.

1.10.1.1. Vücûd

Bu sıfatın diğer adı Sıfât-ı Nefsiyye'dir. Vücûd sıfatı, Allah'ın ezelde ve ebedde var olduğunu belirten sıfattır. Allah için yokluk kabul edilemez. Âlemde var olan her şeyin O'na ihtiyacı vardır. Bundan dolayı Allah'ın varlığı vaciptir. Yokluğu ise düşünülemez. Vücudun sıfat olup olmamasıyla ilgili âlimler arasında ihtilaf vardır. Kelam âlimleri vücûd, zat üzerine zâid değil zatın aynıdır diye düşünürken, Eş'arilerden bazıları zat üzerine zâid olmayıp zatın aynısı olduğunu söylemektedirler.[163]

1.10.1.2. Kıdem

[160] Fatih Kurt, "Kelam İlmindeki Sıfat Tasniflerine İlişkin Bir Değerlendirme" 4/4 (2019), 619.
[161] Çelebi "Sıfat" 237: 100-107.
[162] Çelebi, "Sıfat", 2/100-107.
[163] Ömer Aydın - Ramazan Yıldırım, *Sistematik Kelam Ders Kitabı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, ts.), 253-277.

Kıdem varlığı vâcib yani vâcib'ül vücud olan, varlığının evveli olmayan kadîm olan demektir. Allah'ın varlığı ezeli ve ebedidir.

Cüveyni ve Gazali Kıdem sıfatının da zât üzerine zâid değil de zâtın aynısı olduğu kanaatindedirler.[164]

1.10.1.3. Bekâ

Allah'ın ebedi olduğunu varlığının sonunun olmadığını ifade eden sıfattır. Allah zâtı ile bâkidir. Yani Allah'ın varlığına delalet eden yokluğunu imkânsız kılan her şey Allah'ın Bâki olduğuna işaret eder. Kıdemi vacib olanın yok olması da imkânsızdır. Allah hem kadîm, hem bâkî'dir. Kur'anda geçen birçok âyette buna işaret etmektedir.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِۚ

Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır.[165]

1.10.1.4. Muhâlefetün li'l-Havâdis

Allah'ın en önemli sıfatlarından biri olan bu sıfat, Allah'ın zâtında ve sıfatlarında hiçbir şeye benzemediğini ifade etmektedir. Cenab-ı Hak mahlûkata benzememektedir. Çünkü mahlûkata benzerse var olma bakımından da mahlûkat ile benzerliği olur. Benzediği yönü ile de sonradan olmuş olur. Hâlbuki sonradan olanın kadim olması muhaldir. Cüveyni'ye göre bu sıfat zat üzerine zâid olmayıp, nefsî sıfatlardan sayılmaktadır.[166] ''*O'nun hiçbir dengi yoktur.*"[167]

1.10.1.5. Kıyâm Binefsihî

Allah'ın başka hiçbir varlığa ihtiyaç duymadan kendi zâtı ile var olması anlamındadır. Âlemde her varlığın bir yere mekâna ihtiyacı olduğunu düşünen insan, Allah'a da mekân atfetme düşüncesine girmiştir. Ancak maddi olmayan bir mevcudun mekâna ihtiyaç duymayacağı aklen sabittir. Bazı âyetler Allah'a mekân

[164] Kurt, "Kelam İlmindeki Sıfat Tasniflerine İlişkin Bir Değerlendirme", 622.
[165] Rahman, 55/26-27.
[166] Mevlüt Özler - ed. Şaban Ali Düzgün, *' 'İlahi İsim Ve Sıfatlar ' ' Kelam El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 227.
[167] İhlas, 112/4.

nisbet eder gibi görünse de bu âyetler müteşâbih âyetlerden olduğundan dolayı delil gösterilemezler. Bu âyetlerde kullanılan üslup mecâzidir. Bu yüzden bu âyetler hakiki anlamda Allah'a mekân nispet etmezler.[168]

1.10.1.6. Vahdâniyet

Allah (c.c.) sıfatlarında da zatında da fiillerinde de benzersiz ve ortaklıktan münezzehtir. Allah'ın bir olması O'nun eşinin ve benzerinin olmaması demektir. Allah'ın birliği, O'nun hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını istediğini yapabilme kudretine sahip olduğunu da ifade etmektedir. O istediği her şeyi tek başına yapmaya muktedirdir. İstediğine ol der o da hemen Allah'ın emrini yerine getirir ve oluverir.[169] Allah'tan başka hiçbir varlığın sıfatlarında bir olduğunu göremeyiz. O'nun taşıdığı sıfatlar başka hiçbir varlıkta bulunmaz. Mesela güneş ve ay tektir ama sıfat bakımından onlar gibi parlak birçok gök cismi bulunmaktadır. İşte Allah teâla'nın birliği bu şekilde hiçbir varlıkla özdeşmemektedir. Allah istediği her şeyi aracısız olarak söylemeye muktedirdir. Biz ise konuşurken harflere ve sese ihtiyaç duyarız. Allah istediğini istediği kişinin kalbine sese ve harfe ihtiyaç duymadan ilham edebilir.[170]

Allah fiilleri bakımında da bir ve tektir. Yeryüzünün meydana gelmesinde kendi zât-ı ilahisinden başka hakiki bir yaratan yoktur. Allah yarattıklarını yoktan var eder, bu kudret başka hiçbir varlıkta yoktur. Yer yüzünde Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden birçok şey vardır. Ancak insanların bunu görebilmesi için kalp gözlerinin açık olması gereklidir. Mesela kâinatı yaratmak, yaşatmak ve son bulmasını sağlamak Allah'ın isteğiyle olur. Bu yüzden ikinci bir yaratıcının varlığından söz edilemez. İkinci bir yaratıcının varlığı düşünülecek olursa, bir yaratıcının kâinatı tek başına yaratmaya muktedir olduğu kabul edilir ise diğer yaratıcı boş kalmış olur varlığı zâid olur. Eğer bir yaratıcı tek başına kâinatı yaratamıyorsa o zamanda aciz olur. Yaratıcının acziyeti ise kabul edilemez. Âciz ve zâit olan bir zat zaten Allah olamaz.[171] Kur'an'da Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili birçok âyet vardır. Bunlardan birine örnek verecek olursak;

---

[168] Komisyon, *Diyanet İslam İlmihali, İman ve İbadetler* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 1.87.
[169] Özler - ed. Şaban Ali Düzgün, *' ' İlahi İsim Ve Sıfatlar ' ' Kelam El Kitabı*, 228.
[170] Aydın - Yıldırım, *Sistematik Kelam Ders Kitabı*, 253-277.
[171] Çelebi, "Sıfat", 2/100-107.

"Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz?"[172]

1.10.2. Sübûti Sıfatlar

Allah teâlâ'da devamlı bulunan ve bulunacak olan onun mükemmeliyetini ifade eden sıfatlardır. Allah'ı daha iyi anlamayı sağlayan sıfatlardır. İnsan zihninde Allah'ın zâtı ile ilgili yeni ufuklar açan ve varlığına farklı manalar kazandıran bu sıfatlardır. Diğer bir deyimle Sıfat-ı zâtiyye Sıfat-ı maâni adlarıyla da adlandırılmaktadırlar. Sübûtî sıfatların sayıları çok fazla olmakla birlikte manaları yönünden birbirlerine benzerlik gösterdikleri için sayıları azaltılmıştır. Eş'ariler sübûtî sıfatları yedi olarak kabul ederken, Mâtürîdiler sekiz olarak değerlendirmektedirler. Bu sıfatlar;

Sübûti sıfatlar Maturidi tasnifine göre; Hayat, İlim, Semi', Basar, İrâde, Kudret, Kelam ve Tekvin olmak üzere sekiz tanedir.

Eş'ariler ise Tekvin sıfatının Allah'ın Kudretiyle bağlantılı olduğunu düşünerek, Kudret sıfatını kabul edip, Tekvin sıfatını ayrı bir sıfat olarak değerlendirmemişlerdir.[173]

1.10.2.1. Hayat

Hayat sıfatı, Allah'ın diri ve canlı olduğunu ifade etmektedir. Dirinin zıttı ölüdür. Allah cansızlıktan ve ölmekten münezzehtir. Allah'ın diri olması vaciptir ve aklen zorunludur. Canlı olmayan bir zâtın diğer sıfatlarla muttasıf olması düşünülemez. *Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) dayanıp güven ve O'na hamdederek yüceliğini dile getir. Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir.*[174]

[172] Fatır 35/3.
[173] Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd,* 126.
[174] Furkan,25/58.

1.10.2.2. İlim

İlim sıfatı, Allah'ın olmuş ve olacak her şeyi bilmesi demektir. Kelamcılar Allah'ın ilim sıfatını ispat ederken bu âlemde her şeyin düzenli olduğuna dikkat çekerek değerlendirmektedirler. İnsan yaratılışına ve kâinattaki düzene baktığımızda Allah'ın ilminin gözler önüne serildiğini açıkça görebilmekteyiz. Biz kendi ilmimizle bir sinek dahi var edemezken, Allah sonsuz ilmiyle her şeyi en ince ayrıntısıyla yaratan ve bundan dolayı da asla zorluk çekmeyendir. Kur'an-ı Kerim'de üzerinde en çok durulan sıfat ilim sıfatıdır. Allah'ın ilmi dışında hiçbir şey cereyan edemez.[175]

Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.[176]

1.10.2.3. Semi'

Semi' Allah'ın hiçbir vasıtaya ihtiyaç duymadan işitmesi demektir. Semi'sıfatı Allah hakkında vaciptir. Allah'ın bu sıfatı da diğer sıfatları gibi ezeli ve ebedidir. Allah'ın duyması insanların duymasına benzemez. Çünkü insanlar duymak için sese ihtiyaç duyarken Allah (c.c.) insanların içlerinden geçirdikleri şeyleri bile duyar. Yeryüzünde olan her şeyi duyar. Allah'ın işitme sıfatı, Kur'an-ı Kerim'de taaccub fiiliyle (hayret verici) olarak ifade edilmiştir.[177]

De ki: "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir. O ne güzel gören ve ne güzel işitendir! Onların Allah'tan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez.[178]

1.10.2.4. Basar

Allah'ın görmesi anlamına gelen Basar sıfatı Allah'ın kemal sıfatlarındandır. El Basîr Allah'ın isimlerinden biri olarak Esmâ-i Hüsna'da da geçmektedir. Pek çok

[175] Aydın - Yıldırım, *Sistematik Kelam Ders Kitabı*, 253-277.
[176] En'am, 6/59.
[177] Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 126.
[178] Kehf, 18/26.

âyette de bu şekilde yer almaktadır. *Nûh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede rabbin yeterlidi.*[179]

Allah'ın Basar sıfatının en önemli delili Hz. İbrahim'in babasıyla arasında geçen konuşmadır. *Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?*[180] Hz. İbrahim'in babası bu soru karşısında aciz kalmış cevap verememiştir.

1.10.2.5. Kudret

Sözlükte; gücü yetmek anlamına gelen Kudret sıfatı, bir şeyi planlı ve programlı bir şekilde yapmak anlamına gelmektedir. Allah'ın dilediğini ne eksik ne de fazla tam ölçüsünde yapmasına kudret denir. Bu da Allah'ın sonsuz güce sahip olduğunu göstermektedir. Allah kadimdir sonsuz kudretiyle hadis olan evreni yaratmıştır. Evrende insan aklını hayrete düşürecek bir nizamın oluşu da Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu göstermektedir.[181]

1.10.2.6. İrade

İrade revd kökünden türeyen bir kelimedir. Sözlük anlamı olarak, istemek dilemek anlamlarına gelmektedir. Allah'ın tüm işlerinde, sıfatlarında dileğini yapma özgürlüğüne sahip olduğu anlamına da gelmektedir.

Âyetlerdede beyan edildiği üzere Allah bir şeyi dilediğinde ona ol der ve o da oluverir. İslam âlimleri, Allah'ın dileyen ve dilediğini yapan Yüce bir ilah olduğu hakkında ittifak etmişlerdir.[182]

1.10.2.7. Kelam

Sıfat olarak kelam, Allah'ın herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan konuşabilmesi anlamına gelmektedir. İndirilen tüm ilahi kitaplar Allah'ın kelam sıfatının bir ispatıdır. Kelam iki kısma ayrılır. Birincisi ses ve harflerden meydana gelen kelamdır. İkincisi ses ve harfler cinsinden olmayıp, emir ve nehiy ve haber

[179] İsra, 17/17.
[180] Meryem, 19/42.
[181] Çelebi, "Sıfat", 2/100-107.
[182] Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd,* 125-140.

türünden her şeyin kaynağı olan nefsi kelamdır. Allah'a isnad edilen kelam nefsi kelamdır. Kâmil olan kelam budur.

Kelam sıfatıyla ilgili problemlerden biri Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesidir. Bu konuda Ehl-i sünnet âlimleri ve Mu'tezile arasında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Ehl-i sünnet Kur'an'ın mahlûk olmadığı hususu üzerinde durmuştur. Eş'ari âlimleri Kur'an'ın mahlûk olmadığını şu ayetle delillendirmişlerdir. *Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir.*[183]

Kur'an mahlûk olsaydı Allah'ın ona ol deyip onu hemen var etmesi gerekirdi. Ancak Kur'an Allah'ın sözüdür. Kendi sözünün yaratılması bir başka söze bağlı olursa bu iki durumu gerekli kılar. Ya Kur'an'ın mahlûk olmadığı kabul edilir. Ya da Allah'ın her sözünün başka sözlere bağlı olduğu kabul edilir. Bu da muhaldir. Buna göre Kur'an mahlûk değildir.[184]

1.10.2.8. Tekvin

Bir şeyi yaratmak anlamına gelir. Olmak, meydana gelmek gibi anlamlara gelen tekvin "kevn" kökünden türemiş bir kelimedir. Mâtürîdiler bu sıfatın ezeli ve sübûtî bir sıfat olduğunu düşünmektedirler. Ancak Eş'arîler'e göre tekvin müstakil bir sıfat değildir. Onlara göre tekvin sıfatı hakiki bir sıfat olmayıp mecazi sıfattır ve Kudret sıfatına bağlıdır. Mâtürîdiler ise kendi görüşlerine şu ayeti delil göstermektedirler.[185] *Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu "ol!" demekten ibarettir; hemen oluverir.*[186]

1.10.3. Fiîli sıfatlar

Yüce Allah'ın kâinatla ilgili yaptığı işleri ifade eden fiillerdir. Kâinatı yaratışını idare edişini kapsayan sıfatlardır. Bu sıfatlara Allah'ın yaratmasını, hidayet vermesini, nimet vermesini, peygamber göndermesini örnek verebiliriz.[187]

1.10.4. Haberi sıfatlar

[183] Nahl, 16/40.
[184] Çelebi, "Sıfat", 2/100-107.
[185] Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 125-140.
[186] Yasin, 36/82.
[187] Aydın - Yıldırım, *Sistematik Kelam Ders Kitabı*, 253-276.

Haberi sıfatlar Kuran'dan ve hadislerden alınan haberlerle ortaya çıkan sıfatlardır. Bu sıfatlar sadece vahiy, haber ve işitme yoluyla elde edildiğinden bunlara haberi sıfatlar denilmiştir. Haberi sıfatlara bu ayetler örnek olarak verilebilir.

Mesela İstiva /Arş'a oturma (A'raf 7/54; Yunus 10/3) Vech/Yüz (Bakara 2/115) Yed/ El (Fetih 48/10). Bu sıfatları oldukları gibi kabul edecek olursak Allah'ı mahlûkata benzetmiş oluruz. Bu da Allah'ın elinin yüzünün olduğunu, yürüyen ve hareket eden bir varlık olduğunu kabullenmemizi gerektirir. Bu sıfatlar Kur'an'da yer almaktadır ancak her birinin mecâzi anlamları vardır. Allah'ın eşsiz olduğu benzerinin olmadığı konusunda hiçbir şüphe yoktur.[188] Bu konuyla ilgili geniş açıklamamızı islam mezheplerinin ilahi sıfatlarla ilgili yorumlarında bulabilirsiniz.

1.11. İSLAM MEZHEPLERİNİN İLAHİ SIFATLARLA İLGİLİ YORUMLARI

1.11.1. Kaderiyye

Peygamberimizin vefatından sonra sahabeler arasında çeşitli konularda fikir ayrılıkları ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların konusu ilk başlarda hilâfetle ilgili olmuştur. Fakat daha sonra tartışmalar daha çok itikat alanında meydana gelmiştir. Bu tartışmalar zaman zaman savaşları da beraberinde getirmiştir.[189]

Cemel ve Sıffin vakalarından sonra kader konusu sorgulanmaya başlanmıştır. Bu vakalardan sonra yaşanan iç çekişmelerin de etkisi ile ortaya çıkan Havâric ve Şîa mezheplerinin ardından Kaderiyye mezhebi ortaya çıkmıştır. Bu Mezhep ilmî ve itikadî olarak kabul edilen ilk mezheptir. Ancak zamanla etkisini kaybetmiş daha orta bir bağlamda Mu'tezile tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. Mabed el-Cühenî, Gaylan ed-Dimaşkî, Cehm b. Safvan bu mezhebin ileri gelen temsilcileridir. Âlimlerin çoğu bu olayları, Allah'ın takdiri olarak kader konusuna bağlarken, özellikle Kaderiyye mezhebinin mensupları, insanların yaptığı kötü fiillerin tamamen

[188] Özler - ed. Şaban Ali Düzgün, *' ' İlahi İsim Ve Sıfatlar ' ' Kelam El Kitabı*, 227-240.
[189] İlyas Üzüm, "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/537-542.

kendi istekleri ve iradelerine bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir.[190] Fakat birçok âlim ve sahabeler özellikle selefiler bu görüşe karşı çıkmışlardır. Sahâbelerin ve mezheplerin bu görüşe karşı çıkmalarının en büyük nedeni, insanların kendi fiillerini yaratma inancının benimsenmesinin Allah'ın Hâlik sıfatına ters düşmesi ve Allah'ın yaratma sıfatını sınırlamasından dolayıdır. Bu da tevhid akidesine ters düşmektedir. Bundan dolayıdır ki Kaderiye mezhebinin ileri gelenlerinden Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan Allah'ın tevhid ilkesine dayanarak kaderciliği savunmaya çalışmışlardır. Kaderciliği savunmaya çalışırken bir yandan kulun sorumluluğunu mesnetsiz bırakmış, diğer yandan ise ilâhi adalete ters düşecek fikirler ortaya koymuşlardır.[191]

Ca'd b. Dirhem ve Cehm ibn Safvan'ın ta'til (Allah'ın zâtını sıfatlarından tecrit etmek) fikrini ortaya koymalarıyla bu tartışma alevlenmiştir. Ca'd, Allah'ın insanların gözleriyle açıkça görecekleri bir sıfatının bulunmadığı düşüncesini savunmuş ve tevhid ilkesine ağırlık vermiştir. Onun görüşleri Cehm b. Safvân, Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd gibi Mu'tezile mensuplarınca benimsenmiştir. Teşbihten kaçınmak amacıyla, Allah'a vücûd sıfatını bile atfetmeyen Cehm b. Safvân ehl-i hadîs tarafından, "Allah'ın sıfatlarını inkâr etmek"le suçlanmış (ta'til) bazıları da onu tekfir etmiş ve bir kısım Mu'tezilîler'ce de dalâletle nitelendirilmiştir.[192] Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, tevhid telakkilerinin gereği olarak teşbihten kaçınmakla birlikte ta'tîl görüşünü benimsemeyen orta bir yol tutmaya çalışmıştır. Yine Mu'tezile, tevhid ilkesini zedelemekten kaçınmak amacıyla rü'yetullah ve halku'l-Kur'ân gibi konularda farklı yaklaşımlarından dolayı kendilerine karşı yoğun bir muhalefetin meydana gelmesine yol açmıştır.[193] III. (IX.) yüzyılda Kur'an'a ve Sünnet'e dayalı Selef inancına sahip çıkma gayretiyle daha çok reddiye türünde eserler kaleme alan Ehl-i hadîs Cehmiyye'den başlayarak Mu'tezile'ye karşı ilk reddiyelerini yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in er-Red ʿale'z-zenâdıḳa ve'l-Cehmiyye, Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin er-Red ʿale'l-Cehmiyye ve er-Red ʿale'l-Bişr el-Merîsî

[190] Osman Aydınlı, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l Hüzeyl Allaf* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 147-157.
[191] Aydınlı, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l Hüzeyl Allaf,* 147-157.
[192] Aydınlı, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l Hüzeyl Allaf,* 147-157.
[193] Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/212-216.

adlı eserler bunlar arasında sayılabilir. Öte yandan muhafazakâr akîde çerçevesinde bir tevhid ilmi oluşturma bağlamında, Kütüb-i Sitte, İmam-ı Mâlik'in el-Muvaṭṭaʾı ve Dârimî'nin es-Sünen'i gibi hadis kitaplarının müstakil bölümlerinde, itikadda bid'attan sakınıp sünnete uyma, iman, kader, kıyamet alâmetleri, âhiret hayatı, cennet ve cehennem gibi konular ele alınmıştır. Bunun yanında akaid hususunda nassın yanı sıra aklî istidlâle de yer veren, II-III. (VIII-IX.) yüzyıllarda yaşayan Mu'tezile'ye mensup âlimlere, çoğunluğu günümüze ulaşmayan Kitâbü't-Tevḥîd adlı eserler nisbet edilmektedir. Bu eserlerde daha çok Allah'ın sıfatları, kader ve büyük günah konularında karşı görüşler eleştirilmiştir.[194]

1.11.2. Selefiyye

Allah'ın sıfatları ve isimleri İslamiyet'in kuruluşundan sonraki dönemlerde en çok tartışılagelen ve hakkında çeşitli görüşlerin belirtildiği meselelerden biri olmuştur. Selefi âlimler Allah'ın zâti ve fiîli sıfatlarını birbirinden ayırmamış yüce Allah'ın sıfatlarına bir bütün şeklinde bakmışlardır.[195]

Selefiler özellikle haberi sıfatları yorumlamaktan kaçınmışlardır. Bu sıfatları zikrederken özellikle "mâhiyeti ve keyfiyeti bilinmeyen", kelimelerini kullanmaya özen göstermişlerdir. Bu konularda Allah'ı yaratılmışlara benzetmekten (teşbih ve tecsim) kaçınmışlardır. Selef âlimleri Allah'a nispet edilen el, yüz, ayak göz gibi haberi sıfatların Allah için söz konusu olmadığını savunmuş ve bu konularda yazılan kelimeleri değiştirme yoluna gitmemişlerdir. Öyle ki teşbihe düşmemek için Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yer alan haberi sıfatları "yed, vech, istivâ" gibi sıfatları başka bir dile çevirmeyi dahi caiz bulmamışlarıdır. Bu meseleyi en iyi bilen Allah'tır diyerek o yüzden açıklamasını Allah'a bırakmanın çok daha doğru olduğu görüşündedirler. Bu konuda asla te'vil yoluna gitmemişlerdir. Müteşabih âyetlerin zâhirine inanıp bâtını tasdik etmekle yetinmişlerdir.

İmam Mâlik b. Enes istivanın açık bir şekilde var olduğunu fakat mahiyetinin bilinmediğini savunmuştur. İstivaya inanmanın vacip olduğunu ancak onun hakkında soru sormanın bid'at olduğunu söylemiştir.[196]

---

[194] Kılavuz, "Akaid", 2/212-216.
[195] İbn Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, 39.
[196] İbn Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, 49.

Selef âlimlerinin sıfatlarla ilgili düşüncelerini özetleyecek olursak; müteşâbih âyetleri kabul etmiş fakat açıklanmasının ve hakkında yorum yapılmasının doğru olmadığını düşünmüşlerdir. Bu âyetlerin açıklamasını Allah'a bırakmakla yetinmişlerdir. Bu âyetlerin yüce Allah'ın varlığına ve birliğine layık bir şekilde manaları olduğunu söylemiş ancak hiç kimsenin bu bilgiye vâkıf olamayacağını savunmuşlardır. Selefiye mezhebinin bu konudaki düşüncesini benimseyen birçok âlim vardır. Selefiyye âlimleri gibi düşünen âlimlere örnek olarak; İmam-ı Azam Ebu Hanife, Ma'mer b. Raşid, Malik b. Enes İmam-ı Şafii, Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye, İbn Cevziyye verilebilir.[197] Selefiyye âlimlerine verilen bir diğer isim de Sıfatiyye'dir. Bunun sebebi de sıfatların zâhiri anlamlarına inanıp olduğu gibi kabullenmeleridir. İmam-ı Âzam Ebu Hanife haberi sıfatlardan "yed" ile ilgili onun kudretinin ya da nimetinin anlaşılmasını doğru bulmamıştır. Bu gibi açıklamalardan dolayı Allah'ın sıfatlarının iptali söz konusu olacağını söylemiştir. Bu şekilde düşünmenin Mu'tezile ve Kaderiyye düşüncesine kaymaya sebep olacağını ifade etmiştir. Allah'ın eli açıklamasız olarak onun sıfatıdır buyurmuştur. Allah'ın gazap ve rızasının da yine keyfiyetsiz olarak Allah'ın sıfatlarından olduğunu ifade etmiştir. İmam Evzai, Allah'ın sıfatları ile ilgili peygamberden gelen rivayetlerle yetindiğini söylemiştir. İmam Mâlik b. Enes ise istiva hakkında, "istivanın olduğu açıktır ama nasıl olduğu bilinmemektedir" demiştir. Bu konuda soru sorulmasını ve bu konuda yorum yapılmasını gereksiz bulmuştur. Ahmed b. Hanbel ise sıfatların içeriğinin sadece nas ile bilinebileceğini söylemiştir. Kur'an ve sünnette geçen sıfat ve isimlerden başka sıfatlar aramanın da doğru olmadığını savunmuştur.[198]

İbn Teymiyye selefin bu düşüncesine dönem olarak uymanın gerektiğini söylemiş. Selefin Allah'a kayıtsız şartsız, sorgulamadan, tahrif etmeden inandığını vurgulamıştır. Bu düşüncelerden de anladığımız üzere özetle şunu söylemek gerekir ki, selef âlimleri zâtının kavranmadığı bir Rabbi'n sıfatlarının da kavranamayacağını savunmuşlardır. "Bunları bizim kâmil olmayan zihnimizle kavramak mümkün değildir" diye düşünmüşlerdir. İnsan aklı kendi mâhiyetini bile kavrayamamışken, Allah'ın sonsuz kudretini, ilmini ve sıfatlarını tam anlamıyla kavraması beklenemez.

[197] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 115-120.
[198] İbn Teymiyye, *Tevhidü'l-Esma ve's-Sıfat,* 21-22.

Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı onlar bu gibi âyetlerle karşılaştıklarında Allah böyle buyurmuş ve açıklamaya gerek duymamışken, mahiyetini bilmediğimiz bir konuda bizim de açıklama yapmamızın doğru olmadığını savunmuşlardır.[199]

1.11.3. Mu'tezile Mezhebi

Mu'tezile mezhebi ise ilk olarak Bağdat'ta kurulmuş ve daha sonra yaygınlık kazanmış bir ekoldür. Kurucusu Vasıl b. Atâ'dır. Vasıl b. Ata Hicri 80 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Hocası olan Hasan el- Basri'den büyük günah işleyen kulların durumu hakkında fikir ayrılığına düşmelerinden dolayı ayrılmıştır.[200]

Mu'tezile itikadi düşüncelerle ilgili görüşlerini beş temel ana prensibe dayandırmış ve ilk prensip olarak tevhid ilkesini kabul etmiştir. Mu'tezile Allah'ın sıfatlarının var olduğunu kabul etmektedir. Fakat Allah'ın sıfatlarının Allah'ın zâtıyla aynı olduğunu savunmaktadır. Bunu şöyle açıklayacak olursak, Allah'ın Âlim, Kadir vb. olduğunu kabul etmekle birlikte bu sıfatların Allah'ın zatından ayrı manalar taşımasını kabul etmemektedir. Allah zâtı ile âlim, zâtı ile kâdir'dir. O'nun zâtından ayrı bir ilminin ya da kudretinin olması söz konusu değildir şeklinde düşünmektedir. Mu'tezi'leye göre Allah'ın zâtından ayrı sıfatlar kabul edersek, o zaman bu sıfatların hâdis ya da kadîm olduğunu kabul etmemiz gerekir. Böyle bir durumda da sıfatların kadîm olduğunu kabullenmiş oluruz. Kadîm olmak ise, sadece Allah'a hastır. Sıfatların kadîm olduğunu kabul etmek, Allah'ın Kıdem sıfatına ters düşeceğinden dolayı imkânsızdır. Ayrıca Allah'ın zâtından ayrı sıfatların kabul edilmesi, Allah ile diğer varlıklar arasında benzerlik olabileceği anlamına geleceğinden, Allah'ın zâtından ayrı sıfatlarının olduğunu kabul etmemiz yanlış olacaktır. Allah'ın zâtıyla ve sıfatlarıyla ilgili konular İslamiyet'in kuruluş dönemlerinden itibaren tartışılmaya başlanmıştır.[201] Bu konuları tartışırken, bir taraftan Allah'a sıfat nispet edilmesi diğer taraftan da tevhidin yani Allah'ın tek ve bir oluşunun korunması olmak üzere iki konu üzerinde durulmuştur.

---

[199] İbn Teymiyye, *Tevhidü'l-Esma ve's-Sıfat,* 21-22.
[200] Aydınlı, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l Hüzeyl Allaf*, 147-157.
[201] Ramazan Altıntaş -ed. Şaban Ali Düzgün, "Mu'tezile: Önemli İsimler Temel İlkeler ve Ana Eserler" *Kelam El Kitabı*, 63.

Mu'tezile mezhebine mensup olanların bu konuda en önemli dayanağı "*O'nun benzeri yoktur"*[202] âyetidir. Mu'tezile mezhebine mensup olanlar, Allah'ın bir olduğunu tam anlamıyla kabul etmekle birlikte onun sıfatlarını nefyetmişlerdir. Bunu da Allah'ı tenzih etme adına yapmışlardır.[203] Mu'tezile mezhebi Allah'ın sıfatlarından sadece kıdem ve birlik sıfatlarına önem vermiş ve onun hiçbir sıfatının insanlara benzemediğini söylemişlerdir.

Allah'ın zâti sıfatlarını, Allah zâtı ile hay olup zatı ile de âlimdir şeklinde yorumlamışlardır. Allah'ın haberi sıfatlarının ise tamamen hâdis olduğunu söylemişlerdir.

Mu'tezile ve Eş'ari kelamcılar Allah'ın kâinatı kudret sıfatıyla yarattığı görüşüne sahiptirler. Onlara göre fiili sıfatlar, Allah'ın zâtıyla değil daha sonra yaratılmışlardır. Mesela rızık vermek, canlıların yaratılması, yaşatılması ya da canlarının alınması gibi fiiller kudret sıfatının mahlûkata taalluk etmesiyle meydana gelmektedir. İşte bu yüzden tekvin sıfatının gerçek bir sıfat olmadığını düşünürler. Tekvin sıfatının da sonradan yaratılmış olduğunu söylerler. Bundan dolayı tekvin sıfatının Allah'a nispet edilmesinin caiz olmadığını, yaratmanın sadece kudret sıfatına has olduğunu düşünmüşlerdir. Mu'tezile mezhebi Allah'ın sıfatlarından olan irade ve kelâm sıfatlarının da fiili sıfatlardan olduğunu ve diğer fiili sıfatlarda olduğu gibi bu sıfatlarında hâdis olduğunu söylemişlerdir. Mu'tezili âlimlerin sıfatlarla ilgili ilgimizi çeken en önemli şeylerden biri de onların haberi sıfatların yorumlanması gerektiğini söylemeleridir. Mu'tezileye göre haberi sıfatlarda önemli olan tenzihtir. Haberi sıfatların tenzihe dikkat ederek yorumlanmasında hiçbir sakınca olmadığını savunmaktadırlar. Çünkü onlar Allah'ın varlığı ve birliğinin akıl tarafından hiçbir peygamber gelmese de bilinmesi gerektiğini savunurlar. Onlara göre, caiz olan veya caiz olmayan şeylerde akılla bilinebilir. İnsan Allah hakkında bilgi sahibi olmadan Allah'ın zatından ve fiillerinden bahsedemez, İşte bunun için Allah hakkında fikir edinmenin ve bilgi sahibi olmanın gerektiğini söylemişlerdir. Bu düşüncelerinden dolayı selefiler Mu'tezileyi sert bir şekilde eleştirmiştir.[204]

---

[202] Şura, 42/11.

[203] Hasan Hüseyin Tunçbilek, "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi," *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (2001), 166.

[204] Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* (Beyrut : Dâru Sâdır, 1980), 172.

1.11.4. Ehl-i Sünnet

Ehl-i sünnete göre Allah'ın sıfatları ezeli ve "sıfattan mücerred zat" üzerine zâittir. Bu konuda Ehl-i sünnetin tüm mensupları ittifak etmişlerdir. Onlara göre, Allah'ın zâtî sıfatları zâtıyla ne aynı ne de farklıdır, zâtıyla kâimdirler. Allah ezelden beri kudretiyle kadir, ilmiyle âlim, kelamıyla da mütekellimdir. Diğer tüm sıfatları da bu şekildedir.[205] Ehl-i sünnete göre Allah'ın zâti sıfatları kadimdir. Zâtıyla aynı ya da zâtından farklı değildir. Allah kendi sıfatı ile ilmiyle âlim kendi kelamı ile mütekellimdir. Diğer sıfatları da aynı şekildedir. Ayrıca Ehl-i Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ilim, kudret, hayat, basar, kelam, celal, ikram, in'am, izzet, azamet gibi bazı sıfatlar seçip bunları ispat yoluna gitmişler ve Kur'an ve sünnette de Allah'a nispet edilen sıfatlarla O'nu nitelendirmişlerdir.[206]

Ehl-i Sünnet mezheplerinden olan Mâturidi ve Eş'ari âlimleri sıfatların yorumlanmasından yana bir tavır sergilemişlerdir. Ehl-i sünnet âlimleri selefileri haberi sıfatları yorumlamama konusundaki sert üsluplarından dolayı eleştirmişlerdir. Selefiler haberi sıfatların yorumlanması halinde tecsim ve teşbihe düşerek günaha girileceğini düşünürken, ehl-i sünnet âlimleri ise bu düşüncenin tam tersini savunmuş, bu sıfatlar anlam olarak netliğe kavuşmadığı takdirde teşbih ve tecsime düşüleceğini ve mutlaka te'vil edilmeleri gerektiğini vurgulamışlardır.[207]

Ehl-i sünnet kelam âlimlerine göre, Allah'a el isnad edilmesi, Allah'ın bazı fiilleri yapması için âlete ya da organa ihtiyaç duyması manasına gelir. Hâlbuki yüce Allah'ın bir iş yapması için bu tür aletlere ihtiyacı yoktur. Aynı şekilde "Allah'ın gelmesi" açık anlamıyla alındığında bir yerden bir yere mekân değiştirme olarak anlaşılırken, Allah zaman ve mekândan münezzehtir, Mekân ve zaman yaratılmışlar için düşünülebilir. Allah Teâlâ için böyle bir şey elbette ki söz konusu değildir. Ehl-i sünnet âlimlerine göre bu ve bunun gibi âyetler, müteşâbih olarak değerlendirilmiş; te'vil edilmedikleri takdirde yanlış anlaşılabileceği vurgulanmıştır.[208] Mesela Fecr

[205] Yusuf Yavuz Şevki, "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/525-530.
[206] Yavuz, "Ehl-i Sünnet", 10/525-530.
[207] Nureddin Sabunî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 74.
[208] Sabunî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 75.

89/22 âyetinde geçen "Rabbin geldiğinde" şeklindeki âyeti Allah'ın emrinin gelmesi şeklinde açıklarken *"Allah'ın eli onların elinin üstündedir"*[209] şeklinde geçen âyetinde de Allah'ın nimet ve kudretinin kastedildiği vurgulanmıştır.

1.11.5. Eş'ari'ler

Eş'arilere göre zâti sıfatlar Allah ile var olmuşlardır, fiili sıfatlar ise insanların yaratılmasıyla birlikte var olduğundan hadistirler. Fiili sıfatlar sübjektiftirler. Allah'ın zâtı ile var olmamış daha sonra ihtiyaca binaen türetilmişlerdir. Mesela Allah'a rızık vermesinden dolayı Rezzak denmiştir ya da yaratmasından dolayı Hâlık sıfatı nispet edilmiştir. Eş'ariler Maturidiler'den farklı olarak Allah'ın yaratma fiilinin tekvin sıfatıyla değil de kudret sıfatıyla meydana geldiğini düşünürler. Bu yüzden fiili sıfatları hadis olarak değerlendirirler. Onlara göre Allah yaratılmışları Kudret sıfatına bağlı olarak hâdis olarak yaratmıştır. İnsanların yaratılması, onlara rızık verilmesi, yaşamaları ve ölmeleri Allah'ın kudret sıfatının canlılara taalluk etmesiyle gerçekleşir. İşte bunun içindir ki tekvini gerçek bir sıfat olarak görmezler. Kudret, onlara göre Allah ile var olmuş ve Allah'ın isteğiyle mahlûkatı var veya yok eden ezeli bir sıfattır. Eş'ari âlimleri, Allah'ın fiilleri ile zâtını birbirinden ayrı değerlendirip, Allah'ın zatı her zaman vardı ve sonsuza kadar da var olacaktır. Onlar tekvin sıfatının işlevselliğini yok edip, Kudret sıfatının işlevselliğine ilim ve iradeyi de eklerler. Eş'ari'ye göre yaratma sadece Allah'a has olup bunu da kudret sıfatıyla gerçekleştirir.[210] Eş'ari'ler Allah'ın yaratma sıfatının önemli olduğunu vurgulayıp, yaratmaya kudretiyle kâdir olduğunu söylemişlerdir. Yaratmada Allah'a hiç kimsenin ortak olamayacağını söyleyen Eş'ariler, yaratmayı Allah'ın özel vasfı olarak değerlendirmiştir. Eş'ari'lere göre, Allah ezelde tekvin sıfatıyla yaratsaydı o zaman yaratılmışlar da ezeli olurlardı, böylece hâdislik yaratılmışlar için söz konusu olamazdı. Yaratılmışlar hâdis olduğuna göre tekvin sıfatı da hâdistir.[211]

Mâtûridi kelamcısı olan Pezdevi, Eş'ari'lerin fiili sıfatlar hakkındaki görüşlerinden dolayı hatalı olduklarını söylemiş, fiili sıfatlar hakkında bir sürü eser

[209] Fetih, 48/10.
[210] Yavuz, "Ehl-i Sünnet", 10/525-530.
[211] Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, 175.

yazmalarına rağmen hatalarından vazgeçmediklerini de vurgulamıştır. O, İmam Mâtûridi'nin görüşlerinde daha isabetli olduğunu söylemektedir.[212] Allah'ın sıfatlarıyla ilgili Eş'ari'nin Mu'tezile'den farklı düşünmesine sebep olan İbn Küllab; kasd, ihtiyar rızâ, muhabbet, gazab, suht, adâvet (düşmanlık), kerâhet ve rahmet sıfatlarının "irâde" sıfatı içerisinde Allah'a nispet edilebileceğini söylemektedir. O bu sıfatları hadis olarak değerlendiren kişinin sadece Mu'tezile olduğunu eklemektedir.

Bâkillânî ise bu sorunu fiil ve sıfatları birbirinden ayırarak çözmeye çalışmıştır. Ona göre Allah'ın hâlık, razık, mun'im gibi sıfatları ezeli iken, halk etmek, rızık vermek gibi sıfatlar ise hadistir ve fiili sıfatlarındandır. Çünkü bu fiiler zamana, varlığa ve yokluğa göre değişkenlik gösteren sıfatlardır.

Bağdadi'ye göre yaratma Allah'ın kudret sıfatıyla gerçekleşmektedir. Kudret Allah'ın hâlik, râzık ve âdil isimlerinden fiil olarak türemiştir. Önce bu fiiller ortaya çıkmış daha sonra da Allah'a bu isimler atfedilmiştir. Gazzâli bu tartışmalara farklı bir yönden yaklaşmıştır. Gazzâli; râzık, hâlık, cevad, muiz ve müzil gibi sıfatlar konusunda ihtilaf olduğunu söylemiştir. Aristo felsefesinde bulunan bilkuvve bilfiil gibi terimleri kullanmakla birlikte fiili sıfatlar konusunda Mâtûrudi gibi düşünmüştür.

Gazzâli bu konudaki görüşünü bir örnek vererek açıklamıştır. O'na göre kındaki kılıç keskin olarak isimlendirilir. Kılıca kınında iken keskin denmesinin sebebi onun bu özelliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Güzel kestiği zaman keskin olarak sıfatlandırılır. Kılıç kınında iken sadece bilkuvve keskindir. Kılıca daha kınında iken keskin denmesine sebep olan manaya göre Allah'ın ezelde hâlık diye isimlendirilmesi doğrudur. Zira Allah'ın yaratması için gerekli tüm özellikler ezelde de Allah'ta vardı.[213]

1.12. TEVHİD'İN SEMBOLÜ KÂBE

Yeryüzünde inşa edilen ilk mâbed Kâbe'dir. Kâbe ilk olarak Hz. Âdem tarafından inşa edilmiştir. Nuh tufanına kadar mabed olarak kullanılan Kâbe,

[212] es-Sabunî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 177.
[213] Tunçbilek, "Allah'ın sıfatlarının Mahiyeti Problemi," 169.

Mekke'ye yağan yağmurlardan dolayı bir hayli zarar görmüştür. Yüce Rabbimiz Kâbe'yi tekrar inşa etme görevini Hz. İbrahim'e ve oğlu İsmail'e vermiştir*İbrâhim İsmâil'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin*.[214]

Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e Kâbe'nin yerini bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca insanları hacca çağırmasını, O'na hiçbir şeyin ortak koşulmamasını, orayı tavaf edenler için evinin temiz tutulmasını da aynı âyette emretmiştir.[215] Allah Teâlâ Bakara süresinin 125. âyetinde "İbrahim'in makamını Namaz yeri edinin" buyurmuştur. Hz. İbrahim'in makamının nerede olduğu konusunda ihtilaflar bulunsa da en belirgin görüşe göre, Hz. İbrahim'in makamı Kâbe'yi inşa ederken üzerine bastığı ve ayak izinin olduğu taştır. Bugün bu taş Kâbe'de bulunmaktadır.

Kâbe'ninduvarlarısadece taşlardan oluşmaktadır. Kâbe'nin yüksekliği dokuz arşındır. Uzunluğu ise hacerul esved rüknünden başlamak üzere hatimin yanındaki Şam rüknüne kadar otuz iki arşın olarak ölçülmüştür. Eni ise Şam rüknü ve Garb rüknü temel alınmak üzere yirmi arşındır. Yemen tarafındaki cephenin eni de aynı şekildedir. Yapımında harc kullanılmamıştır. Şekli küpe benzemektedir. Adınıdört köşe olmasından almıştır. Hz. İbrahim Kâbe'de sonradan yapılmak üzere kapı yerini boş bırakmıştır. Kâbe'ye ilk kapının Tübbaulhımyeri tarafından yapıldığı söylenmektedir. Tübba aynı zamandan Kâbe'ye örtü de yaptırmış ve örtü örtme geleneğini başlatmıştır.[216]

Kâbe çeşitli nedenlerden dolayı yıllar geçtikçe hasar görmüş ve defalarca tamir edilmiştir. Hicri bin otuz yılında Mekke'ye yağan aşırı yağmurlar nedeniyle büyük zarar görmüştür. Kâbe'nin içinde iki metre kadar su girmiştir. Bu durum Mısır yoluyla İstanbul'a bildirilmiştir. Tamir edilmesi için gereken tedbirler zamanın padişahı tarafından alınmış ve onarımı tamamlanmıştır.[217]

Kâbe'nin tarihçesi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra şimdi asıl konumuz tevhidin sembolü Kâbe'ye gelelim.

---

[214] Bakara Süresi, 1/127.
[215] Hac, 22/26-27.
[216] Ömer, *Vahdet Işığı Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim*, 100.
[217] Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, 80-85.

Yüce Allah mekânları ve zamanı yaratan yegâne varlıktır. Ancak Allahteâlâ'nın zâtınıhiçbir mekân ile Allah'ı sınırlandırmamız mümkün değildir. Çünkü yüce Rabbimiz zamandan ve mekândan münezzehtir. Yüce Allah Kâbe'ye verdiği değerden dolayı Kur'an'da Kâbe'yi "beytim" diye vasıflandırmıştır. Bu bir beldenin değerini yükseltecek en büyük şereftir. Ayrıca yüce Rabbimiz Kâbe'nin değerini daha da yükseltmiş ve kıble yönünü Mescid-i Aksa'dan alıp Mescid-i Harama doğru değiştirmiştir. Kıbleye yani Kâbe'ye dönerek namaz kılmayı tüm Müslümanlara farz kılmıştır.

Kâbe Allah'ın kendisine yüklediği mâna yönünden bizim için büyük bir önem taşımaktadır. Bu değerlerin en önemlisi Kâbe'nin Allah'ın varlığını ve birliğini simgeleyen, içinde tevhidi barındıran bir yapı olmasıdır. Kâbe'nin diğer bir değeri de Allah'ın emri ile bir peygamber tarafından inşaa edilmesidir. Aslında Kâbe, İslam dininin inşası için yaşanan zorlukları hatırlatan en güzel ibadet mekânıdır.

İnsanın olduğu yerde elbette ki dinde vardır. Dinin varlığı insanların var olmasına kadar dayandırılmaktadır. Din insanların var olması ile oluşmuş, ferdin olduğu her toplumda yerini almıştır. Bu ilâhi bir kanundur. Din insanları idare edip onları yönlendiren en büyük otoritedir. İlk insan doğduğu andan itibaren tabiat içinde yaşamıştır. Allah'ın kudret ve kuvvetini tabiatta yaratılanlardan dolayı kavramaya başlamıştır. Bu da dine yönelik yaşanan ilk belirtilerdir.[218] Allah âlemi ve ilk insanı yaratmış, ilk insan Hz. Âdem'i insanlığa peygamber olarak göndermiştir. Hz. Âdem'den sonra da insanlığı başıboş bırakmamış neredeyse tüm insanlığa peygamber göndermiştir.

İslam çoğunlukla soyutluğu öne çıkaran bir dindir. İnsanoğlu ise yaratılışı icabı ibadet edecek, yönelecek somut şeylere ihtiyaç duymuştur. Yüce Allah insanın bu ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı şeyleri sembol olarak seçmiştir. Bu semboller elbette ki Allah'ı ve onun azâmetini simgelemektedir. İnsan bu sembollere bakınca, Allah'ı anar ve ona bu yolla ibadet eder, onu ta'zim eder. Bu sembollerde Allah'ın rahmetinin tecelli ettiğini kabul eder. Bunlar bizi Allah'a yönelten şiarlardır. Allah bunlara gösterilen saygıyı kendisine gösterilen saygı olarak görür, aynı zamanda bu sembollere gösterilen saygısızlığı da kendisine yapılmış bir saygısızlık olarak kabul

[218] Veysel Kasar, "Tevhidin Şiarı Olarak Kâbe", *Uluslararası sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017), 88.

etmektedir.[219] "*Kim Allah'ın şiarlarına saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır.*[220] Bu şiarların en önemlisi de Kâbe'dir.

İslam dininin temel şartlarından biri hiç şüphesiz hac ibadetidir. İslam'ın merkezi olan Kâbe hac ibadetinin özüdür. Yüce Allah Kâbe'ye büyük manevi anlam yüklemiş, vahyin ve meleklerin iniş yeri olarak tayin etmiştir. "*Evimi tavaf edenler için tertemiz tut" diye kendine nispet etmiştir.*[221] Kâbe'yi dokunulmaz ve kutsal kılmış, ona saygıyı farz kılmıştır. Gayri Müslimlerin oraya girmesine izin vermemiştir. Kâbe'yi ziyaret edecek olan müslümanların ise dünya hayatından soyutlanmalarını istemiştir. Gösterişten uzak dikişsiz sade bir elbiseyle ihrama bürünerek Kâbe'ye girmelerini emretmiştir. Kâbe'ye sığınan insanları, bitkileri ve hatta hayvanları dâhi özel kabul etmiştir. Onlar için bir dokunulmazlık atfetmiş, herhangi bir zarar görmelerini kesinlikle yasaklamıştır. Kâbe İslam'ın şiarlarından biri olduğu gibitevhidi de sembolize eder. Kur'an-ı Kerim'de; *"İnsanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan mübarek bir mekân ve âlemler için hidayet kaynağı olan Kâbe'dir"*[222] buyrulmuştur. Kâbe hac ve umre ibadetinin kendisi ile tamamlandığı bir mabettir. Her iki ibadette deinsanlar Kabeyi ziyaret ederken ve etrafında tavaf ederken yüce Allah'ı hatırlar. Bu şekilde de O'nun azameti kudreti, iradesinin üstünlüğü hacc ve umre yapan insanların gönüllerine nakşedilir. Bu da insana tevhidin ruhunu yansıtmaktadır. Bu görüntü diğer ilahi dinlerde bulunan sapık düşünceleri, sahte din anlayışını yok eden, tevhidi inanışı haykıran, bir görüntüyü gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Kâbe, insana tam bir "tevhid denizini" yansıtmaktadır.

İnsanların yüzleri ayrı, renkleri ayrı, ırkları ayrı bu ayrılıkların içinde; yöneldikleri mekân bir, Rableri bir, ağızlardan dökülen nidalar bir, dualar bir, kitabımız bir ve en değerlisi peygamberimiz ve Rabbimiz birdir. İşte bu birlerin hepsi tevhîdî bir birliğin en güzel göstergesidir. Bu birlerin arasında insanlar birbirlerini ve rablerini bulmuşlardır. Tevhid akidesine sımsıkı sarılmış ve benliklerinde tevhidi yaşamışlardır. Hayat tarzımız ve düşüncelerimiz farklı olsa da Kâbede yapılan ibadetler ile tevhidi anlayışta buluşmuş oluyoruz. Gözlerden gözyaşları sel gibi

[219] Kasar, "Tevhidin Şiarı Olarak Kâbe", 89.
[220] Hac, *22*.32.
[221] Hac, 22/26-27.
[222] Al-i İmran, 3/96.

akarken, her hacc ve umre ibadetinde ağızlardan,"buyur Allah'ım emrine âmâdeyim" nidaları yükselir ve böylece tevhidin sahibine teslimiyetin en güzel örneği gözler önüne serilir.[223] Kâbe; hac ve umre ibadeti esnasında insanların Allah'ı Rab ve ilah olarak tanımanın en müşahhas şekilde yaşandığı ve hissedildiği bir ortamdır. Orada kişilerin kim olduğu, nereden geldiği, maddi durumu ve ırkının önem taşımadığı hissedilir. Bu özelliği ile Kâbe büyük bir değere layıktır.

Kâbe'nin kim tarafından inşa edildiği ile ilgili elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak birçok kaynakta Kâbe'nin ilk olarak Hz. Âdem tarafından inşa edildiği geçmektedir.[224] Kesin olan bir şey var ki, Kâbe yeryüzünde yapılmış ilk mâbedtir. Kâbe'nin inşası Allah tarafından emredilmiştir. Allah'ın evi olarak nispet edilen tek yer de elbette ki Kâbe'dir. "*Doğrusu insanlara (ma'bed olarak) ilk kurulan ev, Mekke'de olandır. (Kâbe) Âlemlere uğur, bereket ve hidayet kaynağı olarak kurulmuştur.*"[225] Kur'an'da Kâbe hem Beytullah hem de Beyt-i Atik isimleriyle anılmıştır. Dünden bugüne kadar Kâbe'den sonra birçok ibadet yeri inşa edilmiştir. Kâbe'yi onlardan ayıran en önemli özelliği Kâbe'nin etrafında yapılan tavaftır. Kâbe'yi diğer mabetlerden ayıran bir diğer özelliği ise dünyadaki tüm müslümanların Kâbe'ye yönelerek namaz kılmalarıdır. İşte bu iki özelliğinden dolayı Kâbe diğer mabetlerden farklıdır. Kur'an-ı Kerim'de bu konu şu şekilde yer almaktadır. "*Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev-mabed Mekke'deki Kâbe'dir. Orada apaçık alametler, İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse emin olur."*[226] Âli İmran süresinde geçen bu âyetle birlikte Kâbe'nin Allah'ın şeairi olduğu apaçık ortaya çıkmıştır. Kâbe'nin Allah'ın şeairi olduğu, hac ibadetinin orada yapılmasıyla ve Kâbe'de bulunan bazı yerlerin haccın rükünlerinden sayılmasıyla da ortaya konmuştur. Ayrıca Kâbe'ye en büyük meziyet kazandıran şey şüphesiz Allah'ın Kâbe'yi kendisine nispet etmesidir.

Kâbe tevhidin şiarıdır. Bu Kur'an'da geçen âyetlerde de apaçık belirtilmiştir. Geçmişten günümüze kadar Allah'ın rızasını kazanmayı umarak yapılan tüm camiler Kâbe'nin şubesi olma özelliğini taşımaktadır. Şirkin ve ayrılığın birliğe dönüştüğü en

[223] Kasar, "Tevhidin Şiarı Olarak Kâbe", 90.
[224] El-Halîmî, Abdullah Hüseyin b. Hasan (1399/1979). *El-Minhac fi şuabi'l-iman,* thk. H Muhammed Fûde, Beyrut: Daru'l Fikr Yayınları, 2: 308.
[225] Al-i İmrân, 2/ 96.
[226] Al-i İmran, 3/96.

güzel mekânlar Kâbe ve camilerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kâbe Müslümanların kıblesi olma özelliği ile tüm ibadethanelerden ayrı bir yere sahiptir. Bilindiği üzere peygamber efendimiz Kâbe'den önce namazlarını Mescidi Aksa'ya yönelerek kılmaktaydı. Ancak Kur'an'da geçen âyet-i kerimeyle kıble yönünü Kâbe'ye çevirerek namazlarını kılmaya devam etmiştir.

"*Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir, siz de yüzünüzü onun bulunduğu yöne çevirin*"[227] İslam'ın beş temel şartlarından olan hac ibadetinde bulunan tüm semboller Kâbe'nin etrafında dönmektedir. Hac ibadeti, Hz. İbrahim'in duasına icabet edilerek, İbrahim peygamberin insanları kutsal mekâna davet etmesiyle oluşmuştur. *"Hatırla ki İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!" Çünkü onlar (putlar), insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular, Rabbim. Şimdi kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin." "Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraatyapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler."*[228] Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere Kâbe İslam dini için kutsal bir mekândır. Bu mekânda yapılan ibadetler de başka mekânda yapılan ibadetlerden yüz bin kat daha sevaptır. Bu da peygamberimizin hadisiyle sabittir. "Benim şu mescidimde kılınan bir namaz başkasındaki bin namazdan daha üstündür. Ancak Mescid-i Haram müstesna Mescid-i Haramdaki bir namaz ise benim mescidimdeki yüz namazdan daha üstündür." buyrulmuştur.[229]

[227] Hac, 22/127.
[228] İbrahim,14/35-37.
[229] Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi* (İstanbul: Feza Yayınları, 1994), 169.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN TEVHİDİ İSPAT YÖNTEMLERİ

Hazreti İbrahim'in yaşadığı coğrafyalarda Allah'ı ispat etmek için kullandığı bazı deliller günümüz kelam âlimlerinin kullandığı delillerle benzeşmektedir. Akıl ile Allah'ı bulma ve tartışma ile karşıdakini aciz duruma düşürme bunlardan sadece bir kaçıdır.

Hz. İbrahim bu metotlarla sonradan gelecek insanlara örnek olmuş, çocuk aklıyla neler yapılabileceğini apaçık göstermiştir. Mücadele ve sabırla bir krala dahi karşı konabileceğini ve bunun sonucunda galip gelinebileceğini gözler önüne sermiştir. Böylece itiraz ve yersiz iddialara hangi yöntemlerle karşı gelinebileceği konusunda da insanlığa örnek olmuştur. Şimdi bizde bu örnekleri maddeler halinde ele alalım.

2.1. MANTIKSAL DELİLLER

2.1.1. Allah'ın Varlığının Hudûs Delili

Hudûs kelime olarak, sonradan var olma anlamına gelmektedir. Bir şeyin yok iken var olması anlamını ifade etmektedir. Hudûs ikiye ayrılmaktadır.

a) Hudûs-i zamânî: Öncesinde yok olan bir şeyin sonradan var olmasına hudüs-i zamânî denmektedir.
b) Hudûs-i zâti: Bir şeyin başkasına muhtaç olmasına hudûs-i zâtî denir.

Hâdis kelimesizikredilince hâdis-i zamânîkastedilmektedir. Hudûs delili ise nesnelerin bir yokluktan sonra var olduğunu ve bu nesneler var olduysa, elbette ki bunları var eden bir muhdisin olduğunu ifade eden delildir. Hudûs delili Allah'ın varlığını ispatlamak için kullanılan en önemli delillerden biridir. Kelam ilminde Allah'ın varlığını ispat etmek üzere sık kullanılan kozmolojik bir delildir. Cevher ve arazı kullanarak, âlemin hâdis olduğunu, Allah'ın varlığına bir ispat delili olarak öne süren ilk kişi C'ad b. Dirhem'dir. Daha sonra bu düşünce Mu'tezile'ye intikal etmiş ve bu düşünceyi ilk kullanan da Mu'tezile olmuştur. Bişr b. Mu'temir'e nisbet edilen, fakat diğer eserleri gibi mevcudiyeti henüz bilinmeyen Ḥudûṯü'l-eşyâʾ adlı kitap, muhtemelen Mu'tezilî anlayış çerçevesindeki hudûs delilinin ilk kaynağını

oluşturmuştur.[230] Mu'tezile ekolünün kurucusu Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ise hudûs delilini geliştirerek mantıkî bir forma kavuşturmuştur. Bu delil geçmişte de günümüzde de birçok kelam âlimi tarafından da kullanılmıştır.

Bu delil Hazreti İbrahim tarafından da kullanılmıştır. Bunu doğrulayacak âyetlerden biri: "*Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. 'İşte Rabbim!' dedi. Yıldız batınca da 'Ben öyle batanları sevmem' dedi."*[231] Bu âyette, Hz. İbrahim'in yıldızlara bakarak Allah'ı bulmaya çalışması ve daha sonra yıldız batınca, ben batanları sevmem bir yaratıcı varsa o devamlı olandır. Bir var olup bir kaybolan bir şey asla yaratıcı olamaz diye düşünmüş ve Allah'ın kalıcı olduğunu vurgulamıştır. Böylece yok olandan kalıcı olana yönelmiş ve: "*Ben gidenleri sevmem" diyerek yok olandan kalıcı olana dönerek "Ben Hanif olarak yüzümü gökleri yaratan Allah'a çevirdim" demiştir.*[232] O halde âlem hâdis ve her hâdisin de bir muhdisi; var edicisi vardır.

Gazzâli, hudûs delilini ortaya koyarken önceki âlimlerin fikirlerinden de esinlenerek hudûs delilini şu şekilde yorumlamıştır: Her hâdisin bir muhdise ihtiyacı vardır. Âlem hâdistir. O halde âlem'in bir muhdisi vardır: O da Allah (c.c)'dır.[233] Buradan çıkaracağımız en güzel sonuç şudur ki: Sonradan var olmuş bir şey ya muhaldir ya da mümkündür, var olmuş bir şeyin muhal olması mümkün olamayacağına göre, hâdis olmuş bir şeyin de kendiliğinden var olması düşünülemez. Demek ki bu mümkün bir varlıktır. Mümkün olan bir varlık ancak belirli bir zaman içerisinde var olur. Var olmuş bir şeyi var eden bir müsebbib mutlaka vardır. Bu durumda bu varlığı bulunduğu vakit içinde meydana getiren müsebbib varlık, vâcibul vücuttur.[234]

Bir diğer önermemiz olan "Âlem hadistir." cümlesine baktığımız zaman a'yan ve a'raz metodu ile ispatlandığını görmüş oluruz. Araz varlığı zorunlu olmayan ve tesadüfen meydana gelen devamlılık sağlamayan anlamındadır. İslam bilginleri arazı, bizzat var olamayan varlığı başkasına bağlı olan ve bağlı olduğu şey ortadan

[230] Bekir Topaloğlu, "Hudus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/304-309.
[231] En'âm, 6/76.
[232] En'am, 6/79.
[233] Ebu Hamid Muhammed Gazzali, *İhyâ-u Ulûmiddin* (İstanbul: Dersaâdet, 1321), 314.
[234] Topaloğlu, "Hudus", 18/304-309.

kalkınca kendisi de ortadan kalkan şeklinde açıklamışlardır. Buna göre; âlem, a'yan (boşlukta yer alan) danve arazlardan (kendi başına bir yer tutamayıp bir başkasının varlığına ihtiyacı olan) meydana gelmiştir. A'yanlar basit cevherler veya cisimlerdir. Bu cisimlerin bulundukları durumu değiştirecek daha küçük yahut daha büyük olmalarını belirleyecek bir fail-i muhtar gerekmektedir. Kâinatın var olup olmaması imkân dâhilinde ise bu durumda bunun bir şekilde olmasını tercih eden birinin olması gerekmektedir. Bu da sonsuz bir irade ve ihtiyara sahip olan ezeli ve ebedi olan en yüce varlık Allah'tır.[235]

Hz. İbrahim Allah'ın varlığına ulaşmak için akıl yürütme yolu, yani cevherlerin hudûs'u ile Allah'ın varlığını ispat yolu metodunu kullanmıştır. Nitekim yıldız, ay ve güneş gibi sürekli hareket halinde olan gök cisimlerinin batmalarına ve kaybolmalarına dikkat çekerek onlarda yaşanan değişimi beyan etmiştir. Devamlı bir yerden başka bir yere intikal eden gök cisimlerinin Rab olmayacaklarını, bunların sonradan meydana geldiği sonucunu açık bir şekilde gözler önüne sermiştir.

2.1.2. Allah'ın Varlığının İmkân Delili

Sözlük anlamı olarak, bir şeyi kolayca yapabilmek anlamına gelen imkân kelimesi zorluğun karşıtı anlamını da taşımaktadır. Terim anlamı varlığı ve yokluğu imkân olarak birbirine eşit olan şey demektir. Yani, var olması ve yok olması mümkün olan anlamını taşımaktadır. Öyle ise âlemdeki varlıkların var olma ya da yok olmasını tercih eden bir varlık vardır.[236]İmkân deliline göre, yokluğu asla kabul edilemeyecek olan varlığı zorunlu olan tek varlık Vacibu'l- Vücud Allah'tır.Varlığı zorunlu olmayan varlıklar ise mümkinu'l vücud olarak değerlendirilir. Yani mümkinu'l vücud olarak değerlendirilen varlıkların oluşabilmeleri için başka bir varlığa ya da bir sebebe ihtiyaçları vardır. Tercih edici mümkün olduğu takdirde, başka bir tercih ediciye ihtiyaç doğar ki o varlık ise hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah'tır.[237]

[235] Ebu Hamid Muhammed Gazzali, *el iktisâd Fi'l itikâd* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994), 13.
[236] Ardoğan, *Delillerden Temellere,* 19-27.
[237] Özkan Tekin, *Yakın Dönem İsbât-ı Vâcib Çalışmaları* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 82.

Mümkinu'l Vücud, varlıkların varlığı Vacibu'l Vücud olan Allah'a bağlıdır. Hz. İbrahim Allah'ı aramaya önce yıldızlar, güneş ve ay'dan başlamış daha sonra bu varlıkların tek başına var olamayacağına kanaat getirmiş ve bunların var olması için Vacibu'l Vücuda ihtiyaç duyacaklarına kanaat getirmiştir. Allah'ı bulma yolunda beş duyu organından yararlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ı bulmanın en güzel yolunun aklı kullanmak olduğu defalarca geçmektedir. Hz. İbrahim de Allah'a ulaşmak için etkin bir biçimde aklını kullanmışt ve Allah'a ulaşmıştır. Böylece aklını kullanarak iman etmeye önderlik etmiştir.[238]

2.1.3. Nizam Delili

Nizam sözlük anlamı olarak düzen anlamına gelmektedir. Âlemde varlığına şahit olduğumuz her şeyde bir düzen görmekteyiz. Yahut böyle bir düzenin varlığını gösteren birtakım izlere rastlamaktayız. Böylece evrende düzenin düzensizliğe galebe çaldığına hükmetmekteyiz. Varlıklarda görülen bu düzen, belli gayelere hizmet etmekte ve âlemde hayatın devamını sağlamaktadır.

Kur'an'da nizam kelimesi müstakil olarak geçmemekle birlikte, birçok âyet âlemin düzenine dikkat çekmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de düzen ve düzensizlikle ilgili birçok âyet yer almaktadır. Bu âyetlere örnek olarak; *"O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır.*[239] *Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.*[240] Her şeyin kendine has bir tabiata sahip olduğu da Kur'an'da geçmektedir. *Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren O'dur. Onunla her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık."*[241] Şüphe yok ki âlemde en ufak bir düzensizlik yoktur. Elbette ki bu düzen ve intizam kendi kendine var olamaz."*Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"*[242] Allah (c.c.) bu âyette herkese meydan okumuş ve insanların yaratılmışları incelemelerini

[238] Tekin, *Yakın Dönem İsbât-ı Vâcib Çalışmaları*, 83.
[239] Furkan, 25/2.
[240] Kamer, 54-49.
[241] Taha, 20/53.
[242] Mülk, 67/3.

istemiştir. Hiçbir şekilde kimsenin en ufak bir düzensizlik bulamayacağını söylemiştir. Bu gerçekten de böyledir. Şimdiye kadar birçok inançsız kişi varlıklarda bir açık bulmaya çalışmış ancak hiçbir şekilde bir düzensizlik bulamamışlardır.[243] *Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket eder. Yıldızlar da ağaçlar da secde eder. Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız.*[244] Bu âyetlerde gök cisimlerinin hareketlerinde bir dengeye sahip oldukları âdeta matematiğe uygun bir şekilde hareket ettiklerine dikkat çekilmiştir. Göklerde ve yeryüzünde yaratılmış ne varsa bu intizama uymak zorundadır. Varlıkların kendi kendilerini yönetme ve düzene girme gibi bir kuvvetleri yoktur. Bu düzenin bir tesadüf olmasına da imkân yoktur. Bu durumda, âleme bu nizâm ve gâyeyi veren ilim, kudret, irâde ve inâyet sahibi bir varlığın bulunması gerekir. İşte bu varlık Allah'tır.[245]

2.2. HZ. İBRAHİM VE ANLATIM YÖNTEMİ

Anlatım (takrir) metodu belli bir dinleyici kitlesine hitap ederek, sözlü olarak bilgileri aktarma yöntemidir. Bu metot öğretim aşamasında en çok uygulanan metotlardan biridir. Anlatım metodu sosyal hayatta da uygulanan metotlardan biridir. Aynı zamanda anlatım metodu güncel iletişimde de kullandığımız bir metottur. Anlatım metodunu uygularken dikkat etmemiz gereken en önemli şey bilgileri sırasıyla ve çok dağıtmadan anlatmaktır. Bu metodu neredeyse tüm peygamberler uygulamıştır.[246]

Peygamberler bu metodu uygularken, gereğince kibar ve incitici olmayan bir yöntem uygulamışlardır. Kur'anı-ı Kerim'de bu metodun nasıl uygulanacağı konusunda çeşitli örnekler verilmiştir. Mesela Nahl süresinde geçen bir âyette, peygamberimiz Hz. Muhammed'e hitaben anlatım metodunu şu şekilde örnek verilmiştir. "*Ey Muhammed! Rabb'in yoluna hikmetle güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabb'in kendi yolundan sapanları en iyi*

[243] İlhan Kutluer, "Nizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/173-175.
[244] Rahman, 55/5-6-7-8.
[245] Kutluer, "Nizam", 33/173-175.
[246] Afif Abdulfettah Tabbara, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz* (İstanbul: Gonca Yayınları, 1998), 119.

bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir."[247] Bu konuya örnek olabilecek başka âyetler de vardır: "*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et,(ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenlerisever."*[248] *"Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar*."[249]

Bu konuda Hz.İbrahim'in babasına karşı olan tutumu anlatım yöntemleri konusuna verilebilecek en güzel örneklerden biridir. Babası'nın adı Tarah (Azer) dir. Kur'an'ı Kerim'de Hz. İbrahim'in babası Azer adıyla anılmış ve aynı zamanda Azer'in tam bir putperest olduğu da geçmektedir.*"Hani İbrahim babası Âzer'e, "Putları ilah mı ediniyorsun? Şüphesiz ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti."*[250] Hz. İbrahim'in babasıyla olan diyaloğu Kuran'ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir: "*Ey babacığım sen ve kavmin putları ilah mı ediniyorsunuz ben sizi apaçık bir sapıklık içinde görüyorum."*[251] Başka bir sürede de Hz. İbrahim'in babasına "Ey babacığım görmeyen duymayan hissetmeyen (kendisinden ne zarar ne de yarar göremeyeceğin) putlara nasıl taparsın? Senin bilmediğin şeyler Allah tarafından bana bildirildi. Bana uy ki, seni doğru yola çıkarayım. Babacığım sakın şeytana tabi olma ona uyma çünkü şeytan Allah'a karşı asi biridir. " Hz. İbrahim her şeye rağmen yine de babasını hak dine çağırmaktan geri durmamıştır.[252] *"Selam sana olsun senin için kendi Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Şüphesiz ki o bana karşı oldukça şefkatlidir sizden de putlarınızdan da uzak duruyorum ve uzak durmaya da devam edeceğim ve Rabbime dua etmeğe devam edip dua etmekten gafil olmayacağım umulur ki Allah dualarımı kabul eder.*"[253]

Babası Hz.İbrahim'e bir türlü inanmamıştır. Babasına "Senin için Allah'tan mağfiret dileyeceğim O bana karşı çok merhametlidir" demiştir. Bu bir peygamber vaadidir ve yerine getirilmesi gerekmektedir. İbrahim (a.s.) çok geçmeden babasına

[247] Nahl, 16/125.
[248] Âl-i imrân, 3/159.
[249] Tâhâ, 20/44.
[250] En'am, 6/74.
[251] En'am, 6/74.
[252] Gökçe, "Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhim Örneği", 278.
[253] Meryem, 42/48.

verdiği sözü tutmuş ve Allah'a şöyle yalvarmıştır: "*Ya Rabbi babamı bağışla çünkü o sapıtanlardandır.*"[254] Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bu durumu şöyle açıklamıştır: Allah'a ortak koşanların durumu bilindikten sonra akraba dahi olsalar onlar için bağışlanma dilenemez. "*Hz. İbrahim'in babası için bağışlanma dilemesi ona söz verdiğinden kaynaklanmıştır. Babasının Allah'a düşmanlık ettiğini görünce zaten ondan uzaklaşmıştır. Şüphesiz o çok duyarlı ve yumuşak huylu idi."*[255]

Âyetin tefsirine baktığımızda, bir peygamberin yaşayan akrabalarının müslüman olması için dua etmesinde hiçbir sakınca olmadığını görmekteyiz. Ancak bu kişi yaşarken Allah'a ortak koşma inadıyla ölmüş ise, o kişinin bağışlanması ya da azap görmemesi için dua etmenin uygun olmadığı kastedilmektedir. Hz. İbrahim'in bu duası belki babası vefat ettikten sonra yapılmış olduğu için hoş karşılanmamış olabilir.

Hz. İbrahim kavmini ve anne babasını tevhid dinine çağırırken gayet nazik bir dil kullanmıştır. Bunu âyetlerde de açıkça görmekteyiz. Hz. İbrahim'in tebliğ dili gayet naziktir. Bunun nedenini birkaç maddeyle açıklayabiliriz.

1) Anne ve babasına iyi davranması buyurulmuştur. Zaten onları dine davet etmek, en büyük iyiliktir. Bundan dolayı da bu davette onları üzecek, kıracak sözler yerine güzel sözler ve yumuşak dil kullanmıştır.

2) Hz. İbrahim (a.s.) tebliğde iyi davranmalıdır ki etrafındaki kişileri etkileyebilsin. Bunun tersini uygulamak tebliğe çok zarar verirdi. Allah'ın peygamberimize âyette önerdiği davranış metodu da bu şekildedir: "*Sen onlara sırf Allah'ın lutfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*"[256]

3) Hz. İbrahim (a.s.) babasına: "Babacığım! O işitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmayan şeylere neden tapıyorsun?" demiştir. Zaten babası ve kavmindeki herkes bu putların bir şey yaratma gücüne sahip olmadıklarını biliyorlardı. Onlara yeri göğü yaratan kim desen Allah diyeceklerdir. Onların putlara yükledikleri güç ve kuvvet

[254] Şuara,26/ 86.
[255] Tevbe, 9/113-114.
[256] Âli İmran 2/159

sadece putların onları Allah'a yaklaştıracağına ve onlara şefaatçi olacaklarına inanmalarındandır.

4) Hz. İbrahim (a.s.) babasına bilgelik taslamamış, Âzer'in bilmediği ilmi kendisinin bildiğini güzel ve kırıcı olmayan bir dille ifade etmiştir. Tebliğ eden kişi karşısındakinin yaşına uygun bir dil kullanmalıdır. Tebliğ eden kişinin saygı görebilmesi ve söylediklerinin önemsenmesi için bu davranışlar gereklidir. Hz. İbrahim babasına: "Bana uy ki seni kurtarayım" derken kendi şahsı değil, tabi olduğu din vurgulanmaktadır.

5) Hz. İbrahim (a.s.) "Babacığım; şeytana uyma, şeytan Allah'a karşı çıkmıştır." diyerek babasının yanlışlığını ona açıklamaktaydı. Ancak Âzer şeytana taparak, onun fikirlerine uymakta ve yolundan gitmekteydi. Hz. İbrahim (a.s.), babasının yaptığı yanlışları bir elçi olarak ortaya koymuştur. Tebliğ metodunda kullanılan dil muhatabın hatalarını görmesine imkân tanımada belirleyici olmaktadır.[257]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerden de anlayacağımız üzere muhatabımız kim olursa olsun düşüncelerine saygı duymalı kaba sözler kullanmaktan kaçınmalıyız. Hz. İbrahim babasına ve Nemrud'a karşı inkârcı olmalarına rağmen, her zaman güzel ve nazik kelimeler kullanmış kırıcı olmaktan sakınmıştır. Puta tapan kavmine de anlatım metodunu uygulamış bunu yaparken gayet naif davranmıştır. Putperest kavmine karşı ilah kavramının ne demek olduğunu anlatım metodunu kullanarak anlatmıştır.[258] Bazen de anlatımını örnekler getirerek ve kıyaslama yaparak zenginleştirmiştir.[259] Bu şekilde kavmi üzerinde etkinliğini arttırmaya çalışmıştır.[260]

2.3. HZ. İBRAHİM VE TARTIŞMA YÖNTEMİ

Tartışma yöntemi, birkaç kişinin belli bir konu hakkında farklı fikirler sunmasıyla meydana gelen bir metottur.[261] Eğitimde de etkin olarak kullanılan tartışma yöntemi tarafların etkin olarak katılmasıyla meydana gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ile ilgili âyetlerden de anlaşılacağı üzere, Hz. İbrahim'in bu

[257] Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4.541-544.
[258] Enbiya 21/56, Şuara 26/69-83, Saffât, 37/84-96.
[259] Şuara, 26/69-83.
[260] Esra Karakeçili, *Hz. İbrahim'de İspât-ı Vacip* (Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33-35.
[261] Sönmez, "Hz. İbrahim'in Tabi Olduğu Hak Din Ve Tevhidi İspat Metodu", 87.

yöntemi sıkça uyguladığını görmekteyiz. Hz. İbrahim'in Nemrut ile yaptığı tartışma bu konuya örnek olarak verilebilir. Nemrut Hz. İbrahim'e sordu: "Senin ibadet ettiğin, inandığın ve halkı ibadete davet ettiğin Tanrı kim? O'nu tanıyor musun, hakkında bir bilgin var mı?" dedi. Hz. İbrahim'in cevabı gecikmedi çünkü peygamberlerin en önemli özelliği fetânettir. Fetânet peygamberlerin zeki ve hazır cevap olmasıdır. Hazreti İbrahim: "*Benim Rabbim diriltir ve öldürür"* Nemrut "*Ben de öldürür ve diriltirim"* dedi.[262] Nemrut'un verdiği cevap üzerine Hz. İbrahim ondan bir delil istedi. "*Göster bakalım sen nasıl öldürüp diriltiyorsun"* dedi. Bunun üzerine zindandan iki mahkûmu getirmeleri için askerlerine emretti. Nemrut getirilen iki mahkûmdan birinin idamına diğerinin ise beraatine karar verdi. Hz. İbrahim'e "Bak işte gördün mü nasıl da birine hayat verdim diğerini öldürdüm hala emin olamadın mı benim en büyük ilah olduğuma" dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim:"Allah güneşi doğudan doğurur hadi sen de güneşin batıdan doğmasını sağla da görelim!" Nemrutbu cevap karşısında neye uğradığını şaşırmış ve cevap dahi verememiştir. Daha sonra yenilgisini ört bas etmek amacıyla, Hz. İbrahim'i yedi yıl boyunca hapsetmiştir. Bundan sonra da Nemrut ve kavmi Hz. İbrahim'in öldürülmesine karar vermiştir.[263] "*O'nun için bir bina çatınız ve onu çılgınca yanan ateşin içine atınız*."[264] "*O'nu yakınız! Bu suretle ilahlarınıza yardımda bulununuz, eğer bir iş yapanlarsanız*" dediler.[265]

Nemrut İbrahim (a.s.)'ı yakmak için her yerden odun getirilmesini ve büyük bir ateş yakılmasını emretmiştir. Ateş için geniş bir çukur açtırmıştır. Daha sonra bu ateş için ülkenin her yerinden üç ay boyunca odun toplatmıştır. Ateşi her taraftan tutuşturmuşlardır.[266] Öncelikle Hz. İbrahim'in ellerini ve ayaklarını sımsıkı bağlayarak onu yüksekçe bir kaleye çıkardılar ve orada da bir mancınığa bağlayıp kaleden ateşin tam ortasına gelecek şekilde fırlatmışlardır. Bu olay Kuran-ı Kerim'de üç yerde anlatılmıştır. Enbiya suresinde şöyle buyrulmaktadır: "*İbrahim (a.s.) şöyle dedi: 'Öyleyse siz Allah-u Teâlâ'yı bırakıp da sizlere hiçbir fayda ve zarar*

[262] Bakara, 2/258
[263] Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1968), 417.
[264] Saffat,37/ 97.
[265] Enbiya, 21/68.
[266] Harman, "İbrahim", *İslam Ansiklopedisi*, 21: 266-272.

veremeyecek kadar aciz olan putlara mı tapacaksınız?'[267] *"Yazıklar olsun, size de Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınıza da! Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?"*[268] *"İçlerinden bazıları, 'Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilahlarınıza yardım edin.' dediler"* [269] *"'Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol.' dedik."*[270] *"Ona öyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük."*[271] *"Onu Lût ile beraber kurtarıp içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık"*[272]

Bu olay. Sâffât suresinde ise biraz farklı bir şekilde ve daha kısa olmak üzere şöyle anlatılmaktadır: *"Oysa Allah sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."*[273] *"Kavmi, "Onun için bir bina yapın içinde ateş yakın ve onu ateşe atın' dedi."*[57] *"Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. "İbrahim şöyle dedi: 'Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?"* [58] *"Kavmi, "Onun için bir bina yapın içinde ateş yakın ve onu ateşe atın' dedi."*[274] *"Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. "İbrahim şöyle dedi: 'Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?"*[275] *"Biz de onları en alçak kimseler kıldık."*[276] "İbrahim şöyle dedi: '*Ben Rabbime (onun emrettiği yere) gideceğim. O bana yol gösterecektir."*[277]

Ateşe atılma olayının bahsedildiği üçüncü yer ise Ankebût sûresidir. Bu sûre de Hz. İbrahim (a.s.)'in ateşe atıldığı daha sonra Allah Teâlâ'nın onu mucizevi bir şekilde ateşten kurtardığı belirtilmiştir. İbrahim (a.s.) "Ya Rabbi bana yardım edecek olan bir tek sensin, sana yeryüzünde kulluk eden de bir tek benim. Sen göklerin ve yerin tek sahibisin sen bana yetersin sen ne güzel vekilsin." diyerek dua etmiştir. Allah Teâlâ o sırada ateşe emrini vermiştir: "*Ey ateş İbrahim'e serin ve selamet ol ve ona bir tuzak kurmak istediler de biz onları daha fazla hüsrana uğrayanlardan*

[267] El-Enbiyâ, 21/66.
[268] El-Enbiyâ, 21/67.
[269] Enbiyâ, 21/68.
[270] Enbiyâ, 21/69.
[271] Enbiyâ, 21/70.
[272] Enbiyâ, 21/71.
[273] Sâffât, 37/95.
[274] Sâffât, 37/96.
[275] Sâffât, 37/97.
[276] Sâffât, 37/98.
[277] Sâffât, 37/99

yaptık"[278] Bundan sonraki aşamada ona ve nesline Allah'ın lütfettiği iyilikler anımsatılmaktadır.

Hz. İbrahim (a.s.) Allah'a ortak koşanlara; her şeyin yegâne sahibi ve bir tek olan Allah'a inanmayıp, her şeyden aciz olan işe yaramaz putlara tapmalarının dünyalık heveslerinden kaynaklandığını ve kıyamet günü geldiğinde cehennem azabından kurtulmayacaklarını söylemiştir. Orada yanarken birbirlerini lanetleyeceklerini, kendilerini kurtaracak hiçbir yardımcı bulamayacaklarını onlara beyân etmiştir.[279] (*İbrahim'in) Kavminin cevabı, 'Onu öldürün veya yakın' demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır."*[280] *"İbrahim onlara dedi ki: 'Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak, kiminiz kiminize lanet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır."*[281] "Bunun üzerine Lût peygamber, O'na (İbrahim'e) iman etmiştir. İbrahim. *"Ben, Rabbim'e (gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.' Dedi."*[282]

Hz. İbrahim Nemrut ile yaptığı bu konuşmada tartışma metodunun en güzel örneğini sergilemiştir. Tartışma metodu günümüzde de etkin olarak kullanılmaktadır. Bu metot yıllarca din eğitiminde kullanılmıştır.[283]

2.3. HZ. İBRAHİM VE SORU CEVAP YÖNTEMİ

Dinleyenlerin dikkatini çekmenin en kısa ve etkili yollarından biri de soru cevap metodudur. Aynı zamanda bilginin akılda kalmasını da sağlayan soru cevap yöntemi, dinleyicilerin dikkatini toplamak için uygun bir öğretim yöntemidir. Muhatapların da katılımını sağlayan bu yöntemde önemli olan, konu ile ilgili önemli soruları saptamaktır. Böylece muhatabın da konu hakkında araştırma yaparak öğrenmesini ve bu şekilde bilgisinin daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Hz. İbrahim

[278] Enbiya, 21/68-70.
[279] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 232.
[280] Ankebût, 29/ 24.
[281] Ankebût, 29/ 25.
[282] Ankebût, 29/ 26.
[283] Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 2004), 163.

soru cevap yöntemini çok etkili bir şekilde kullanmış, kavmini muhatap alarak inançlarıyla ilgili çeşitli sorular sormuş, bu şekilde akıllarını kullanmaya sevk etmek istemiştir. Konuyu daha iyi kavrayabilmek açısından burada Hz. İbrahim'in doğduğu yer ve kavminin inanış biçimleri hakkında bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyorum.

Hz. İbrahim'in Babil'de doğduğu ve burada yaşadığı aynı zamanda buradan ateşe atıldığı klasik islam kaynaklarında en çok kabul görmüş bilgilerdendir. Bâbilliler Allah'ın bir ve tek yaratıcı olduğunu kabul etmiyorlardı. Yıldızlara ve putlara tapmaktaydılar. Yıldızlar hakkında o kadar geniş bir ilme hâkim olmuşlardı ki yıldızlara bakarak Güneş'in ve Ay'ın ne zaman tutulacağını hesaplarlardı. İslam edebiyatında yıldızlara tapanlara Sâbii, putlara tapanlara ise putperest denir.[284] Ruhlara ve meleklere ibadet ile başlayan Sâbii inancı, gün geçtikçe yıldızlara; Ay'a, Güneş'e ve en sonunda putlara tapmaya kadar değişim göstermiştir. Her şehirde şehri koruduklarına inandıkları büyük bir putları vardı. Bu putlarına "Marduk"adını vermişlerdi. Dönemin kralları bu putun vekili olarak görülmekteydi. Bâbilliler, put ve yıldızları ruhların sembolleri sayarlardı. Yıldızlara büyük bir önem verirlerdi. Bâbil'de putların yapıldığı yerlere puthane adı verilirdi. Puthanelerde putlar yapılır ve bu putlara tapılırdı. Bu düzen devlet yönetimiyle o kadar içselleşmiştir ki puthane bakanlığı bile kurulmuştur.[285] Çok önemli bir medeniyete sahip gibi görünen Bâbil aslında hak inançtan yoksun dini kimliğini bulamayan durmadan bu yönde bocalayan bir milletti. Hâlbuki hak inanca sahip olan zaten medeni idi; fakat Babilliler bunu idrak edememiş ve gün geçtikçe hak dinden uzaklaşmışlardır. Hazreti İbrahim kavmini inanış biçimlerinden dolayı defalarca uyarmıştır. Onları bu yanlış yoldan hak yola davet etmiştir.

"Ey kavmim kendi elinizle yonttuğunuz hiç hissi ve faaliyeti olmayan taşlara nasıl tapıyorsunuz!" dedi. Kavminin Hz. İbrahim'e cevabı bunu bize baban öğretti diyorlardı. Enbiya süresinde de Hz. İbrahim'in kavmine "Bu heykellere neden tapıyorsunuz?" diye sorduğu onların da "Biz atalarımızı bu şekilde putlara taparken bulduk" dediği ve Hz. İbrahim'in onlara cevap olarak siz de atalarınız da apaçık delalet içindesiniz" dediği anlatılmaktadır. Ayetlerin devamında Hz. İbrahim'in

[284] Şinasi Gündüz vd, *Dinler Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2010), 32.
[285] Gündüz vd, *Dinler Tarihi*, 38.

kavmi ona "Sen bize gerçekten doğruyu mu söylüyorsun yoksa bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. Hz. İbrahim onlara "Bilakis Rabbimiz gökleri ve yeri yaratandır ve göklerin ve yerin Rabbi'dir. Ben de buna şehâdet edenlerdenim"dedi ve o anda içinden siz buradan gittiğiniz vakit putlarınıza bir oyun oynayacağım diye yemin etti.[286]

Hz. İbrahim'in yapmak istediği kavmindeki insanların kalplerine hitap etmektir. Bu bilinci onlarda oluşturmaya çalışmıştır. Sorduğu sorulardan bu açıkça ortaya çıkmaktadır. Hz. İbrahim kavminin ve babasının bir şeylerin farkına varabilmesi için Allah'ı anlatmaya devam etmiştir. "*Beni doğru yola ileten, yediren içiren, hastalığıma şifa veren, benim canımı alacak ve sonra tekrardan diriltecek olan ve hesap günü hatalarımı affedecek olan da O'dur."dedi*.[287] Hz. İbrahim ne tevhitten vazgeçmiş ne de mücadelesinden yüz çevirmiştir. Tam tersine inandığı yolda ilerlemiştir. "*Ben Allah'ın bir ve tek olduğuna inandım, gökleri ve yeri yaratan Allah'a yüzümü yönelttim ben müşriklerden değilim," dedi.*[288] Bu âyetin tefsirine baktığımızda, Hz. İbrahim'in bu sözlerle hanif kelimesini hakkıyla açıkladığını görmekteyiz. Hz. İbrahim ben batıl dinleri reddederek tam bir samimiyetle Allah'a yöneldim. İbadetim ve tüm inancım kâinatı yaratan Allah içindir. Tüm cahillerin cehaletinden uzağım diyerek kararlığını ve bu dinden asla vazgeçmeyeceğini kavmine bildirmiştir. Böylece Ay'a, Güneş'e ve yıldızlara tapmanın yersiz olduğunu, asıl tapılmaya layık olanın bunları yaratan ve aynı zamanda kâinatı yaratanın tek bir Rab olduğunu da bildirmiştir.[289] Hz. İbrahim kavmi ile çokça mücadele etmiş, kavmine bazen kafa karıştırıcı sorular yöneltmiştir; "*Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?"*[290] *"Allah'ı bırakıp uydurma tanrılar mı istiyorsunuz?"*[291] Bazen de muhatabını sorunu çözmeye odaklanması için analitik sorular sormuştur: "*Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun*?"[292]

---

[286] Enbiya, 52/57
[287] Şuara, 70 /82.
[288] En'am, 6/ 79.
[289] Sâbûnî, *Safvetü't Tefasîr*, 300.
[290] Enbiya, 21/52.
[291] Sâffât, 37/86.
[292] Meryem, 19/42.

Kimi zamanda kavminin sorduğu soruya vereceği cevabı bildiği halde onlara sorular yöneltmiştir. Böylece karşısındaki insanları düşünmeye, araştırmaya sevk etmiştir. Örnek olarak verdiğim âyetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. İbrahim'in soru cevap yöntemini sıkça ve etkili bir şekilde kullandığını görmekteyiz. Böylece Hz. İbrahim öğretim aşamasında ne gibi bir yol izleyeceğimizi bize göstermektedir.[293]

2.3. HZ. İBRAHİM VE KARŞILAŞTIŞMA YÖNTEMİ

İnsanoğlu Allah Teâlâ'nın verdiği akıl nimetiyle bilim yolunda ilerlemiş, bu yolda yükselmiştir. Bilgiyi elde etmek amacıyla birçok şeyden yararlanmış ve birçok metot kullanmıştır. Bu yolda ilerlerken, kullandığı en etkili metotlardan biri de karşılaştırma metodudur. Bu metotla iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, ayırmış ve doğru olanı bulmuştur. Diğer metotlarda olduğu gibi karşılaştırma metodu da eğitimde kullanılan en etkili metottur.

Karşılaştırma metodu Kur'an-ı Kerim'de de sıklıkla kullanılmış konu anlatımlarında örnek verme açısından büyük önem arz etmiştir. Hz. İbrahim'in yıldızları, ayı ve güneşi birbiriyle karşılaştırarak Allah'ın varlığına ulaşması buna örnek olarak verilebilir.[294] Bu durum Kur'an'ı Kerim'de En'am süresinde şöyle anlatılır: Karanlık çökünce gökyüzünde bir yıldız gördü, işte *"Rabbim bu" dedi ama yıldız batınca "ben batanları asla sevmem"* dedi.[295]

Ayı doğarken gördü ve ay için de "işte Rabbim budur. Dedi. Ama ay 'da battı. Bu defa Allah'a sığındı ve "*Allah bana doğru yolu göstermezse yolunu şaşırmış kimseler gibi olurum" dedi.*[296] Güneşi gördü *ve "Rabbim güneştir bu hepsinden büyük" dedi. Güneşte batınca dedi ki:" Ey kavmim ben sizin taptığınız şeylerden çok uzağım"Ben Allah'ın birliğine inanarak yüzümü O'na çevirdim. Ve ben müşriklerden değilim."*[297] Hazreti İbrahim yıldızları, ayı ve güneşi gözlemledikten sonra muhteşem bir mantık yürütmüş ve bu cisimlerin Rab olamayacağını bulmuştur. Eksikliği olan bazen var olup bazen de yok olan ya da cansız olan hiçbir şeye tapılamayacağına da

[293] Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegema Yayıncılık, 2001), 249.
[294] Erkan Yar, "Hz. İbrahim Ve Akılcı Metodu", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2006), 96-100.
[295] En'am, 6/ 76.
[296] En'am, 6 /77.
[297] En'am, 6 /78.

dikkat çekmiştir. Bunu yapmaktaki amacı, aslında tapılmaya kulluk edilmeye değer, sadece bir varlığın olduğunu göstermektir. Ben hanif olarak yüzümü bu varlıklardan çevirdim, kulluk edilmeye layık bir tek Rabbe yüzümü çevirdim dedi. Böylece tevhid inancını tüm samimiyetiyle ortaya koymuş oldu ve gözlem yoluyla Allah'ın varlık ve birliğini gözler önüne serdi. Bu gözlem yoluna aynı zamanda akli istidlal yöntemi denmektedir. Hz. İbrahim akli istidlal yöntemini kullanarak Allah'ın bir ve tek olduğunu ispat etmiştir. Akli istidlal yöntemi tartışmalarda kullanılan bir yöntemdir. Eğer karşımızdaki kişi ile bir konuda farklı fikirleri savunuyorsak, karşımızdaki kişiye: Farz edelim ki senin fikrin doğru diyerek, onun fikrinde bulunan çelişkilerden yola çıkıp bu fikri çürütme yoluna gitmektir.[298]

Et-Taberî'nin düşüncesine göre; Hz. İbrahim'in Allah'ın varlığını gök cisimlerinden başlayarak ispat etmeye çalışmasındaki amaç; gök cisimlerinin üzerinde tefekkür ederek ve istidlal yoluyla tek ve bir olan Allah'ın varlığını kavramayı öğretmek istemesidir. Hz. İbrahim'in çocuk yaşta böyle bir yolla Allah'ı tek başına bulmaya çalışması, insanlık için çok önemli olup bir insanın isteyince, tefekkür edip akıl yürütünce, neler yapabileceğini de göstermektedir.[299] Gelip geçici ve değişken bir varlığın tanrı olamayacağı, tanrısal bir sevgiyle benimsenemeyeceği şeklindeki temel gerçeğe dayanarak bunların hiçbirini ilâh diye kabul etmenin mümkün olmadığını, bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'tan başka gerçek ilâh bulunmadığını ispatlamıştır.

Gözlemlerinden sonra ulaştığı yakînî imanı "Ben, Hanîf olarak yüzümü (bütün varlığımla), gökleri ve yeri yoktan yaratan (dolayısıyla sizin tapmakta olduğunuz yıldızları, ayı ve güneşi de yaratan) Allah'a çevirdim. Ben müşriklerden değilim" ifadesiyle ortaya koymuştur. Böylece Hz. İbrâhim pek çok müslüman âlim ve fikir adamının Allah'ın varlık ve birliğini aklî delillerle ispat etmek bakımından önemle üzerinde durdukları, gözleme dayalı bu istidlâli ile hem putperest kavminin inançlarını çürütmüş hem de hak dinin en temel ilkesi olan doğru bir ulûhiyyet inancının nasıl olması gerektiğini göstermiş bulunmaktadır.[300]

[298] Yar, "Hz. İbrahim Ve Akılcı Metodu", 91.
[299] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,* 415.
[300] Yar, "Hz. İbrahim Ve Akılcı Metodu", 99-100.

İbn Âşûr, 78. âyetteki "*Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım*" şeklindeki ifadeden, Hz. İbrahim'in bu gözlemi tek başına yapmadığı, yanında kavminden bir grup insanın da bulunduğu sonucunu çıkarmıştır.[301] Ayrıca aynı ifadeden, başka birçok insan topluluğu gibi bu kavmin de aslında Allah'ın varlığına inandıkları, fakat gök cisimlerini ve bunları sembolize eden putları Allah'a ortak koşmak suretiyle tevhid inancından saptıkları sonucuna varmıştır. Esasen Kur'an'da hâkim olan mesaj, şirkle mücadeledir. Bu da insanlarda ulûhiyyet fikrinin fıtrî olduğunu, ancak bunun birçok şirk çeşidiyle çok tanrıcılık inancıyla bozulduğunu ortaya koymuştur.[302]

Hz. İbrahim kavmine Allah'ın buyruklarını iletirken karşılaştırma metodundan sıkça yararlanmıştır. Kavmi ile yapmış olduğu bir tartışmada Hz. İbrahim kavmine şunları söyler: "*Hem siz 'tanrı oldukları' hakkında Allah'ın size hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmuyorsunuz da ben nasıl sizin ona ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyiniz! İki topluluktan hangisi; tek Allah'a inananlar mı, yoksa Allah'a ortak koşanlar mı güvende olmaya daha lâyıktır."*[303] Bu âyette putperestler hiçbir delilleri olmadığı halde Allah'a ortak koşmuşlar ve Hz. İbrahim'i de putlarından korkmaya çağırmışlardır. Hz. İbrahim de "Puta taparak Allah'a eş koşanlar mı korkudan daha emindir? Yoksa sadece O'na kulluk edenler mi?" şeklindeki sorusuyla aslında korkudan emin olmaya layık olanın tevhid inancına sahip olanlar olduğunu, putperestlerin ise buna layık olmadıklarını dile getirerek karşılaştırma metodunu kullanmıştır. Şirk ve tevhid olgularını ele almış, bunu yaparak iki durumu da kavmine bildirmiş, doğru tercih yapmalarına olanak sağlamak istemiştir.[304]

2.3. HZ. İBRAHİM VE DUA YÖNTEMİ

Dua mü'minin miracıdır, Dua teslimiyettir. İnsanın Allah ile iletişimidir. Dua duyguların eğitimi, kalbin rahatlama anahtarı, insanoğlunun sığınağıdır. İnsanı dara sokan, moral bozan, endişe ettiren her şeyden bir kaçış yoludur. Kur'an-ı Kerim'de

[301] M.İzzet Devreze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, çev. Şaban Karataş (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 158.
[302] Devreze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 158.
[303] En'am, 6/81.
[304] Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *el-Milel ve n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 298.

birçok dua örneği vardır. Bu dua örneklerinin birçoğu peygamberlere aittir. Bize önderlik ve örneklik yapan peygamberler duaya sıkça başvurmuş duayı sıkıntılardan kurtulmanın en güzel yolu olarak görmüşlerdir. Bu şekilde bize de sıkıntılardan kurtulmanın yolunu göstermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in yaptığı dualardan sıkça söz edilmiştir. Hz. İbrahim de diğer peygamberler gibi tebliğ esnasında duaya sıkça başvurmuştur. Hz. İbrahim kendisi, yakın akrabaları, ailesi ve çocukları için birçok yerde dua etmiştir. Bu da Hz. İbrahim'in duaya verdiği önemi göstermektedir.[305] Hz. İbrahim'in yaptığı dualardan birkaçını örnek olarak verecek olursak aşağıda ki âyetler bizim için en güzel örneklerdir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا ٱلْبَلَدَ ءَامِنًا وَٱجْنُبْنِى وَبَنِىَّ أَن نَّعْبُدَ ٱلْأَصْنَامَ

"*Hani İbrahim demişti ki: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut*" [306]

İnsanların gönüllerinin meyli için dua, *"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evini (kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım) sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[307] Bu şekilde Hz. İbrahim gücünün yetmediği durumlarda dua metodunu kullanarak Allah'tan yardım istemiştir.

2.4. PSİKOLOJİK YÖNTEMLER

2.4.1. Korkutma Yöntemi

Hz. İbrahim kavmini doğru yola iletmeye çalışırken bazen mantıksal deliller ortaya atıp dikkatlerini çekmiş bazen de onları gelecek hakkında endişelendirerek korkutma yöntemini kullanmıştır. İnsan yaratılışı gereği korku duygusuna sahiptir. İnsaoğlunun geleceği hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmaması onu geleceği için endişe etme ve korkmaya itmektedir. Bu duygu insanlık varoldukça insanın içinde olan ve herzaman olacak bir duygudur. Bu yüzden tüm peygamberler müjdeleme ve

[305] Âdem Yılmaz, *Kur'an'da Hz. İbrahim Kıssasında Bulunan Temel Duygular Ve Bunların Yönetimi* (İstanbul: İsmail Sebahattin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 29.
[306] İbrahim, 14/35.
[307] İbrahim 14/37

korkuma yöntemini islam dinini tebliğ ederken uygulamışlardır. Hz. İbrahim'de diğer peygamberlerin yaptığı gibi müjdeleme ve korkutma yöntemlerini çokça kullanmıştır. Hz. İbrahim kavmi ve babasıyla tartışırken korku etkenini kullanmıştır.[308] "*Babacığım, gerçekten ben, (bu Hakk davetime uymazsan) sana Rahman tarafından bir azabın dokunacağından korkuyorum, o zaman şeytanın velisi (destekçisi, takipçisi) oluverirsin."*[309] Bu âyetten de anlaşılaşılacağı üzere Hz. İbrahim babası için endişelendiğini söyleyerek onu korkmaya, psikolojik bir etki yaratmaya çalışmıştır. Hz. İbrahim'in bu tavrından da anlaşıldığı gibi insanların korku duygusunu harekete geçirmek insan üzerinde etki yaratan ve onu düşünmeye teşvik eden bir davranıştır.[310]

2.4.2. Rağbet Yöntemi

Hz. İbrahim korku yöntemini kullanırken terğib yöntemini de harekete geçirmeyi ihmal etmemiştir. Mesela Hz. İbrahim yukarıdaki âyette Rabbimizin Rahman adını kullanarak aslında Allah (c.c.) ne kadar merhametli bir Rab olduğunu vurgulamıştır. Böylece babasında bu kadar merhametli ve kudreti bol bir Rab varken nasıl olurda kendine bile hayrı olmayan taştan yapılan putlara tapılır diye bir bilinç uyandırmaya çalışmış onun hak yola rağbet etmesini bu yolla sağlamak istemiştir.[311] *"Siz Allah'tan başka bir takım putlara tapıyorsunuz. Yalan uydurup, onlara tanrı ve şefaatçi diyorsunuz. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız size rızık veremezler. Siz rızkı Allah'ın yanında arayın. O'na tapın ve O'na şükredin. Hepiniz O'na döndürüleceksiniz*"[312] Bu âyette kavminin mantıklarını çalıştırmaya rağbet etmelerini sağlamaya çalışırken diğer yandan da sonuç olarak hepimizin Allah'a varacağı mesajını vererek gelecek endişesi uyandırmak istemiştir. Kavminin Hz. İbrahim'e karşı kendini savunacak mantıksal cevabları yoktu. Tek söyleyebildikleri babalarının bu putlara tapmalarından dolayı kendilerininde tapmaları gerektiğiydi. Burada unuttukları bir şey vardı o da şuydu: Birçok insanın yaptığı şey onun kesinlikle doğru

[308] Zeki Sarıtoprak, "Hz. Ibrahim'in (a.s.) Yöntemi ve Kelâm Açısından Önemi", *Köprü Dergisi* Kış (2005), 59.
[309] Meryem 19/45
[310] Sarıtoprak, "Hz. Ibrahim'in (a.s.) Yöntemi ve Kelâm Açısından Önemi", 59.
[311] Sarıtoprak Zeki, *Hz. Ibrahim'in (a.s.) Yöntemi ve Kelâm Açısından Önem,* 59.
[312] Ankebut 29/17.

olduğunu göstermez ve taklit çoğu zaman yanıltır. Çünkü taklitte araştırma yoktur. Körü körüne inanma vardır. Bu da ancak kalıplaşmış zihinlerde yer almaktadır.[313]

Hazreti İbrahim inanırken araştırmış inandıktan sonra da insanların islam dinine rağbet etmelerini sağlamak için Allah Teâlâ'ya ölüleri nasıl dirilttiğini merak ettiğini sormuştur. Allah (c.c.) Hz. İbrahim'e "*Yoksa inanmıyor musun*" diye sordu. Hz. İbrahim "*Elbette inanıyorum sadece kalbimin mutmain olmasını istediğimden dolayı soruyorum" dedi.*[314] Hz. İbrahim burada Rabbi ile konuşabildiğine göre, bu olay peygamberliğinden sonra gerçekleşmiştir. Çünkü normal bir insanın Allah ile bu şekilde görüşmesi mümkün değildir. Bu sebeple de bir peygamberin inanç konusunda şüpheye düşmesi mümkün değildir. Hz. İbrahim'in Nemrut'la konuşmasında Allah'ın ölüleri dirilttiğini öne sürüp bunu ispat olarak söylemesi imanının kanıtıdır. Hz. İbrahim'in Allah Teâlâ'dan böyle bir şeyi talep etmesinin sebebi, insanlara bunu örnek ve hak dine rağbet etmelerini sağlamak içindir. Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in bu isteğini hoşgörüyle karşılamış ve ona kuşlardan dört kuş almasını ve bu kuşları kendisine alıştırmasını istemiştir. Daha sonra bu kuşları kesip kuşların her bir parçasını bir dağın üzerine yerleştirip çekildikten sonra o kuşları yanına çağırmasını buyurmuştur. Kuşlarda o anda dirilerek Hz. İbrahim'in yanına gelmişlerdir. Bu da hem Hz. İbrahim hem de ondan sonra gelen nesiller için çok güzel bir örnek olmuştur.[315] "*İbrâhim "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir"* buyurdu.[316]

Hz. İbrahim'in kullandığı bu psikolojik tekniklerin günümüzde de kullanılması gerektiği kanaatindeyim. Bu teknikler uygulanırken sevginin mi korkunun mu yoksa müjdelemenin mi ön planda tutulması gerektiği söz konusu topluma göre değişkenlik gösterebilmektedir.[317]

---

[313] Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, 29.
[314] Bakara, 2/260.
[315] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 252.
[316] Bakara, 2/260.
[317] Gökçe, "Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhim Örneği", 281.

SONUÇ

Allah'ın varlığı ve birliğinin kavranması temelde Kur'an'ın varmak istediği en önemli hedeftir. Kur'an'da en çok üstünde durulan konu Allah'ı tanıma olduğu için tevhid ilminin de ilimlerin en şereflisi olma ünvanına layık olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

İnsan fıkıh ilmini tam olarak kavramadan mü'min olabilir. Ancak Allah'ın sıfatlarını isimlerini bilmeyen bir kişi sağlam bir inanca sahip olamayacağından hataya düşmesi olası bir durumdur. Bundan dolayıdır ki, tevhid her güzelliğin ve iyiliğin temelini oluşturur. Allah'a tam manasıyla teslim olmak, O'nun ipine sımsıkı sarılmak ve emirlerini yerine getirmek tevhid ilmini iyi bilmekle gerçekleşir. Günümüz müslümanlarının Kur'an'a ve islama iyice sarılması ve bu kelimelerdeki anlam yoğunluğunun iyice kavranılması insanların İslamın ve Kur'an'ın yüklediği sorumlulukları yitirmemeleri açısından önem arz etmektedir.

Tevhid ilkesini yerleştiren Kur'an, her düzeydeki şirkin ve ayrılığın birliğe ve bütünlüğe dönüştürüldüğü ve insanların kendi iradeleriyle oluşturmakta zorlandıkları birlik fikrinin zirveye taşındığı en temel iki mekânı, Cami ve Kâbe'yi öne çıkararak, tevhidi gözle görülür sembollerle de resmetmekte ve uygulama alanına getirmektedir. Geçmişten günümüze kadar din, dil, renk gibi toplumsal hayatta etkileşim kurmada temel belirleyen olan bu kriterleri hayatımızdan uzaklaştırıp, insan ilişkilerinde gerçek kriterlerin takva veihsan olduğu tevhidi hayata geçirmekle gerçekleşecektir. Takva bilinciyle yaşayan insanlar, günlük yaşamda hayatlarını düzenlerken duaları işitip, her şeyi gören, zorda kalan kullarına yardımını esirgemeyen, gücü kâinatı saran, ilminde eksiklik bulunmayan Allah'ın desteğini her zaman yanında bulacaktır. İhsan ve takva bu davranış şekillerinin oluşturduğu bir şuurdur. İhsan ve takvanın hayatımızda ruh bulup canlanması tevhid ile ilişkili olmakla gerçekleşecek ve o zaman insan ilişkileri açısından belirleyici ve şekillendirici bir hal alacaktır.

İlk peygamber Hz. Âdem'den itibaren tüm peygamberlerin temel amacı tevhid inancını insanlara aktarmak olmuştur. Tevhid inancından uzaklaşan kişi veya toplumlar şu veya bu şekilde şirke düşmeye mahkûm olmuşlardır. Gerek İslam dini gerekse diğer semavi dinler şirki kabul eden insanlarla mücadele etmiştir. İslamı

kabul eden şahıs Allah'ın birliğini kabul etmeli ve şirk gibi sapkınlıklarla mücadele etmelidir. Peygamberlerden sonra bu vazife tüm insanlığa düşmektedir.

Allah'ın birliğini kabul eden kimse aynı zamanda rububiyyet tevhidini de kabul etmektedir. Halis bir iman için gerekli olan diğer tevhid çeşidi iseulûhiyyet tevhididir. Ulûhiyyet tevhidi; ilah olarak sadece Allah'ı kabul etme, ibadeti O'na has kılma, her konuda bir tek O'ndan yardım dilemek anlamlarını taşımaktadır. Zât ve sıfat tevhidi ise Allah'ın bize bildirdiği bütün isim ve sıfatlarını naslarda ifade edildiği şekliyle kabul etmektir. Yatır ve türbeleri ziyaret edip buralarda namaz kılma, adaklar adama; kurbanlar kesme ve mezarlarda gömülü bulunan ermişlerden yardım isteme ve medet umma gibi davranışlar ulûhiyyet tevhidine zıt davranışlar olarak kabul edilmişlerdir. Aynı zamanda bu gibi davranışlar Fatiha süresindeki "Sadece sana ibadet eder, sadece senden yardım isteriz" âyetiyle de ters düşmektedir. İslam dinine göre putlarıaracı kılma, putlara kurban kesme onlara ibadeti layık görme ve onlardan yardım isteme ne kadar yanlış ise ermişleri şefaatçi kabul ederek türbelerinde ibadet etme ve ruhlarından yardım istemek de o kadar yanlış kabul edilmiştir. Sonuç olarak iki davranışta islam dininde yasaklanmıştır. Bu davranışlar dinimizde şirk olarak değerlendirilmektedir. Şirkin islam toplumunda ortaya çıkmasını engellemek için ve yapılan amellerin boşa gitmemesi için tevhid eğitimine özen gösterilmesi gerekmektedir. Mü'minler üzerinde tevhid bilincini uyandırmak için çeşitli çalışmalar yapmak ve şirkin zararlarını göstermek hayati önem taşımaktadır. Müminlerin şirk karşısında direncini arttırmak ve imanın, amelin, ahlakın, dış dünya ile münasebetlerin felsefi, sosyolojik ve psikolojik analizlerinin sağlıklı yapılması için ilgili bilimlerin verilerinden faydalanılması; tevhid eğitimi aşılanırken bu verilerin göz önünde tutulması dikkate değer husulardandır. Kur'an'ın ve peygamberlerin yaptığı, psikolojik ve sosyolojik zaaflardan ve ihtiyaçlardan hareketle muhataplarının duygularına hitap etmek, duygularının kontrolünü akıllarının himayesine vermek için tabii telkinlerde bulunmak olmuştur.

Tevhid inancını aşılamak ve şirki uzak tutmayönünde Hz. İbrahim büyük mücadelelerde bulunmuştur. Tevhidi mücadelede kavmiyle, babasıyla ve zamanın kralıyla zorlu bir şekilde mücadele etmiş, ateşte yanmayı göze almış memleketini ve sevdiklerini bu uğurda terk etmiştir. Hz. İbrahim'in gösterdiği çabalar karşılaştığı zorlukları sabırla aşması, teslimiyeti ve tevekkül edip Allah yolunda mücadeleye

devam etmesi insanlara örnek olma açısından önem arz etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis kaynaklarında Hz. İbrahim'in Allah'a olan bağlılığı ve Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etme yolunda yaptığı fedakârlıklarıörnek bir kişilik olarak zikredilmiştir. Öyle ki Allah Teâlâ'nın methine layık olmuş ve halîlullah sıfatıyla anılmıştır. Hz. İbrahim (a.s.), kendisinden sonra gelen peygamberlerin ve inananların atası olarak seçkin bir konuma sahiptir. Bir ve tek oluşunu peygamberleri aracılığıyla insanlara tebliğ etmiştir. Hz. İbrahim de Allah'ın birliğini ispat etmek için, insanları yanlış ve çarpık inançlardan doğru ve sahih inançlara ulaştırmak için seçilmiş peygamberlerdendir. Hz. İbrahim'in hayatında göstermiş olduğu gözlem ve araştırma tekniği tüm insanlığa örnek olmuştur. Peygamber olarak gönderildiği toplum gök cisimlerine tapmakta putları ilah edinmekteydi. Kendisi en yakınlarından başlayarak tevhidi yaymaya çalışmıştır. Tevhidi insanlığa anlatma yolunda asla geri durmamış o zamanın zâlim hükümdarına dâhi davasını hikmet, güzel öğüt ve ilmi delillerle anlatmıştır. O'nun tevhidi anlatmada kullandığı yöntemler kelam ilminde iman ile ilgili tartışmalarda örnek teşkil etmiştir

Fetanet sıfatı tüm peygamberlerde bulunmaktadır. Fetanet peygamberlerin zeki olması anlamına gelmektedir. Peygamberlerin davet metotları incelendiğinde peygamberlerin tümünün kavimlerini İslama davet ederken son derece akıllıca ve zekice açıklamalar yaparak karşılarındaki muhataplarını aciz bırakmayı başarmışlardır. Bunun en somut örneklerini Hz. İbrahim'in kavmi, babası ve Nemrut ile yaptığı tartışmalarda görmekteyiz. Hz. İbrahim, gök cisimlerine çok önem veren bir kavme peygamber olarak gönderildiğinden dolayı öncelikle yıldızları, ayı ve güneşi incelemiş onların ilah olup olamayacağı konusunda kafa yormuştur. Ancak bu varlıkların bir batıp bir doğduğunu görünce Tanrı vasfına sahip olan bir varlığın devamlılığının olması gerektiğini düşünmüştür. Bir var olup bir kaybolan bir varlığın ilahlık sıfatını asla taşıyamayacağına kanaat getirmiştir. Hz. İbrahim (a.s.) daha sonra kavminin taptığı tüm putları kırıp baltayı en büyük putun boynuna asarak, insanların bu yönde düşünmelerini istemiştir. Hz. İbrahim (a.s.) sadece nasihatle hakikati anlatmakla yetinmeyip rasyonalist bir yaklaşım sergileyerek somut olaylar doğrultusunda kavmini düşünmeye ve hak yolu bulmaya sevk etmiştir.

Hz. İbrahim'in kavmi sadece gök cisimlerini ilahlaştırmakla yetinmeyip aynı zamanda putlara ve dönemin kralına da tapmaktaydılar. Hz. İbrahim ile Nemrud

arasında geçen diyalog âyetlerde de anlatılmıştır. Nemrut Hz. İbrahim'e karşı böbürlenmiş insanlıktan çıkıp ilahlık iddiasında bulunmuştur. Hz. İbrahim aklını kullanarak onu da aciz bırakmıştır. Çünkü Nemrut ilahlık iddiasında bulunsa da bir insandı, Hz. İbrahim ondan güneşi batıdan doğurmasını istemiş Hz. İbrahim'in bu isteği karşısında aciz kalan Nemrut acziyetini örtmek için Hz. İbrahim'in yakılmasını emretmiştir. Böylece İbrahim (a.s.) düşmanının zihninde en ufak bir şüphe bile bırakmayacak kadar net bir delille muhatabına Allah'ın güç ve kuvvetini anlatmıştır. Hz. İbrahim'in bu mücadelesi bize şunu gösteriyor ki; insan her şartta elinden geleni yapmalı hiçbir zaman vazgeçmemelidir. Esbaba tevessül etmeli ve sonucu Allah'a bırakmalıdır. Çünkü dönüş O'nadır.

Çalışmamız sonucunda varılacak sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Müslümanlığı kabul etmiş bir Mü'minin dikkat edeceği en önemli konu son nefesini vereceği vakte kadar tevhid inancını korumalıdır.
b) Mü'min'in karşılaşacağı en büyük tehlike olan şirkten uzak durmalı ve bu günaha düşmemek için imanını güçlendirmelidir.
c) Şirkin sebep ve çeşitleri karşısında tevhid savunulurken İslam'ın birleştirici, bütünleştirici, akıl ve kalpleri ikna edici tavrı, âlemi değerlendirirken gözettiği ahenk güzel bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.
d) İslam inancında önemli bir yere sahip olan şefaati iyi anlamalı, şefaat yetkisinin tamamen Allah'a ait olduğunu bilmelidir. Bu şiarı göz önünde bulundurarak şefaat hakkındaki yanlış bilgilerden zihnini arındırılmalıdır.
e) Bazı seçkin kullar, Allah Teâlâ'nın vereceği izinle O'nun kendilerinden razı olduğu kimselere şefaat edebileceklerdir. İmana sahip olduğu halde amelinde eksiklik olan, hatta büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen mü'minler ise ya hiç cehenneme girmeden ya da bir müddet azap çektikten sonra şefaat vesilesiyle Allah'ın mağfiretine erişerek cehennemden kurtulup cennete gireceklerdir.
f) Peygamberler bizim için önderdirler ve hayatları bizim için örnek teşkil etmektedir. Bu yüzden peygamberlerin hayatı araştırılmalı kendi yaşamımızla ilişkilendirilmeli ve bu bilinçle yaşanmalıdır.
g) Hz. İbrahim'in yaşamında sergilediği sabrı ve teslimiyeti kendi hayatımıza uyarlamalı ve halkına tevhidi anlatırken sergildiği metodları eğitim metodu olarak günümüz eğitimineempozeedilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmed Ömer, Ömer. *Vahdet Işığı Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim*, İstanbul: Şenyıldız Yayıncılık, Karma Kitaplar, 2017.

Akay, Akif. *İslam İnancında Şefaat*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.

Alışkan, Zülal. *Kuranda Put ve Putlaştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Alper, Hülya. *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.

Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014.

Aydın, Ali Arslan. *İslam İnançları Ve Felsefesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1964.

Aydın, Ömer - Yıldırım, Ramazan. *Sistematik Kelam Ders Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, ts.

Aydınlı, Osman. *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l Hüzeyl Allaf*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Beyazi, Ahmed Efendi. *El- Usulü'l Münife Li İmami Ebi Hanife*. çev. İ. Çelebi. İstanbul: İfav, 1996.

Bulut, Mehmet. "İman Açısından Ehl-i Kitap."*Yeni Ümit Dergisi* 5/31 (1996), 44-50.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Diyanet İşleriBaşkanlığı Yayınları, 1985.

Çakmak, Fikrullah. "Kur'an'da tevhidin inşa süreci."

Çelebi, İlyas. "Sıfat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/100-107. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Devreze, M.İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. çev. Şaban Karataş. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Düzenli, Yaşar. *Üslup ve Semantik Açıdan Kur'an ve Şefaat*. İstanbul: Pınar yayınları, 2006.

Düzgün, Şaban Ali. "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi"*Kelam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2009), 0-22.

Ebu Hanife Numan b. Sabit. *El-Fıkhu'l-Ekber*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.

Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. *Mirkâtü'l-mefatih şerhu mişkâti'l-mesabih*. Beyrut : Daru'l Fikr, 2002.

Erul, Bünyamin. *Hz. Peygamber Tevhid Ve Vahdet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Kitabu'l-Luma'*. Beyrut : Darü'l-Benan, 1987.

Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. Beyrut : Dâru Sâdır, 1980.

Eyibil, İrfan. “Tevhîd-i Ulûhiyyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme” *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Aralık 2013).

Gazzali, Ebu Hamid Muhammed. *el iktisâd Fi’l itikâd*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994.

Gazzali, Ebu Hamid Muhammed. *İhyâ-u Ulûmiddin*. İstanbul: Dersaâdet, 1321.

Gökçe, Cüneyt. “Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhim Örneği”*Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020).

Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

Gündüz, Şinasi vd. *Dinler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2010.

Harman, Ömer Faruk. “İbrahim”*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Işık, Dilek. *İman Amel İlişkisi Bakımından Büyük Günah İşleyenlerin Durumu*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Işık, Kemal. *Mu’tezilenin Doğuşu Ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basımevi Yayınları, 1967.

İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm. *Dua ve Tevhid*. çev. Abdi Keskinsoy. İstanbul: Pınar yayınları, 2006.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm. *Tevhidü'l-Esma ve's-Sıfat,*. çev. Heyet. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996.

İsmâil Râcî, Fârûkî. *Tevhid*. çev. Latif Boyacı, Yardım Dilaver. İstanbul: İnsan Yayıncılık, 2006.

Karakeçili, Esra. *Hz. İbrahim'de İspât-ı Vacip*. Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Karataş, Şuayip. "Kur'an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı" *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 101-122.

Kasar, Veysel. *İlk Dönem Kelamında Kudret Sıfatı Etrafındaki Tartışmalar.* İstanbul : Kardelen Yayınları, 2019.

Kasar, Veysel. "Tevhidin Şiarı Olarak Kâbe"*Uluslararası sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017).

Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid"*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/212-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

Kılıç, İsmail. "Kur'an'da Şirk ve Acele Azap Talebi"*İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019), 299-312.

Komisyon. *Diyanet İslam İlmihali, İman ve İbadetler*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Komisyon. *Kur'an Yolu Tefsiri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.

Köksal, M.Asım. *Büyük Peygamberler Tarihi*. Ankara: Semerkand Yayıncılık, 2001.

Kurt, Fatih. "Kelam İlmindeki Sıfat Tasniflerine İlişkin Bir Değerlendirme" 4/4 (2019), 613-630.

Kutluer, İlhan. "Nizam"*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/173-175. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Küçükahmet, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegema Yayıncılık, 2001.

Macit, Nedim. *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*. Konya: Ribat Basım, 1992.

Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitâbü't- Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2012.

Özden, Mustafa. "Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi"*Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 27-44.

Özler, Mevlüt. "Tevhid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/18-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özler, Mevlüt - ed. Şaban Ali Düzgün. *' ' İlahi İsim Ve Sıfatlar ' ' Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2017.

Razi, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Mefâtihu'l Gayb*. Beyrut : Dâru'l Fikr, 1981.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefasîr*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995.

Sabunî, Nureddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleriBaşkanlığı Yayınları, 2020.

Sarıkaya, Berat. *İbn Teymiyye'de Tevhid Anlayışı*. Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Sarıkaya, Berat. "İnsan Allah İletişimi Ve Tevessül"*Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014), 114-136.

Sarıtoprak, Zeki. "Hz. Ibrahim'in (a.s.) Yöntemi ve Kelâm Açısından Önemi"*Köprü Dergisi* Kış (2005).

Serdar, Murat - Işık, Harun. "Sistematik Kelam" Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.

Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk"*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Sönmez, Vecihi. "Hz. İbrahim'in Tabi Olduğu Hak Din Ve Tevhidi İspat Metodu"*Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010).

Süheymi, Salih b. Abdullah. *Pratik Akaid Dersleri*. çev. M.Beşir Eryarsoy. İstanbul : Ümmülkura, 2007.

Şahinalp, Hacer. “Tevhid ve Şirk Arasında Tevessül Ve Vesile”*İlahiyat Alanında Teori Ve Araştırmalar*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.

Şaşa, Mehmet. *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

Şehristani, Ebü’l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim. *Nihâyetü’l-ikdâm fî ilmi’l-kelâm*. Beyrut : Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.

Şehristânî, Ebü’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve n-Nihal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

Tabbara, Afif Abdulfettah. *Kur’an’da Peygamberler ve Peygamberimiz*. İstanbul: Gonca Yayınları, 1998.

Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberani. *el-Mu‘cemu’l-kebîr*. Riyad: Mektebetu Rüşd, 1984.

Taberî, Muhammed b. Cerir et-. *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*. Mısır: Dâru’l-Meârif, 1968.

Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş yayınları, 2009.

Taşel, Lütfi. *Abdullah Tanrıkulu’nda Vehhabilik Eleştirisi Vesile Ve Tevessül Örneği*.Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Tekin, Özkan. *Yakın Dönem İsbât-ı Vâcib Çalışmaları*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Topaloğlu, Bekir. “Hudus”*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/304-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Topaloğlu, Bekir vd. *İslam’da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.

Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınları, 2014.

Tunçbilek, Hasan Hüseyin. “Allah’ın sıfatlarının Mahiyeti Problemi,”*Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (2001).

Üzüm, İlyas. “Mezhep”*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/537-542. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yar, Erkan. “Hz. İbrahim Ve Akılcı Metodu”*Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2006).

Yavuz, Yusuf Şevki. “Burhan”*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6./429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yavuz, Yusuf, Şevki. “Ehl-i Sünnet”*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur’an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 2004.

Yazır, Elmalılı M.Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*. İstanbul: Akçağ yayınları, 2016.

Yeşilyurt, Temel - Oral, Osman. “İman’da İkrar Kavramı”*Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2012).

Yılmaz, Âdem. *Kur'an'da Hz. İbrahim Kıssasında Bulunan Temel Duygular Ve Bunların Yönetimi*. İstanbul: İsmail Sebahattin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: Diyanet İşleriBaşkanlığı Yayınları, 2016.

Yılmaz, İsmail. *Kur'an-a Göre Şirkin Sebepleri Ve Çeşitleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.

Zuhayli, Vehbe. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*. İstanbul: Feza Yayınları, 1994.